

Ул. Дудзіцкі

паэт, які знайшоўся
чалавек, які прапаў

с.4

Вільня, Wilno, Vilnius

учасе 2-х нямецкіх акупацый. Новае эсэ Чэслава Мілаша

с.2

Л.Галубовіч

вершы часоў
дэтэктыўнае прозы

с.11

КАЛІГУЛА

п'еса Альбэра Камю

с.12

Радзівілы — больш чым багатыя,

больш чым магнаты, больш чым род

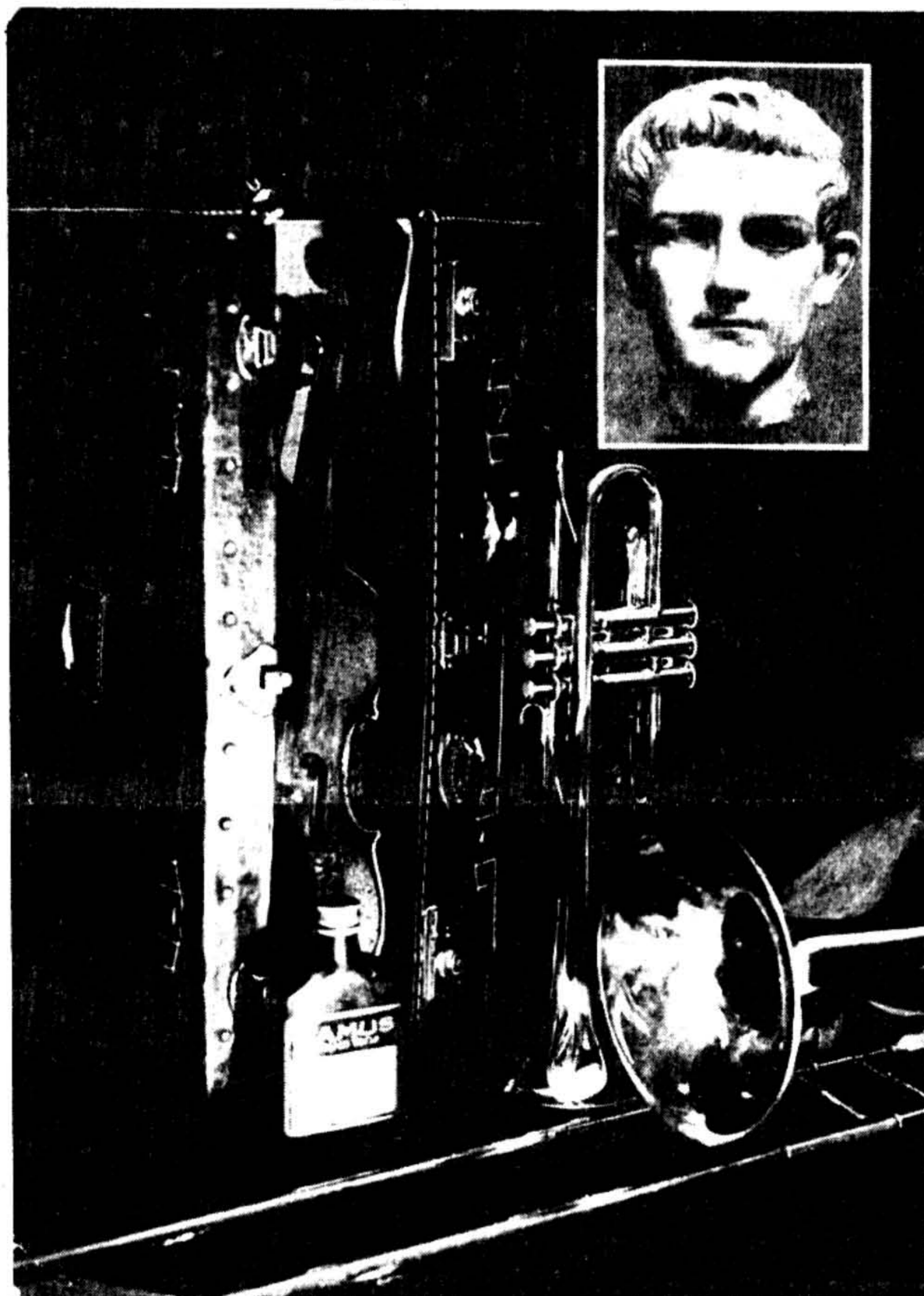
Эпіграм Алена Адамчык

с.2

Сум па імперыі

агортвае чалавека ў Маскве
Эсэ А.Бакіноўскага

с.14

ТАНГО «НОКТУРНО»

апавяданьне

Хведар Ільяхэвіч

Калядны вечар захапіў мяне ў дарозе. Да станцыі быў яшчэ ладны кавалак, а цягнік ішоў толькі ранацай, і я з прыкрасьцю мусіў пагадзіцца, што ўсё роўна не дабяруся дахаты на куцьцо. Настрой, прызнацца, быў у мяне нецкавы: упершыню даводзілася спаткаць Каляды ў дарозе, да таго ж ў чыстым полі ды ў мятлюгу. Я яшчэ больш утуліўся ў настаўлены каўнер і, як кажуць, аддаўся марам. Едуць так, я ўспомніў, што недалёка ўбаку тут павінна быць мястэчка, дзе жыву мой стары знаёмы. Доўга ня думаючы, я пастанавіў у яго перачакаць замятху і спаткаць Каляды.

— Паварочвайце ўлева! — закрычаў я праз завейку фурману, калі мы пад'ехалі да скрыжаваньня. — Я не пасду на станцыю. Гэта дарога ў Н?

Фурман у кажуху і бурцы нязграбна павярнуўся і здзіўлена пазіраў на мяне колькі хвілін.

— Але, гэта дарога проста ў Н., — адказаў ён, нарэшце, прыпыняючы каня, як быццам яшчэ ня верачы ў праўдзівасьць маіх слоў; твар ягоны ажывіўся і павесялеў: ён, пэўне-ж сыпяшаўся дахаты, дзе чакаў яго цёплы куф і смачная куцьця ў сваёй

сям'і. Ён сыцбануў каня, і санкі ўрэзаліся ў мяккі сьнег занесенай польнай дарогі.

Хутка зь сьнежнае задымкі чорнымі прагалкамі пачалі вырысоўвацца дамы, быццам стая варон на белым полі. Гэта і было мястэчка, старое беларускае мястэчка, якое, хіба, і цяпер захавалася пасля вайны. На вуліцах было пустынна, калі мы праяжджалі прадмесце зь нізкімі хатамі і голымі загарадзямі. Толькі ў вячорны сутунак усё выразней прарэзаліся бледнажоўтыя квадрацікі асьветленых вокнаў. Прамінуўшы пару вуліц, мы спыніліся перад старасьвецкім домікам, на які я паказаў фурману. На ганак выбег мой прыцель і цешыўся, узрадаваны такой нечаканай сустрэчы. Я расплаціўся з фурманам, пажадаўшы яму вясёлых сьвят, і пайшоў з прыцелем у дом.

Я вясёльні прычыны майго неспадзяванага зьяўленьня. Прыцель і ягоная жонка шчыра шкадавалі, што я не змагу быць разам зь сям'ёй у сябе ў хаце, але й цешыліся нечаканым госьцем. Жонка прыцеля з дачкой (дзіўчынкай гадоў шасьці) абдарылі мяне падарункамі, якія, як яны запэўнялі, прынес мне Дзед Мароз. Найменшыя мае пажаданьні вет-

лівыя гаспадары стараліся адгадаць і зараз-жа задаволіць. Мы гутарылі аб розных справах, дзямліліся асабістымі перажываньнямі, успаміналі даўно мінулыя дні, сьмяяліся і чуліся свабодна і непрымушана, як калісь за студэнцкіх часоў.

Мяцеліца не сыціхала. У цёпрых пакоях старасьвецкага дому было ўтульна й прыветна. Асабліва гэта адчуваў я з дарогі. Пачуцьцё нейкага зробленага высылку мімаволі давала мне энэргію, і можа таму я быў гаваркі, жартаўлівы, з студэнцкім спрытам услугоўваў гаспадыні і забаўляўся з дачкой. І толькі калі я ўспамінаў мімалётна сваю хату, мне рабілася сумна і прыкра. Асабліва сумна было, калі я, назіраючы чужое шчасьце, згадаў, як нявесела цяпер у маёй сям'і.

Куцьця збліжалася к канцу. Мы палілі калыдную ёлку, захопліваючыся ейным убарам, п'ялі старынныя калядкі. Так неўзаметкі прайшоў сьвяты вечар. Нездзе ў вуліцах патанулі звонкія галасы калядоўшычкаў, падхопленыя завейай, і зямлю ахінула глыбокая ноч. Гаспадыня ветліва разьвіталася са мной, запрашаючы, няведама які раз, астацца на сьвяты, а, урэшце, (Прыяз на старонцы 4)

РАДЗІВІЛЫ:

больш чым багатая
больш чым магнаты
больш чым род

Гісторыя ня тая асоба, якой можна сказаць: «Я вас знаю!» З гэтай асобай у лепшым выпадку можна быць знаёмым, бо хто ж здолее сказаць: «Я ведаю жыццё!»?

Гісторыя жыве ўласным парадкам, але вось нехта зь людзей, што існуюць у свеце сваіх ілюзій, набліжаецца да яе, і тады, падхоплены ёю, творыць штось значнае, за што потым астатнія называюць яго вялікім. Здаецца, цэлым сузор'ем такіх вялікіх людзей быў на працягу 600 гадоў род Радзівілаў.

Яны заўжды хацелі свайго, і ці дабіваліся свае мэты, ці не даходзілі да яе на паўкрок, але вынік іхняе дзейнасці заўсёды перавышаў іхнія жаданні і потым сам ужо прымунаў іх дзейнічаць адпаведным чынам. Прыгадаем асноўныя буйныя прадпрыемствы Радзівілаў ад пачатку (першы ворагодны ўспамін пра іх — 1401 год).

Пасля сьмерці Вітаўта ў Вялікім княстве Літоўскім пачалася жорсткае нутраная барацьба, пад час якой аднавіліся нават некаторыя ўдзельныя княствы (Кіеўскае і Валынскае). Цэнтральная ўлада была вельмі слабая і таму асабліва вагу набыў польскі фактар, які заўжды пераважваў шалі ўлады ў бок саюзнікаў Польшчы. Расей (і расейскага фактару ў Княстве) тады яшчэ не існавала. І таму галоўным носьбітам унутраных настрояў рэальна стала каталіцкая партыя, толькі яна магла спадзявацца на польскую дапамогу.

Каталікі Княства ў той час — гэта пераважна нашчадкі хрышчаных 50—70 гадоў таму балтаў. Яны ўжо былі моцна зданцыяналізаваныя і паводле гэтай прыкметы расколатыя. Сярод каталікаў лагера выразна выдзеліліся дзве групы: жмудзка-каталіцкая старостаў жмудзік Кежгайлы, што арыентаваліся на перавагу ў краіне каталікоў-балтаў над славянамі-праваслаўнымі і вялікалітоўскай партыя Радзівілаў-Гантольдаў, якая марыла пра інтэграцыю грамадства, пра царкоўную унію і дыстанцыраванне ад Польшчы.

Пра інтэграцыю грамадства, пра царкоўную унію і дыстанцыраванне ад Польшчы.

Гэтая другая партыя не аднойчы спрабавала ўзяць усю ўладу ў свае рукі; у 1457 г. яны нават распачалі няўдалы рокан за прагалашэнне Мікалая I Радзівіла Вялікім князем Літоўскім. Але ўрэшце больш уплыну атрымалі Кежгайлы, і Княства у канцы XV ст. уступіла ў эпоху фальваркаў і войнаў з падужлай Масквой і татарамі, будучы ўсярэдзіне слабым і дэзынтэраваным.

Радзівілы па-ранейшаму ўзначальвалі намяр-

коўна-каталіцкі лагер, які так і не пачаў дамінаваць, і прадукцыя паразу ад Масквы не магла. Аднадзеньне да Масквы найбольш сэнаратыўскіх рэгіёнаў Княства спрыяла аслабленню ў ВКЛ славянскага «фундаменталізму», а рост шляхты, як грамадзкага, слою, на Падляшшы і Віленшчыне прывёў да палітычнае перагрупіроўкі: абодва магнатскія каталіцкія лагеры зблізіліся, пусцілі ў сваё асяроддзе буйнейшых праваслаўных магнатаў (Астрожскіх напярш) і гэтак супольнымі намаганьнямі шмат дзесяцігодзьдзяў не давалі шляхце ўзяць галаву. Радзівілы ў гэты перыяд (I палова XVI ст.) уваходзілі ў вярхоўнае дзяржаўнае кіраўніцтва і ў сярэдзіне XVI ст. пасля рамантычнага шлюбу караля Жыгімонта Аўгуста з Барбарай Радзівіла (удавой Ст.Гантольда) сталі некаранаванымі каралямі ВКЛ.

Тым часам лагер самастойнай шляхты ўсё больш арыентаваўся на Польшчу, як вонкавата саюзніка супраць магнатаў, якія ўсё больш набіралі антыпольскае арыентацыі. Роль шляхты ў войску расла. Шляхта заваявала сабе ўсё больш палітычных правоў. Яшчэ адна сіла — славянскі «фундаменталізм» — па меры росту Масквы ператваралася ў расейшчыну, і таму магнатэрыя тады была адзінай сілай, якая захоўвала дзяржаву. Радзівілы ж былі лідэрамі магнатэрыі.

Менавіта дзяржаўнае мысленне заўжды было іхняй ідэалогіяй. Праблемы жмудзка-каталіцкай і праваслаўнага аддзялення на другі плян. Радзівілы дасяглі да кіраўнічае дынастыі. Заставалася толькі стаць ёю. А іхняе сьвэтаўспрыманьне (вялікалітоўскасць) падзялялася цяпер ледзь ня ўсёй магнатэрыяй ды магнатскай шляхтай. І вось за паўкрок да кароны прыйшла Рэфармацыя.

Дзеля кароны трэба было стаць рэфарматарамі і над новымі сьцягамі хутчэй кансалідаваць свой лагер, каб сапраўды дасягнуць становіння кіраўнічае дынастыі. У Польшчы тым ча-

сам распачалася контррэфармацыя, анапаздычная шляхта ў ВКЛ — пракаталіцкая, у Маскве — праваслаўны фанатызм. Сваё праваслаўе невядома куды глядзіць і дэмаралізаванае. Кальвінізм даваў грамадству магчымасць ачышчэння і кансалідацыі на адрознай ад суседзяў глебе. Мікалай Радзівіл Чорны, узначаліўшы ў 1553 г. пратэстантаў, зрабіў гэта як кароль, правадыр краіны, а не як першы прывідны кароль. Няўдача гэтага курсу была абумоўлена ўзмацненнем пад час Лівонскае вайны палітычнай дробнай шляхты, адколам ад лагера магнатэрыі ўкраінскай часткі, якая была нападзана крымскімі набегамі, і здрадніцкім уціскам Польшчы. Па сутнасці на Вялікім княстве быў нанесены адначасовы ўдар (ці была прадманістраная патроза нанесці такі ўдар) усімі ягонымі суседзямі. І толькі гэты націск здолеў разбурыць арыстакратычны магнатскі лад ВКЛ з тэндэнцыяй да Радзівілаўскай манархіі і накіраваньне эвалюцыйна грамадства рэспублікі. Шкапа, што ў гэты час Радзівілы не пайшлі на грамадзянскую вайну, а, можна сказаць, арганізавана адступілі.

У бок шляхецкай рэспублікі. Шкапа, што ў гэты час Радзівілы не пайшлі на грамадзянскую вайну, а, можна сказаць, арганізавана адступілі.

Яшчэ ў 30-х гадох XVI ст. складалася вялікая латыфундыя Радзівілаў: Нясвіж, Біржы, Алыка, Лахва... Цяпер асабліва ўвагу яны звярнулі на развіццё сваіх уладанняў. Пасля Люблінскай уніі Радзівілы вонкава нібыта расколіліся на каталіцкую (па лініі Мікалая Радзівіла Чорнага) і кальвінскую (па лініі Мікалая Радзівіла Рудога) галіны. Каталікі на чале з Мікалаем Радзівілам Сіроткам хутка зноў дасягнулі галоўных пазыцый у ВКЛ, а потым і ў Рэчы Паспалітай. А кальвіністы працягнулі ранейшы курс, усё больш арыентаваліся на Прусію і Швецыю. Яны некалькі разоў спрабавалі адчыніць алытарнае ўнітарнае саюзіцкае кальвінскі ўніверсітэт, некалькі разоў сталі на мяжы грамадзянскай вайны з каталіцкім лагерам Хадкевічаў і зрэшты, адбілі ў іх з прыкванай дапамогай сваіх каталіцкіх крэйных самую багатую латыфундыю Рэчы Паспалітай — Слуцкае княства (1600

год). Гэткім чынам вялікалітоўскі ўплыў роду ў ВКЛ настолькі пашырыўся, што ледзь ня зьвёў на нішто вышкі Люблінскае уніі.

Менавіта ў святле палітыкі Радзівілаў ішла ўсе культурныя працэсы ў межах тагачаснага ВКЛ. Любое васінае, палітычнае, эканамічнае, культурнае пытаньне, што тычылася краіны, вырашалася ў Нясвіжы ды Слуцку. А якая сымбаліка: побач у Нямеччыне ідзе 30-гадовая найна пратэстантаў з каталікамі, у Францыі і Галандыі такая вайна толькі скончылася, а ў ВКЛ — лідэры адпаведных канфэсійных партый на першае месца ставяць сямейныя ды дзяржаўныя каштоўнасці! І гэта нармальна, бо ня ідэя цікавіла заўжды Радзівілаў, а дзяржава і чалавек.

Характэрна, што пад час падзеяў 1655 году, калі саюзная польская армія перайшла да шведаў, а сваіх сілаў супраць маскоўцаў не хапіла, гетман арміі ВКЛ кальвініст Януш Радзівіл заключыў са шведамі антырасейскі саюз з умовай адраджэння пасля перамогі менавіта ВКЛ (абодва ў межах Берасяўска-Літоўскага, Менскага і Наваградзкага ваяводстваў), а ня Рэчы Паспалітай. Саюз са шведамі быў дапоўнены пэўным саюзам і радзівілаў з Багданам Хмяльніцкім і Сяміградцамі. А каталіцкія сваякі Януша Радзівіла (пры ўсёй парадаксалнасці сітуацыі) ваявалі на другім баку, але, як тое ня дзіўна, супраць аднаго ворага і паміж сабою Радзівілы імкнуліся не сустракацца.

Канец вайны і замірныя толькі на нейкі час паменшылі моц пазыцый Радзівілаў. Ужо ў канцы 17 ст. Радзівілы-каталікі паставілі перад сабой мэту стаць уладарамі ўсёй Рэчы Паспалітай. Зьмянілася мэта роду, зьмянілася мара, зьмянілася і краіна. (Вялікалітоўскіх сэнаратыстаў — Сапегіў ня выратаваў і Карл XII.) Бязмежным амбіцыям была кінутая пад ногі старая радзіма. Але ці ня мелі Радзівілы рацыю? Яны мелі сваю праўду. Яны стваралі народ. Прынамсі, мелі на гэта права.

Старыя спрэчкі пра анклаў

Чэслаў Мілаш

Толькі адна заўвага. Пры перакладзе гэтага эса Чэслава Мілаша мы сьведома парушылі прынцып ужывання ў НН двух тэрмінаў Літва і Летува замест аднога Літва. Гэты прынцып быў уведзены намі зь першага нумару НН (яшчэ рэнай яго ўваля беларуская эміграцыя) дзеля тэрміналагічнае яснасці: старажытная балта-славянская Літва, у якую ўваходзіла ўся Беларусь, і дзе беларуская мова была афіцыйнай, і сучасная дзяржава Літва (Летува) — розныя краіны, і калі мы называем іх адным словам, тады Беларусь і Беларусь «выпадаюць» з гісторыі... Але пры перакладзе эса Ч.Мілаша, якое, паміж іншым, прысьвечана і гэтай праблеме Літва-Летува, наш прынцып «раздзялення» сям-там руйнуе шматзначнасць аўтарскага тэксту, а ў іншым месцы — пераважнае ягонае пытаньне ў адказ. Напр., «як быць тым, хто ганарыцца архітэктурай Вільні, калі фундавалі яе я будавалі людзі, што не размаўлялі па-літоўску?». Не размаўлялі па-летувіску, але якраз па-літоўску, бо ў часі, калі паўставалі шэдэўры віленскае архітэктуры, літоўскай называлі беларускую мову... Магчыма, з уяўдзеным тэрміну Летува мы выходзім на новы ўзровень уласнага разуменьня праблемы рэгіёну. Але сёння нас цікавіць разуменьне Чэслава Мілаша. Таму пакідаем сьледам за арыгіналам «нераздуенны» тэрмін Літва, літоўскі, літоўцы.

Гісторыя нашай часткі Эўропы ў часе першай сусветнай вайны прывяціў вялікую 2-томную працу Віктар Сукеціцкі — некалі мой прафэсар філзафіі права ва ўніверсітэце Сьцяпана Батуры ў Вільні, а пасля жыхар Каліфорніі. Гэтая праца, *East Central Europe during World War I: From Foreign Domination To National Independence* (Цэнтральная і Усходняя Эўропа ў часе I сусветнай вайны: ад чужацкага панавання да нацыянальнае незалежнасці), — напісаная сухой шкалярскай ангельскай мовой, зьявілася ў 1984 г., ужо пасля сьмерці аўтара. Яна ўяўляе сабой неацэнную крыніцу ведаў пра недастаткова вучаны перыяд.

Чытач, які памятае пра падзеі больш блізкія нам на часе другой сусветнай вайны, не ўстрымаецца ад параўнанняў. Як за першай, так і за другой вайною

вялізны абшар пасярод Эўропы на працягу некалькіх гадоў быў пад уладай нямецкай арміі. Палітыка немцаў у дачыненні да насельніцтва гэтага абшару — адна з галоўных тэмаў кнігі Сукеціцкага, якая дэталёва знаёміць нас зь вялікай нямецкай палемікай (з удзелам прэсы, парламэнту і дзяржаўных мужоў) наконт уладкавання гэтых земаў пасля перамогі.

Прадметам той палемікі стала хутчэй «польскае пытаньне», чым т.зв. «Ober-Ost» пад неспасрэдным кіраўніцтвам генэралаў. Польскае пытаньне стала пытаньнем спрэчак і нагадзеньняў паміж нямецкім і аўстрыйскім урадамі. Што ўражае, дык гэта надабенства плянаванае тады дзяржаўкі на-над Віслай да General Government у часе другой сусветнай вайны, прынамсі, калі гаварыць пра памеры. Зразумела, не магло быць і гаворкі пра тое, каб саступіць гэтай дзяржаўцы нейкую частку прускай анэксіі, думкі падзяліліся наконт таго, колькі ўрнаць з былога расейскага захону і далучыць да Рэйху.

Тыя, хто хацеў далучыць меней, тлумачылі тое занадта вялікай колькасцю славянскага элемэнту. Іншак кажучы, і тыя, і другія задумваліся, колькі ўдасца бясчэчна далучыць і зьлісчыць. У выніку межы, пазначаныя на мапе, нагадваюць межы Рэйху і G.G. за другой сусветнай вайной.

Тагачасныя немцы яшчэ ня ведалі людабойства як інструменту сваёй палітыкі і, натрапіўшы на незвычайную мазайку моваў і веравызнаньняў — польская, ідыш, летувіскае, беларуская, украінская, каталікі, праваслаўныя, жыды — манэўравалі і вучыліся прыпынуць divide et impera. Прыму, які яны рабілі, быў у першую чаргу гаспадарчы — рэсурсы захопленых земляў выціскаліся, як цытрына. Улічваючы, што ўся адміністрацыя, і цывільная і вайсковая, давала працу вялікай колькасці нямецкіх спецыялістаў, бачым, што не засталася ад іх і сьледу праз дваццаць гадоў, калі гітляроўская Нямеччына задманістравала абсалютную палітычную сьленату ў сваім трактаваньні захопленых

народаў. Здавалася б, мусілі ў першую сусветную вайну нечама навучыцца, тым больш што шмат даўніх ураднікаў і афіцэраў пасля 1939 году былі яшчэ ў здаровым веку. Дзе яны падзеліся?

Зрэшты, ужо тады, над час першай вайны, нямецкія скраіныя правыя працавалі над праграмай, якая мелася быць ажыццёўленай гітлерызмам. Ідэяй той працы Адольф Бартэльс прамаўляў, што Нямеччына мусіць расьцягнуцца па Дняпро і Дзьвіну, а Расія мусіць быць занхнутая ў Азію. Што да насельніцтва, ён прапаноўваў «перасяляніні» і «рэзорваці», нават прыгавдаў нагрукку жыдоў на караблі ў Адэсе дзеля вывазу іх у Палестыну.

Мапа даўняе Рэчы Паспалітай была прадметам кравецкіх раскросіў, прычым па-свойму гэта выглядала над Віслай (ня буду тут пераказваць гісторыю Рэчы Рэгенцыйнай і г.д.) і па-свойму бачылася на ўсходзе, дзе генэрал Людэндорф меў зной «Ober-Ost», сваю дзяржаву з гарадамі

Дзёньнік прыватнага чалавека

У Паўночную вайну першы й адзіны раз у гісторыі расейцы ваявалі на адным баку з Радзівіламі і шмат у чым перамаглі. Пасля гэтай вайны дзве асноўныя групыкі вялі барацьбу за карону: Фамілія (Чартарыйскія) і Радзівілы. Цяпер Расея зноў падтрымлівала не Радзівілаў. Можа, і тут ёсьць нейкі сымбаль? Менавіта Фамілія — Станіслаў Аўгуст Панятоўскі прывёў да краху Рэч Паспалітую. Радзівілы і Літва лічылі Рэч Паспалітую сваёй дзяржавай і былі ейным апірышчам. Не яны яе разбурылі, можа, і ня ім было яе аднаўляць? Зноў за паўкрок ад кароны — страта сваёй дзяржавы. Зноў, як у свой час Радзівілы-кальвіністы не зьмірыліся са стратаю ВКЛ, так Радзівілы-католікі ў канцы XVIII ст. не зьмірыліся са стратаю Рэчы Паспалітай. Княжна Тараканова, у нейкім сэнсе Е.Пугачоў, Турцыя — усё было выкарыстана Радзівіламі супраць Расеі.

А багачы? Хто быў багацейшы за іх у Эўропе? Чвэрць, па іншых падліках — да паловы прыгонных Рэчы Паспалітай належала ім. Гароды, мястэчкі, войскі, ваенныя вучэльні, флот, тэатры, шпіталі, школы...

У свой час прыйшоў Напалеон. Але чаму ён не перамог? Усё, што было пасля Напалеона — гэта інэрцыя, доўгі закат роду разам з закатам шляхты і шляхецкай дзяржавы. Знікла яшчэ адна айчына Радзівілаў. Але застаўся род, які ніколі ня здраджаваў ніводнай і асабліва ніколі ня здраджаваў сабе.

Рурыкавічы ды Раманавы стварылі Расею, Ягелёны — старую Польшчу, Бурбоны, Габзбургі... Што стварылі Радзівілы? Чыя Радзівілы? Хто ніколі ня скажа ім «зрадзівілы»?

Здаецца, прыйшоў час сказаць сабе, што сёньняшня Польшча — ня Рэч Паспалітая, і прыйшла пара шукаць новую Айчыну. А якому народу, акрамя нас, яны патрэбныя такія, як ёсьць? Каму патрэбныя ня міты, а проста праўда пра сябе?

Цікавы лёс сымбала нацыі. Якая веліч учынкаў і мэтай! Сумна, што гэтая веліч знікае...

Ю.Ш.

Ці ня праўда, дзіўнае спалучэньне: дзёньнік ад Рэдакцыі, а чалавек прыватны? Звычайна такія газэты таксама называюць «калёнка Рэдактара» ці «слова Рэдактара». Але НН — газэта не звычайная. Пакуль, прынамсі. І усё, што ў ёй ёсьць, нават «ад Рэдакцыі», — не калектыўнае, а прыватнае.

***
НН стала каштаваць даражэй і будзе, напэўна, даражэй яшчэ. Наўрад ці тут варта нешта дадаваць і тлумачыць «у сваё апраўданьне». Цікавае іншае. Тое, што ў гэтым падражэньні сэнсу ня больш, чым ва ўсёй сучаснай эканамічнай сітуацыі. Каб быць рэнтабельнай, наша газэта мусіць каштаваць сёньня рублёў 15-20. Але хто яе тады купіць? Зь іншага боку, калі пакінуць ранейшы кошт, гэта будзе выглядаць падазрона. Глядзіце, як на віленскія кошы, «Известия» — 6 р., пустая пляшка — 5 р., перасылка аднаго нумару НН падпішчыку па пошце — 1,5 р., наведаньне далікатнага грамадзкага месца — 1 р. А тут шматпалосная газэта — 1 рублёў. Раз праехаць у тралейбусе. Вось і атрымаеце, што мы падымаем кошт найбольш для таго, каб захаваць добрую міну. Такі эканамічны «парадокс» (у двухосьях, таму што мякка сказана).

***
Натуральнае пытаньне ў такой сітуацыі — за якія ж тады сродкі выходзіць газэта? Мы, вядома, удачныя калегам зь менскіх выданьняў, якія зрабілі нам зусім рэспэктабельнае й крыху сэнасыённае рэнаме, паінфармаваўшы публіку пра плурылітэтную ўрадавую датацыю НН. Міталёгія — наша ўлюбёная тэма, а сытае й задаволеннае аблічча — якраз тое, чаго бракуе беларускай ідэі. І усё ж спакуса раскрыць яшчэ адзін «парадокс» эканамічнай сітуацыі перамагае спакусу міталёгія. На жаль, НН выходзіць толькі тады, калі выдаўцу ўдаецца назбіраць па фундаментах грошай на чарговы нумар. Калі вам цікава, даведзіцеся, колькі сёньня на біржы каштуе тона газэтных паперы. Што да мяне, дык я ведаю, што гэта ўсё адно «нэрэальна» грошы, і пасля кожнага нумару з патройнай сілай веру ў таемныя магчымасьці нацыянальнае ідэі, якая, пры нашай хліпкай газэтнай бугальтэрыі, вядзе нас праз жорсткія жорны дзікага савецкага рынку ў заўтрашні дзень. І дзень гэты ўяўляецца, хай сабе й зусім беспадстаўна, — сьветлым.

***
Пошук суб'екту Беларускае нацыі прывёў мяне да тэрміну «вызначальнай сілай гісторыі» і рэгулярнае геамэтрыі дэтэрмінізму, г.зн. у эпоху, якая, нібыта, ужо скончылася. Апошні, бальшавіцкі дэтэрмінізм ахапіў усю сфэру жыцьця і зьвёў натуральную стахастыку да межэй аднае асобы, у якой і былі сфаксаваныя «вызначальныя сілы гісторыі»... Сёньня такім найпрасцейшым шляхам, найвузейшым фокусам спакушаецца патрэба нацыянальнага самавызначэньня. Адзін чалавек, як «вызначальная сіла гісторыі» — гэта тыранія. Групоўка ці партыя — дыктатура. Пасля ня ведаю што, а

пасля — найшырэйшы фокус, грамадзянская супольнасьць. Але грамадзянская супольнасьць ня можа быць суб'ектам нацыі або «вызначальнай сілай гісторыі» ў часы станаўленьня нацыі менавіта таму, што яе фокус — шырэшы, і нацыянальная праблема ў ёй — адна з многіх, адна з тысяч праяваў жыцьця. Грамадзянская супольнасьць ня можа быць суб'ектам нацыі. Суд гарадзёнскіх бацькоў супраць Беларускае школы сьведчыць пра гэта. Можна, вядома, назваць гэтых бацькоў несьведомымі, але несьведомасьць — не крытэрыі для грамадзянскае супольнасьці й стахастычнага грамадства. Урэшце, кожны мае права на сваю несьведомасьць. Колькі яшчэ будзе такіх судов?.. Рэч у тым, што, спакушанае гэтакімі экзэмплярнымі мэтадамі, Беларускае ня думае пра самадэканаленне, прэстыж, функцыянальнасьць і застаецца па сутнасьці савецкай — лянвівай, непрыдатнай, дэкарэтыўнай.

***
Задума выдаваць НН штомесяц пакуль што правалілася. Нас крыху раздражняе, калі кажуць пра перманентную сувэрэнізацыю ўсяго і ва ўсім, але НН гэты працэс адчувае на ўласнай скуры. Надзейна друкавацца й разыходзіцца газэта можа, калі мае ўласную друкарню, ўласную вытворчасць друкарскіх матэрыялаў, ўласныя рэсурсы недабходнае для гэтых матэрыялаў сыравіны (скажам, сваю пушчу — на паперу, сваю руду — на тыя ж плястыны)... Яшчэ адзін эканамічны «парадокс».

***
Калі грамадзянская супольнасьць ня можа быць суб'ектам нацыі, тады нацыянальнай ідэяй мусіць стаць ідэя грамадзянскае супольнасьці. Так будзе, калі суб'ектам будзе суб'ект культуры, якая сёньня разглядаецца як аб'ект. А ў нашай культуры больш не-культуры. Убоства газэт, убоства літаратуры, РТВ, гісторыка-філязофскай думкі, калі ўсё гэта з'яўляецца ў лепшым выпадку на рэтраспектыўнае прыміўнае асьветніцтва і ніяк не жыве праблемамі сучаснага сьвету, перавага папулізму ў палітыцы... Кананізаваная ў выглядзе пакрыўджанае прасіцельскі беларушчына — не разьвіваецца. Атрыбуты незалежнасьці даюцца Беларусі самі. І я нават думаю, што каб не апэзычкі, дык, магчыма, наша партыйна-намэнклятурнае балота ў парламаньце хутчэй прыняло б гэтыя атрыбуты — паследавала прыкладу Масквы. Калі ж праваднікамі гэтага «святотага» прыкладу ставалі «свае неслухі» — прыклад страчваюць пэўную долю неаспрэчнае дырэктывысьці. Гэты парламант моцна нагадвае савецкую школу з усімі яе дырэктывысьцю, завушчымі і віхратымі падлеткамі. Чымсьці зусім іншым будзе новы парламант, які абярэцца пасля рэфэрэндуму. Тады мы скажам — камунізм на Беларусі пераможаны цалкам і канчаткова! І ўспомнім словы Адама Міхніка: «мы й ня ведалі, якія пасля перамогі камунізм павылазцяць пачвары!». Дай Бог, каб у шэраг гэтых пачвараў ня трапіла беларушчына.

***
Самае «нецікавае», калі галоўнымі апалігетамі беларушчыны ў яе папулісцкім абліччы стануць былыя камуністычныя й камсамольскія функцыянеры. Тады для нас пачнецца новая эпоха дэтэрмінізму. Нешта падобнае адбываецца цяпер у Нямеччыне, пакуль што на пэрыфэрыі грамадзкага жыцьця. Там галоўным рэзэрвам нэафашыстоўскіх арганізацыяў сталі так званыя эфдэтмані, былыя гэдэраўскія піянеры. Яны замянілі свае сінія гальштукі на свастыкі, маршуюць з партрэтамі фюрэра і адрозаць языкі зьмігрантаў, якія дрэнна гавораць па-нямецку.

***
Адкрыцьцё Алімпіяды ў Альбэргвілі нагадала апакаліптычную фантазмагорыю. Думалася пра выраджэньне людзкае цывілізацыі. Ад першых да апошніх акордаў музыка гэта веяла нейкай тэхнакратычнай жыцьцёадмоўнай мерцвячынай. Дыктарскі камэнтар — што летувіскі, што польскі, што расейскі — падупалыя галасы, упаднікі настроі. «Карцінка» — стамлёна традыцыйны парад камандаў. Эсэнгісты ішлі адзіным недарэчным калгасам — без краіны, бяз назвы, бяз сыяга — і жаласціва так трымалі сыяжкі сваіх незалежных дзяржавак. 95% каманды — расейцы, якія чарговы раз (як спрадвеку) спраўляюць сваю ганьбу, як той казаў, «непременно не люды». А нашых у гэты тлуме і ў гэтай ганьбе нават і не відаць.

***
Ёсьць думка, што НН — інтэлектуальна-элітарнае выданьне. Але гэтая думка — толькі нагода дзеля развагаў пра «прыроду інтэлектуалізму», толькі індыхатар агульнага нізкага інтэлектуальнага ўзроўню нашага нацыянальнага жыцьця. Вірус папулізму забівае ў чалавеку, у чытачы, гледачы, слухачы той орган, якім чалавек мысьліць і адчувае, рэфлектуе. Люмпэн не каштуе прадукт, ня думае, пра ягоны смакавыя, пажыўныя, лекавыя якасьці, не кампануе свой рацыён, а хапае тое, што хапаюць усе, і — каўтае. Але вось дэталі! Люмпэн ніколі не хапае люмпэн-прадукт. Плебс гідуюцца плебс-культурай. Яму падавай зробленае «красіва», г.зн. прафэсійна. У нас жа «дзеля народу» наўмысна заніжаецца інтэлектуальна-эстэтычны ўзровень культуры. А атрымаецца папросту някасны прадукт. Як грузінская гарбата. Хто аддасць ёй перавагу перад Індыйскай?.. Калі тэксты НН перакласці на расейскую ці польскую мову, яны па сваім інтэлектуальна-эстэтычным зьмесьце будучы выглядаць ня больш элітарна за тэксты незлітарных Gazety Wyborczej і Московскіх новостей. Не элітарных, але й не папулісцкіх. Зь іншага боку, няма сумніву, што калі б гэтыя газэты выходзілі на беларускай мове, яны б адразу ператварыліся ў чытанку вузкага кола. Дзіўнае ўзаемазалежнасьць інтэлектуалізму і пашыранасьці мовы!..

Вільняй, Коўнам, Сувалкамі, Горадняй, Беластокам. На поўначы ў склад дзяржавы ўваходзіла Курляндія. І ўласна Курляндія мусіла стаць узорам уладкаваньня гэтых тэрыторый у будучыні: там вялікая маёмасьць у руках прыбалтыйскіх немцаў дазваляла спадзявацца на хуткую каліянізацыю. Гэтка ж мела быць будучыня і Літвы: далучаная да Рэйху альбо злучаная з ім дынастычнай уніяй, яна ўяўляла б сабою тэрыторыю каліянізацыі і паступовага зьямчэньня. Аднак Людэндорф зразумеў, што толькі ў Курляндзі германізацыя магла б прайсьці хутка і спраўна. Ён пераканаўся, што ў Літве вялікая частка насельніцтва — і ня толькі вышэйшыя класы — лічыць сябе палякамі. Перапіс насельніцтва, які немцы правялі ўвогуле сумленна, бо ж дзеля ўласнае арыентацыі, засьведчыў тое пераканаўча. Перапіс у лютым 1916 г. наступным чынам дзеліць 140.840 жыхароў Вільні: польскую мову роднай назвалі 70.629 (50.15%), ідыш 61.265 (43.50%), літоўскую 3.692 (2.60%) плюс невялікія працэнты расейскай,

беларускай і нямецкай. Віленшчына і Гарадзеншчына мелі ад 50 да 90% польскае мовы. Тады як на поўначы, на Ковеншчыне, літоўскую назвалі сваёй мовай 85%, польскую толькі 7%, ідыш 5%, аднак жа ў самім Коўне польская мова мела вядомае большасьць — 40%. Высокі працэнт польскае мовы быў прыкрай неспадзяванкай для Людэндорфа. На думку немцаў, польскі элемент быў моцны эканамічна, пругкі і найбольш адукаваны, што стварала не абы якія праблемы. У Вільні над нямецкай акупацыяй спраўна дзейла сетка польскіх школаў розных ступеняў, — ініцыятыва цалкам мясцовая, што сьведчыла пра здольнасьць да самакіраваньня. Вось жа нямецкія ўлады пачалі, як маглі, польскія школы абмяжоўваць і ўзмоцнена падтрымліваць школы на літоўскай альбо беларускай мовах.

У сьвядомасьці палякаў працягвала жыць Даўня Рэч Паспалітая, аднак ужо нельга было ня ведаць, што насяляюць яе розныя нацыянальнасьці. На гэта была знойдзена рада. У 1895 г. Раман Дмоўскі выказаў погляд, які ён зьменіць пазьней, а быў то погляд досыць усеагульнае будучая Рэч Паспалітая мусіць узяць за ўзор Швайцарыю і быць краем прынамсі дзювоўным. Няма двух патрыятызмаў, польскага і літоўскага, ёсьць адзін, — супольнае айчыны. Культурнае разьвіцьцё літоўцаў ёсьць інтарэсам усёй Польшчы, належаць захоўваць літоўскую мову, якая ёсьць адной з нашых нацыянальных моваў, і падтрымліваць літоўскую літаратуру. Палякі ў Літве мусяць вучыць літоўскую мову, а літоўская інтэлігенцыя павінна выходзіць моладзь у патрыятычным духу — г.зн. знаёміць яе з гісторыяй Літвы і Польшчы і з польскай мовай.

Гэтыя погляды дакладна адпавядаюць перакананьням Якуба Гейштара, а таксама цалкам тлумачаць пазіцыі Мары Родзевіч, прынамсі ў аповесьцях *Шэры порох* і *Дэвайцэ*. Для літоўцаў жа такі праект супольнага жыцьця быў цалкам непрыемальны, і адно яму парастаў на працягу

двух дзесяцігодзьдзяў, ад пачатку руху «літваману» у 1880-я гады. Тут няма нічога дзіўнага, бо то быў найлепшы праект далейшае каліянізацыі. Сам Дмоўскі найпоўнасьць ў іншым, зусім процілеглым кірунку. Увогуле ж у польскай думцы сыціраліся тыя два кірункі: выказаны раннім Дмоўскім і надалей блізкі Пільсудскаму і яго прыхільнікам, і — новага Дмоўскага, які ў *Думках сучаснага паляка* выклаў падставы нацыяналізму, якія паслужылі навукай нацыяналізму і для літоўцаў, і для ўкраінцаў, і для беларусаў.

Ня раз паўставала пытаньне — скуль у Польшчы такі посьпех партыі Дмоўскага (г.зн. нацыянал-дэмакратаў), прычым — ня толькі сярод тых, хто аддаваў ёй свае галасы, бо яе праграма ўспрымалася амаль надсьвядома, як відавочнае, у самых шырокіх колах грамадства. Адным з тлумачэньняў гэтае зьявы можа быць спалучэньне паляк-каталік і атакасленнае клерам польскасцы і каталіцкае рэлігіі. Немалую ролю адыграла і асаблівае

Уладзімер Дудзіцкі

на скрыжаваньні

На скрыжаваньні — тры крыжы,
усе ад даўнасьці сьвія;
над імі ў споласе дрыжыць
прамень зары... Журботна вые
вільготны подых. Ля ракі,
на камяністым плыткім плесе,
вартуе, сеўшы, сьцень ракіт
свая, згорбленая восень.

Зыбае плынь луску ляшча,
затокі жымы бераг мые,
і рэжа косамі плышчай
чароту выгнутыя шы;
і плачуць мройныя кусты
калін, нячэсаныя вербы,
што неўзабаве ўбор густы —
прыпынак ценявы, дзе звер быў,
руды аголіць лістапад
і замяце у кут-зацішак,
ці мо ракі шумлівы спад
на хвалях век іх закалыша.

Хінецца горбачы свой стан
вятрамі высмактаны блэкат.
Сьцякае з жоўтага ліста
каля карчоў бусьліны клэкат...
І шэст гнецца у лісьці,
пачушы мзы гэтай гукі;
разьмяк расчулены і сьціх
ад стомы мляўкае ля сука.

Над полем вораным здалёк —
празь цьвіль смугі ліпкой
— аднекуль
бруіцца днёў самотных клёк —
аджэнны пах расьлінных лекаў;
наволі сочыцца, ідзе
да міражоў, дзе сьветлацені
прадуць на восеньскай градзе
уток крылатых летуценняў...
І толькі зрэдзь яны адны,
нібы наструнены рукамі,
віхры пругкія — бягуны —
клубкамі коцяцца пад камень
і вырываюцца адтуль,
і да крыжоў імкнуцца бліжэй,
— крапаюць дрэва на ляту
і пыл на грывы свае ніжуць.

І пахне хмеліва зямлі,
і журавы на поўдзень з хаты
нясуць, бы тыя караблі,
на крылах клопат свой багаты;
спакой азэрнае тугі
нясуць у край чужы і небыт, —

С.П.

нялёгка безьліч міль тугіх
адольваць зорным шляхам неба!
Мінаюць шэрыя папар
і рунь азіміны із болям:
да пуху іхняга прылаў
знаёмы, родны водыр поля.
Мінаюць гомельскі блакіт
і накіп воблачнага цэду...
Паўдзённай сьпёкі воск плаўкі
плыве птушыным сьвесьжым сьледам.
Гавораць шэрыя чужым,
што ў нас зь вясной сябруе восень,
што па нябожчыцы мяжы
палёў вятры цяпер галосыць,
і сьветкі даўнасьці жывой —
крыжы, бы тыя вартавыя,
стаяць маўкліва... Хмар сувой
даўно цяпло над імі веяў...

пенаю жоўтай на мелях затокаў
вечер прыгорне у край далёкім;
буры сьвія глыбінь безьязыкіх
век закалышуць на поўначы дзікай...
Лелей употай на пальмавай высьпе,
пэрлавай занізью рос
было высьпець,
кроплямі цёплымі —
дожджыкам чыстым —
спорна разьліцца над краем
вячыстым, —
краем, што стогне і б'ецца у русе...
Гора-ж і ім і маёй Беларусі...

Карабскае мора, 27.7.1950

на ганьбішчы славы

Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча
апошняя змрочнага часу гадзіна...
Ля Сожу, Дняпра, каля Сьвіслачы, Пцічы
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы;

і стогне, як гораў цяжкія абвалы,
як буры, як роскат магутныя улевы,
ад гора, ад крыўды на ганьбішчы славы
гарачае цела, налітае гневам.

Рубіце, бы вогненны выліў вулкану,
знішчэньне свой поступ
на твары стагодзьдзя.
Хто-ж выйдзе, каб боль наш
у вечнасьці кануў,
і скажа апошняе: «Досыць-жа! Годзе!»?

Крыўёю жаўнеры Крывіцкай Пагоні
шляхі паласкалі на бітнішчах пушчаў,
каб жоўтыя горды на руністых гонях
ня сьмелі спакою нашчадкаў разлушчыць,

кранацца вазэрнага звонкага плоду,
пяхчынкі адзінай, пылінкі ад спору;
каб рэчак блакітных жывільных воды
ім сталіся пострахам скрутнага мору;

каб вобразы волатаў — продкаў
— паўстали
з байніцаў Нямігі, з Высокага места —
каб голас мячоў зь беларускае сталі
азваўся на покліч нярадасных вестак:

Пачуў я, як моцна, упарта нас кліча
апошняя змрочнага часу гадзіна...
Ля Сожу, Дняпра, каля Сьвіслачы, Пцічы
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы.

Вэнэсуэла, 21.7.1952

далей і далей

Хвалі ад берагу — далей і далей...
Чым іх усьцешаць туманныя далі?
Спыняць, расьціснуць
на сьпінах наплываў
дугаў тугія зялёныя грывы;

ТАНГО «НОКТУРНО»

(Працяг са старонкі 1)

уступаючы маім пераконваньням, нажада
ла мне пачасьлівай дарогі. (Дачка іх даўно
ужо спала).

Мы асталіся адны — я і мой прыяцель.
Я пастанавіў ужо ня класьціся спаць (да
раніцы было ня так шмат), а са мной
заседаеўся і мой прыяцель.

Цяпер толькі я адчуў сябе адзіночым,
пакінутым усімі ў сьвеце. Можна таму, што
я быў змучаны, а мо сьнежная завея так
настрайвала мяне, — мне стала нечага
невывоўна жалю і хацелася хутэй ехаць
далей, каб толькі не сядзець у гэтым
цёплым пакоі. Прыяцель заўважыў зьме-
ну ўва мне і ўсыляк стараўся напраніць
мой настрой. Ён наставіў патэфон і
расказваў розныя анекдоты і прыгоды,
якіх ён меў у запасе незлічоную коль-
касць. Я слухаў няўважна, часам зь
нетлівасьці сьмяяўся, але думкі мае плылі
кудысь у зусім другі бок.

— Ну, вось, ледзь не забыўся! — таямніча
зьявруўся да мяне прыяцель. — У
мяне-ж ёсьць віно! — і ён, прычмокнуўшы
губамі, зыік у пакоях.

— Нам весялей ноч пройдзе! — сказаў
ён, стаўляючы на стол цёмную бутэльку.
Віно сапраўды было незвычайнае. У чарах
яно гульліва іскрылася, быццам залатыя
іскаркі паўдзённага сонца, згорнутыя не-
калі зь вінаграднікаў, ізноў прабудзіліся
да жыцьця. Прыяцель не забываўся пе-

растаўляць кружалыцы, і гукі музыкі,
чаруючыя і мяккія, навіявалі нейкія няяс-
ныя настроі, згадалі ў гэтую завіруху
далёкія вагні вылікіх гарадоў...

— Што-ж, вып'ем яшчэ? — сказаў мой
прыяцель, каб разьвясць маўчаньне і, не
чакаючы маёй згоды, наліў у чары віно.
Ён згасіў сьвятло, і ў пакоі раптам стала
невывоўна ціха і маркотна. Некалькі
сьвечак на ёліцы кінулі адразу на ўсё ішае
асьвятленьне. Прыяцель пачаў расказваць
нязвычайную ўжо прыроду зь свайго жыць-
ця, а я, нядбала слухаючы, разглядаў ёлку,
за якой у вакне белай мэражэй клаўся
мароз і заільдзелую намаразь шыб белай
намёткай абмахвала сьветлая завейка...

Сьвечкі ахіналі ёлку іскрыстай рысай
сьветлаценіяў. Здавалася, схаваныя за ялі-
нкамі рамшчкі бруліліся пераліўным сьвят-
лом. Надсьвечнікі наліліся сьпелымі вш-
нямі, забаўкі заірдаліся барвовымі крыш-
таламі, штучнае срэбра вілося белымі
сьняжынкамі, апавіваючы анельчыкаў з
залінутымі ў вату галоўкамі, танцорак з
распрастанымі рукамі, гатовых, здавалася,
вось-вось пачаць нейкі таёмны танец. Але
найбольш велічна панавалі над усім зялё-
нымі галінкі. Яны быццам прынеслі з
сабой векавую маўклівасьць лесу і цяпер
галасілі ў нямым адчаі.

— Танго «Ноктурно»! — абвясціў мой
прыяцель, пакуль з кружалыца ня ўпалі
першыя рытмы знаёмай мне мэлёды.

Я глядзеў на ёлку. Вечер парывіста біўся
ў вокны, сыпаў сьнегам, і здавалася, за
вакном адбываўся танец сьветлых ценяў.

Раптам я прыслухаўся да гутаркі майго
прыяцеля. Пачатак расказу я памытаў
вельмі няясна, але далей я ўжо лавіў
кожнае слова.

... аднойчы, — расказваў прыяцель, — па
курорт прыехала адна маладая жанчына.
Усе зьяврулі ўвагу на яе асабліваю красу.
Уяві сабе сяродняга росту прыстойную
асобу зь цёмнымі зьвешанымі хваляй
валасамі над бледным тварам, вочы, у
якіх, быццам у возеры, адбіта сінь вясна-
вога неба... Яна была адна і ўнікала
знаёмстваў. Пейкі сум веяў ад яе. Як
спачатку ўсе кінуліся да яе, так пасьяла,
адчуўшы яе халодныя адносіны, адразу
адсталі і перасталі цікавіцца.

... Але аднойчы яна ізноў прыцягнула да
сябе агульную ўвагу. Быў ціхі вечар. На
летняй мэраньдзе, як звычайна, сабраліся
амаль усе курортнікі. У паветры плыла
спакойная гутарка, у аляях аддаваўся
джас. І вось... у перапынку музыкі яна
падыйшла да аркестру, адклікала капэль-
майстра і... праз хвіліну пачулася гэтае-ж
танго «Ноктурно».

Мы змоўклі. Гукі ішлі роўнымі тактамі,
паддымаючыся месцамі высока, захоўваючы
ся безнадзейнай роспаччу, то ізноў падалі
абрывамамі, нібы спалоханыя птушкі.

... Трэба было бачыць твар жанчыны, —
працягваў далей мой прыяцель. — Такага
выразу ўжо хіба ніколі ня ўбачу. Калі
пачуліся першыя гукі танго, яна глядзела
кудысь замершымі вачыма. І толькі цяпер
мы заўважылі, што яна безудзенна плака-
ла. Госьці, што сядзелі бліжэй да яе,
змоўклі, і зь цікавасьцю паглядалі на сваю
суседку. Гэтак было кожны вечар, як
толькі зьяўлялася яна. Аркестар ужо
ведаў сваё і па некалькі разоў іграў танго.
(Незнаёмая добра паліцала музыкантам ды
к таму заказвала ім багатую вячэру). І
кожны раз уся мэраньда, пачуўшы танго,
сьціхала, і ўсе перажывалі нейкую дзіўную
містэрыю. І вось аднаго вечару я адва-
жыўся разгадаць таямніцу...

— Але мы забыліся выціць... — зьявруў-
ся да мяне прыяцель, задаволены, што я
з увагай слухаю ягоны расказ. Ён пера-
ставіў іголку, і ізноў пад шум завеі роўна
і павуча дрыжалі сумныя гукі, абрываю-
чыся плачам, як быццам нехта галасіў над
загубленым назаўсёды шчасьцем. Я зь
нецярыплівасьцю чакаў далейшага расказу.

— Як толькі зайгралі танго, — гаварыў
далей мой прыяцель, — я падыйшоў да
незнаёмай і... запрапанаваў затанцаваць.

— І яна згадзілася? — спытаўся я з
зацікаўленьнем.

— Так, — прыяцель усміхнуўся, як-бы
хочучы падчыркнуць свой спрыт. — Я

ВЫТЛУМАЧЭНЬНЕ РУІНАЎ

Францішак Эн.

*Руіны запарушваюцца
Руіны
Уважраіае руіны
Неба блізка*

Алесь Разанаў

Каб зразумець, што такое руіны, ня трэба ехаць далёка. Збочым ад сталічнага ампіру і пройдем праз Пляц Волі — далей. Мы сярод руінаў. У культурнай сьведомасьці нацыі гэтае месца мае іншую назву — Стары горад.

Амаль заўсёды я трапляю сюды выпадкова, ідучы ў Траецкае, альбо вяртаючыся з майстэрні спадара К., і амаль што заўсёды знаходжу, што дарогі назад не існуе. Можна ісьці толькі наперад, асыярожна паглыблючыся ў няхітры лябірынт вулак, пераступаючы праз рэшткі хатняга начыння, груды бітае цэглы. І ўсё ж праз нейкі час лябірынт замыкаецца. Традыцыйныя працэдурны думкі: адрозьніць, вызначыць, нараўнаць, — не дапамагаюць. Паўсюль толькі адно — руіны.

Гэтка аднастайнасьць «фізікі» мае свой адваротны бок: метафізіку. Менавіта тут мне прыходзіць у галаву думка ці, лепей сказаць, цьмянае прадчуваньне, што «РУІНЫ» — адно з сутнасных словаў беларускай культурнай традыцыі, дасюль нераспазнанае й непарадманнае. Самі руіны заўсёды навідавоку. Але пэўныя інстынкты мысленьня не дазваляюць успрымаць іх у сваёй яўнасьці, самадастатковасьці. Яны адводзяць думку — у мінуласьць ці ў будучыню — і пакідаюць руіны іхняму сапраўднаму гаспадару — спрадвечнаму «цяпер». Насуперак гэтым інстынктам, што маюць справу толькі з «веліччай мінуласьцю» і натхняюць на «веліччыю будучыню» (і якія памылкова завуцца ў нас «адраджэнскім думаньнем»), паспрабуем застацца тут і цяпер — сярод руінаў — прадумваючы дарэшткі іхні повед* і іхнюю праўду.

Сам повед руінаў шмат у чым парадаксалны. Чалавечтва набыло вялікі досьвед у ператварэнні прасторы прыроды ў прастору цывілізацыі. Для сёньняшняга плянэтарнага сьведомасьці зямля — толькі матар'ял для чалавечай працы, яна мусіць быць «перапрацавана», «выкарыстана», «пастаўлена на службу». Тэхніка й тое, што з яе вынікае, усё больш і больш стаецца «штучным целам» чалавека, ягоным самаствораным домам.

Руіны пазначаюць адваротны працэс: пераход прасторы цывілізацыі ў прастору прыроды. Руіны руйнуюцца, знікаюць, ад іх застаюцца толькі словы. Гэтыя словы мы называем СПАДЧЫНАЙ.

Руіны, заняпад, бяздомнасьць — непрамоўленая сутнасьць усялякае спадчыны, ейны грунт і апірышча.

Так, цывілізацыя сьмяротныя. Яны пакідаюць нам у спадчыну мёртвыя знакі, зь якімі мы ня можам даць сабе рады. Гэтую спадчыну нельга ні рэстаўраваць, ні зруйнаваць, — толькі вытлумачыць. Задача вытлумачальніка — «рабіць словы істотнымі».

* * *

Шукаючы істотнасьць гэтага слова, паспрабуем прадумаць ягоны зьмест у ланіне. Лацінскае гiMna выдае нас да наступных значэньняў:

1. падаць, занепадаць, абвальвацца (гэтыя значэньні зьвязаныя з залевай, грывотамі);
2. памкненьне, напад;
3. памылка, пралік;
4. няшчасьце, бяда, заняпад, гібельне;
5. сьмерць.

Падсумоўваючы, мы маглі б сказаць наступнае:

Нешта, узнесеннае чалавечай працай на пэўную вышыню, па-стаўленае перад усімі, і, у сваім па-ставе надзеленае трываласьцю надае, абвальваецца, занепадае — ідзе адваротным шляхам — вымушанаю халою праз — аблуды, пралікі, няшчасьце, бяду — да сьмерці.

Сама руіннасьць руінаў выяўляе сябе ў сваёй хадзе. Гэтая руіннасьць заўсёды прысутнічае ў эўрапейскай традыцыі, але заўсёды — утоеная, прыхованая. Калі мы прыгадаем Плятонаўскае падарожжа — як прыпамін спрадвечных эйдасаў, што ўсім задаюць меру й сутнасьць, руіннасьць руінаў выступіць як патаемная сьцежка назад, туды, дзе мера й сутнасьць яшчэ не адасобленыя ад саміх рэчаў, а самі рэчы яшчэ не вытвараныя чалавекам — натуральныя.

Руіны — патаемная сьцежка да Гаспадыні Прыроды.

* * *

Калі мы пройдем да беларускай культурнае традыцыі, мы ўбачым, што руіны ёсьць праўдзівым знакам і пэўным падсумаваньнем таго, што ў культурнай сьведомасьці нашых

суседзяў прысутнічае як «цывілізацыйны націск на Ўсход» і «саборна-імперскі комплекс». Сустрэча нараджае руіны.

Ідэя адраджэньня мае руіны сваёй перадумовай, грунтам. Але адраджэнская сьведомасьць надзвычай няўдзячная да свайго грунту. Яна ўспрымае заняпад, няшчасьце як тое, ад чаго трэба найхутчэй адыйсьці, як мага хутчэй пазбавіцца, як тое, у чым сорам прызнацца, што патаемна патыхае сьмерцю, канцом нацыі.

Ці ня ёсьць гэты страх сьмерці прыкметай няспеласьці й несапраўднасьці гэтае сьведомасьці?

Ці сьмерць ня ёсьць найвялікшым настаўнікам, што задае апошнія меры й навучае найглыбейшым ісьцінам?

Ці ня ёсьць захаваная дзеля нас патаемная сьцежка да Гаспадыні Прыроды — у цёмныя часы тэхнагеннага аптымізму — нашай сапраўднай спадчынай — утоенай і нераспазнанай?

Гэтыя пытаньні ня ёсьць нешта штучна прыдуманнае філязофскім розумам, яны прысутнічаюць у беларускім адраджэньні ад самага пачатку. Я мог бы прыгадаць і Багушэвічаву «хату», у якой той застаецца, не зважаючы на ўсе палацы, і якая ёсьць праўдзівым адпаведнікам руінам-заняпаду. Я мог бы прыгадаць Багдановічаву Страцім-лебедзя зь ягоным падсьведомым імкненьнем да сьмерці. Але перш за ўсё я хацеў бы прачытаваць адзін верш Уладзімера Жылкі, паэта, для якога беларушчына была заўсёды МІСТЫЧНЫМ ДОСЬВЕДАМ.

Калі змрочнасьць ахінае цьмяная
Ціхавейнаю хусткай утомы
І рука яе ў сучень прыбраная
Зацірае ўсе рысы і зломы

І калі цішыня нерухомая
Заплятае на ноч свае косы
І на кветках красой неведомою
Заблішчаць пераліўныя росы

Я хачу вам сказаць далікатнае
Што, як вашы лягункі, — люботна
Удыхнуць і згадаць невідатна
Што гучыць без тугі, бескапатна

Як дзяцінства гады незваротныя
Тыя гукі, што родзяцца ў цішы
Як вяды плюскатаньні пшчотныя
Чараваньне тых слоў закальша

І ушчэнт закаханасьці поўныя
І таго, што ня выкажаш мовай
Мы пройдем мяжу ў невымоўнае
ЗА РУБЕЖ ЧАЛАВЕЧАГА СЛОВА

Блізасьць гэтка шчэ не запісана
Хоць для сэрца ад веку радзіма
Немагчыма сэрца ўкальсана
Немагчымае блізка й магчыма

Калі росы як пэрлы срабрыстыя
На лістках і на травах так густа
Калі змрочнасьці ціхай празрыстае
Легкавейная, кюлая хуста

Калі мяккасьцю фарб незвычайнаю
Задрамала лагоднасьць над сьветам
Калі сувязь вечара тайнаю
Ноч суточна з днём яснакветным

Гэты верш ёсьць апяваньне й апраўданьне заняпаду, надзвычай інтымнае й глыбокае прачытаньне перадсьмяротнага стану: дня, чалавека, нацыі. Гэты верш для мяне ў пэўным сэнсьце ёсьць а-праўданьнем усяе беларушчыны...

**РУІНЫ: НАМ ЛЁС ПАДАРЫЎ ГЭТЫ
ДОСЬВЕД, І МЫ МУСІМ СПРАЎДЗІЦЬ ЯГО
ДАРЭШТЫ. САМАЕ НЯЎДЗЯЧНАЕ — НА-
РАКАЦЬ. НА БЕЛАРУСІ — НА
ГЭТАЙ УРОЧАНАЙ, САКРАЛЬНАЙ ПРА-
СТОРЫ МЫ МУСІМ ГЛЯДЗЕЦЬ У
ВОЧЫ — РУІНАМ — САМІМ САБЕ. ТАДЫ,
ПЕРАД СКОНАМ, МЫ БУДЗЕМ
ЗДОЛЬНЫЯ ПАЎТАРЫЦЬ СЬЛЕДАМ ЗА
ЖЫЛКАМ:**

**НОЧ СІНЯЯ, ЯК МУДРАСЬЦЬ І
АДВЕЧНАСЬЦЬ. НОЧ МУДРЭЙШАЯ ЗА
ДЗЕНЬ. НОЧ — ГЛЫБІНЯ. КОЖНАЯ
ЖАНЧЫНА СТАЕ ЦЯЖАРНАЮ НОЧЧУ.
МЫ ЎСЕ ПАЧАТЫЯ ўНАЧЫ.**

* Адзін з магчымых беларускіх адпаведнікаў ангельскага поіюп.

падыйшоў да яе, хвіліну моўчкі стаяў, а пасля ціха, як да дзіцяці, сказаў, што я хачу зь ёй затанцаваць. Я няраз думаў аб маёй удачы, і мне здаецца, што якраз цікі тон маёй гутаркі падкупіў яе... Яна была, як у сьне, і ня ведала, што робіць. Гэта быў папросту стан забыцьця, нейкі глыбокі сон на яе. Я думаю, што тады кожны мог бы зь ёй затанцаваць.

... Мы паплылі пад чароўныя гукі аркестру. Ты згодзіся, што гэта сапраўды прыгожае танго, і яно й цяпер яшчэ ня выйшла з моды, як іншыя пляжеры. Але, дзіўная рэч, я не адчуваў каля сябе жанчыны. Яна, праўда, ішла ў такт танго (танцавала яна клясычна) і стройна трапляла за маімі рукамі. Але гэта ўсё было што іншае. Я чуў каля сябе нейкую ажыўленую статую. Я, ты ведаеш, танцор ня дрэнны. Але тады, у той момэнт, я зьбянтэжыўся і згубіўся. Каб не зьвяртаць асаблівае ўвагі, мы адыходзілі ўсё далей, у больш зацемненае месца аляжэў. Я цяпер блізка мог прыгледзецца да незнамай. Гэта сапраўды была незямная краса!

Першы крок быў зроблены. Я цяпер часцей бачыўся зь ёй і ўсміх не даваў ёй пазнаць, што мяне цікавіць ейнае няшчасьце. Але як я ні стараўся, нічога так і ня змог ад яе даведацца. Нехта расказаваў, што яна перажыла нешчаслівае каханьне, быццам яе каханы скончыў самагубствам, і ўсё гэта неяк было зьвязана з танго «Ноктурно». Ды ўсё гэта

былі толькі здагадкі. Мяне страшэнна зацікавіла ўся гэтая гісторыя. Мне хацелася разгадаць, які ўціў мела тут танго. Можна ў ім крылася нейкая духовая атрута. Ёсьць жа выпадкі, калі ад музыкі людзі сканчаюць самагубствам. Няраз, ходзячы па лесе ці праседжаючы доўгія гадзіны над ракой, я стараўся ўявіць сабе магчымыя абставіны трагічнага каханьня. Я прыпамінаў розныя выпадкі самагубстваў, якія я бачыў, выпадкі, зь якіх укладалася цэлы раман. Каб я быў пісьменьнікам, я напісаў бы цікавую кніжку. Але што найбольш хвалявала тады мяне, гэта нязломная вернасьць жанчыны, дасьмертнае пачуцьцё каханьня, якое захавала гэтая надзвычайная жанчына...

Але раз, — мой прыяцель многазначна ўсьміхнуўся, — я схаў цягніком і стаяў у калідоры, углядаўся ў вакно вагону. Рантам у суседнім куні я пачуў голас. Я адварнуўся і пазнаў сваю колішнюю незнаёмую з курорту. Яна сядзела за нейкім пажылым чалавекам, які самазадаволена пакурнаў папяросу, і, сьмеючыся, вёў гутарку зь незнамай. Мяне ахапіла цікавасьць. Незнамая, тады такая непрыступная, цяпер у таварыстве мужчыны... Я пачаў гучна насьвістаць танго «Ноктурно» і адварочваючыся, пазіраў, ці ня плача мая спадарожніца. І следую не было! Яна як бы й ня чула майго свісту. Я свістаў гучней. Ніякага выніку... Тады я ня сьцерпеў і ўвайшоў у купэ. Яна, зразумела, не пазнала мяне.

— Мы, здаецца, знаёмыя, — прамовіў я. Яна кінула на мяне здзіўлены позірк.

— Памятаеце, на курорце... мы з вамі танцавалі пад танго «Ноктурно»... Вы тады былі надта засмучаныя.

— Ах, — засьмяялася яна вясёлым сьмехам, — так, прыпамінаю... — і падала мне руку. — Гэта мой муж, — прадставіла яна мне свайго спадарожніка. — Дазвольце. — спытаўся я, — ці ня той, аб якім вы плакалі тады? — Э, не! — адказала яна, гладзячы рукавічкай шчаку свайго мужа.

Цяпер я мог даведацца аб усёй гісторыі. Але, ня ведаю, чаму мне сталася прыкра і крыўдна. Не развітаўшыся, я выйшаў з купэ і перайшоў у другі вагон.

— Так... — памаўчаўшы хвіліну, прамовіў мой прыяцель. — А кажучы, што ёсьць вечнае каханьне... Усё гэта выдумкі! — І ён зойк.

У сеньях начулася тупатня.

— Пэўна, коні ўжо гатовыя, — заўважыў ужо зусім іншым тонам прыяцель. — Вось як хутка ноч прайшла.

Я развітаўся, дзякуючы за прыветную гасьціну, і пайшоў на двор, дзе ўжо стаялі запрэжаныя коні. Завая сьціхла, і на двары было зацішна й цёпла. Прывольна над зямлёй раскінулася сьветлае неба. Яно ня меркла, і зоркі, як сьветлая вышывка, здавалася, пльылі пад паветрам.

... Я знік у палёх...

* * *

Калядны вечар... Я сяджу ў паскудненькім рэстаране на далёкім прадмесці. Тут няма грукату вялікіх вуліц, зацішна і прывольна. Я ня ведаю, чаму забраўся аж сюды, далей ад людзей і руху. Можна таму, што тут вальней успамінаць і марыць. Я ведаю — гэта дрэнна... Праз вакно віднецца ў змроку брудная дарога, і пару аголеных дрэў з навільным вецьцем прынамнае мне родныя мясьціны. Перада мною пльвучы, як жывыя, абразы мінулага. Іграе радзь. Пры буфэце стаіць нерухомая гаспадар рэстарану. Часам адчыняюцца дзьверы — нехта ўвойдзе, закажа піва і сядзе пры століку, такі ж маўклівы, як і я. Гутарка гасьцей не парушае маіх успамінаў. Я далёка... за тысячы кілямэтраў ад родных мясьцін. І ізноў знаёмае танго «Ноктурно»... Можна таму мне успамінаецца той вечар у прыяцеля. І я думаю чамусьці, што ўсё ж ёсьць на сьвеце вечнае каханьне і вечная туга. Мне сумна, чагосьці невымоўна шкада, як тады, у той вечар... Зацягваюся папяросай. Аганёк успыхае і чырвоным вугольчыкам адбіваецца ў шыбе. Нездзе за горадам кідаюць ракеты. Зялёныя, чырвоныя... Яны падымаюцца плаўна, высокая, а пасля рассыпаюцца дажджом каляровых агнёў, і разам зь імі па шыбах хутка бягуць, загарваючыся пажарам, залаціста-чырвоныя шалі... Я паволі нахіляюся над кубкам і сьпіваю горкае піва...

Хведар Ільяхэвіч

Старыя спрэчкі пра анклаў

(Працяг са старонкі 3)

ло лягічнае: прэзідэнт быў абраны галасамі людзей, што да Народу не належалі.

Ужыты ў дачыненні да чалавечага грамадства дарвінізм (выжывае лепш прыстасаваны) працягваецца і ў нямецкіх скрайніх правах, і ў Дмоўскага з той толькі розніцай, што там немцы суб'ект, а паліякі, жydы, літоўцы, расейцы ёсць аб'ект, а тут паліякі суб'ект і маюць «кіраваць» іншыя нацыянальныя групамі. Пра гэтым паўстае тое ж пытанне, што і ў немцаў: колькі «чужога элементу» змяшчаюць у межах «свайго дзяржавы», каб ён лёгка паддаўся асіміляцыі.

Аднак у 1914-18 гг. Альянты, найперш на ініцыятыве Вільсана, кінулі лезунг самавызначэння нацый, што мусіла прывесці да выяўлення супярэчнасці ў праграме Дмоўскага. Ён быў галоўным польскім палітыкам на баку Альянтаў, аднак ягонае падарожжа ў Злучаныя Штаты ў 1917 г. прайшло як найгорай. Падэрэўскі пісаў, што «яго пастава, ганарлівая і сапраўды патрыятычная, прынесла нашай справе вялізную шкоду». Калі жydоўскія правадзры ў Амэрыцы даведзіліся ад самога Дмоўскага, што ён думае пра жydоўскае пытанне, дык вырашылі з таго часу праводзіць антыпольскую палітыку. З амэрыканскімі літоўцамі і ўкраінцамі ён не захацеў размаўляць. На ягоную думку, гэтыя народы не дасягнулі да дзяржаўнасці і адзіным выхадным на ўсходзе (меншым злом) быў бы падзел тэрыторыі даўняй Рэчы Паспалітай паміж Польшчай і Расеяй, прыблізна ўздоўж межаў другога падзелу ад 1793 году. Паўнач з перавагай літоўскае мовы атры-

мала б аўтаномію. Хіба ж не нагадвае гэта нямецкіх плянаў адносна Літвы?

Вялікай падзеяй, калі казаць пра прапаганду і ўплыў на грамадскую думку, было стварэнне ў Амэрыцы Сярэдня-Эўрапейскай Дэмакратычнай Уніі пад кіраўніцтвам Масарыка зь ясным і выразным патрабаваннем самавызначэння народаў, дзеля захопленых вялікімі дзяржавамі. У зьездзе (верасень 1918), які адкрыў Масарык, бралі ўдзел чэхі, славакі, вугорцы, літоўцы, украінцы, нават альбанцы й армяне — але не паліякі, якія адно заявілі пратэст супраць прысутнасці ўкраінскага дэлегата са Львова.

Факты назбіраць лёгка, мяне ж цікаваць асобы. Для Вільні й Львова важнай асобай быў Міхал Ромэр, чалавек, які заслужыўся здзіўлення і пашаны за сваю яснасць розуму.

Ромэры (ці Роестеры) былі старым шляхецкім родам, які перабраўся ў Літву з Інфлянтаў у 17-м ст. і даў шмат асобаў, вядомых у дзях В.Княства. Міхал Ромэр нарадзіўся ў 1880 г. на Жмудзі, у маёнтку Багданішкі Расенскага навету. Сярэдняю школу скончыў у Вільні, пасля чаго вывучаў права ў Петэрбургу, гісторыю ў Ягелонскім універсітэце, грамадзкія навукі ў Ecole Libre des Sciences Politiques у Парыжы. У маладосці навучыўся на літоўскую і падтрымліваў блізкія стасункі з рухам «літваманай». У Вільні ў 1906 выдаваў радыкальную газету *Gazeta Wileńska*, якая неўзабаве была зачынена ўладамі.

насяля чаго ён перасхаў у Кракаў, дзе з дапамогай літаратара з кола Маладога Польшчы Альбіна Гарбачэўскага (літвіна) збіраў матэрыялы да найпоўнай гісторыі Літвы і пісаў пра Літву («Этна-культурныя стасункі ў Літве», 1906, «Літва», 1908, «Літоўцы ў Княскай Прусіі», 1911). Вяруўшыся ў Вільню, стаў аловакатам. Гэтак сама як і ягоны продка за часоў Філіматаў, майстар ложы «Шчыры Літвін» і ложы «Дасканалае Адзінства», ён быў масонам і супрацоўнікам газеты «краёўцаў» *Przegląd Wileński*. З пачаткам вайны ён прапрадаецца ў Аўстрыю і ўступае ў Легіён Пільсудскага, зь якім пасля развітаецца з-за палітычных разыходжаньняў. Незалежніцкая праграма НКН у 1916 г. патрабавала польскай экспансіі на ўсход, цалкам наводле ўказанні Дмоўскага, прынятых таксама ягонымі палітычнымі праціўнікамі. Тады як Ромэр лічыў, што трэба ўвакрасіць Вялікае Княства Літоўскае і ў лісьце да прафэсара В.Л.Яворскага прадставіў свае аргументы (цытую за Сукевічкім): «Уявім, што недалёкабачная канцэпцыя захопу ўсяго, што паддаецца, будзе ажыццяўленая. Польшча атрымае частку Беларусі, захопіць яе і скалянізуе. Польскі этнічны абшар павялічыцца на тысячы кілямэтраў, а польская народнасць вырасьце на колькі мільёнаў галоў... Тым самым часам Нямеччына са свайго боку скалянізуе й зьнішчыць захопленую ёю Курляндзію і Літву; і, каб запобегчы польскім уплывам, Расея будзе без сумліву інтэнсіўна русіфікаваць усходнюю Беларусь, пакінуўшы ў яе руках. І вось у момант, калі Польшча скончыць

справу паліянізацыі заходняй Беларусі, дык патраціць на глухі прускі мур з поўначы і ня менш моцны мур на ўсходзе. А далей што? Без доступу да мора і без магчымасці экспансіі на ўсход, уціснутая паміж двух гігантаў, ці здолее малая этнічная Польшча захаваць незалежнасць?»

Ромэр меў на ўвазе, што саюз Польшчы з Літвой у будучыні зноў стане магчымым, але над умовай, што найперш будзе ўвакрасіцца Вялікае Княства Літоўскае, складзенае зь Літвы і Беларусі. Пра гэта ён піша ў лісьце:

«Мы мусім заняць ясную й выразную пазіцыю. Калі мы жадаем незалежнага існавання для Польшчы, мы не павінны жадаць іншага для Літвы й Беларусі. Ня мае значэння, што нашымі стараньнямі статус польскае нацыі ёсць роўны статусу эўрапейскіх нацый, што цяпер мы маем сумленны, як трактаваць летувісаў і беларусаў — як нацыі ці як народы. Паліякі трактаваныя немцамі як нешта ніжэйшае; у нямецкім друку не бракуе галасоў, што Польшча — гэта нямецкі *Hinterland*; польскія публіцысты схільныя гэкім жа чынам глядзець на Беларусь адносна Польшчы.

Працягваючы рукі да заходняе Беларусі, Польшча выклікае гучны пратэст беларускага нацыянальнага руху; прагучы Вільні, яна выклікае з боку літоўцаў крык абурэння з рэхам на ўсю Эўропу. Не зважаючы нават на маральныя вынікі, якія нельга перадаць, сумлеўна, ці практычныя вынікі будуча аднаўдаць таму, што чакалася. Цяжка быць пэўным, што Польшча, якая

вылузваецца са скрайняга прыніжэння й нейснавання, атрымала права на захоп беларускіх земляў. Ці можна нагадзіцца, каб яна мусіла пачаць кінуць ёй у твар: «Прэч з рукамі!».

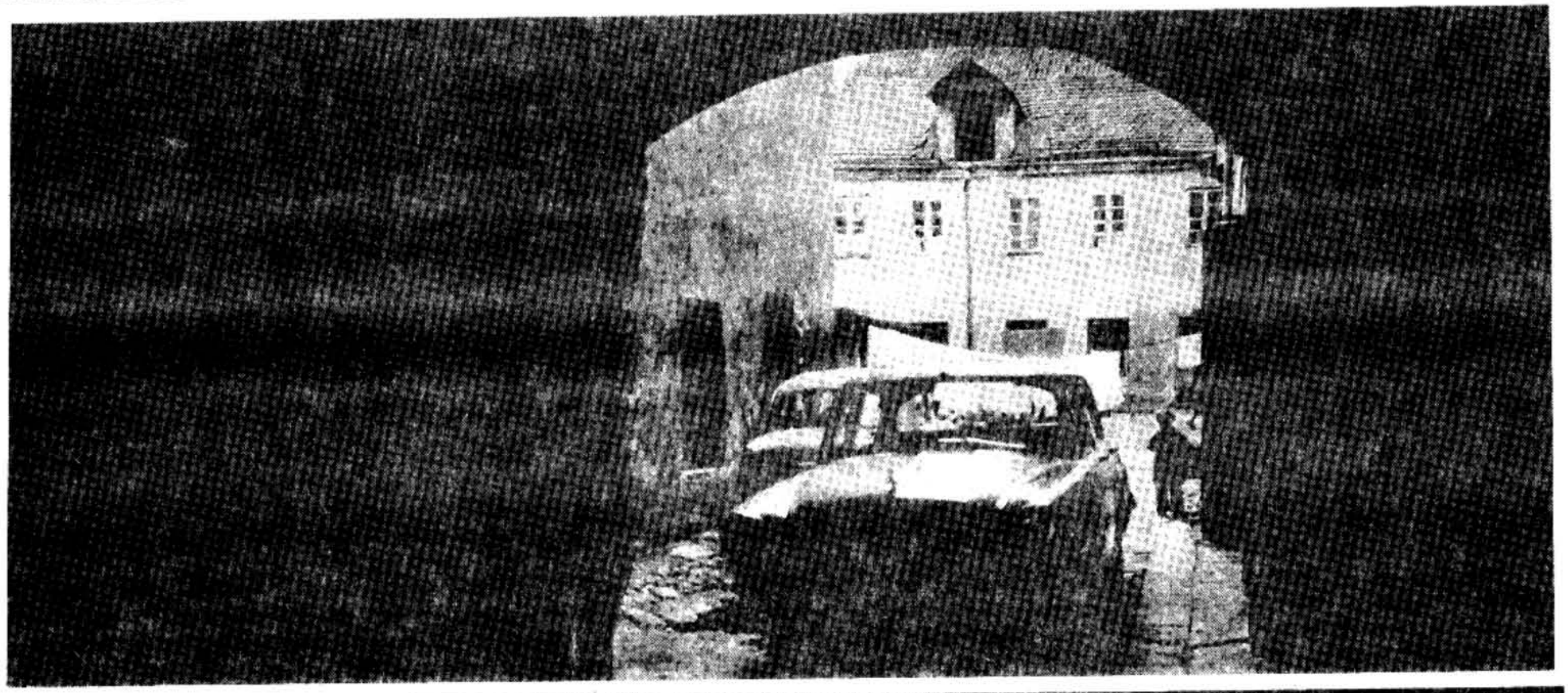
Так у 1916 г. разважаў Ромэр. Гэта быў самотны голас, аднак пазнейшыя падзеі нічога не змянілі ў гэтай цыварозай ацэнцы. Варта параўнаць яе з поглядамі Пільсудскага, які спачатку быў для Ромэра верным сынам Вялікага Княства, што імкнуўся да яго адбудовы. Палітыка Пільсудскага здзіўляе нас сёння свайго эмацыянальнасцю й безвыніковасцю. Між тым, як вядома, Пільсудзі **мусіў** згадзіцца з польскім сэймам і друкам, дух якіх найпаўней выражаў Раман Дмоўскі.

У пэўны момант Ромэр заўважыў, што Вялікае Княства аднавіць ня ўдасца і што тое, чаго баяўся, становіцца фактам: Польшча сілаю забрала Вільню. Стоячы перад выбарам паміж Польшчай і Літвой, ён выбраў Літву. Стаў прафэсарам ковенскага ўніверсітэту і як знакаміты спецыяліст у канстытуцыйным праве з міжнароднай славай, выхаваў некалькі пакаленняў літоўскіх праўнікаў.

Сярод жыхароў Літвы, якія размаўлялі на-польску, ён быў выключэннем: яны хацелі лічыць сябе паліякамі, ён жа лічыў сябе літвіном польскай культуры, таксама зрэшты, як і народжаны ў Коўне прафэсар Віктар Сукевічкі. Большую частку жыцця Ромэр пісаў на-польску свой дзёньнік, які пасля публікацыі будзе, не сумляваюся, прызнаны за манументальную працу сьведкі гісторыі першай паловы нашага

* * *
Калі скрыгатаць, і грукат,
і хрумст малацільні,
Што наошым завецца жыццём,
дастае да нутра,
Адно застаецца —
нырнуць у абдоймы да Вільні,
У плынь яе вулак,
у ціхую завадзь двара,
І мроіць, што скрыгат далёкі
нічога ня значыць,
Хадзіць па кавярнях і крамках
някідкіх цішком,
Пах кавы ўдыхаць, слухаць
водгульле крокаў і бачыць
Бурытынавых пацерак
цёплае зьзяньне за шклом.

А.М.

Чаму Летува, а не Літва?

Вось ліст, дасланы ў НН, які падпісалі сябры асацыяцыі беларусістаў Летувы: R.Girkontas, A.Romančuk, A.Antanavičius, V.Misevičienė, N.Savič. Зьмяшчаем яго ў перакладзе зь летувіскае мовы цалкам:

«У вапніні час у беларускіх радыёперадачах мы чуем, што нас называюць не Літва і літоўцы, а Летува і летувісы. Тое самае робіць і Наша Ніва. Чаму беларуская назва нашай дзяржавы Літва заменена на Летува? Тлумачыцца, што ў сярэднія вякі Літвой называлася тэрыторыя ўсяго Вялікага Княства Літоўскага, а яе жыхароў, не выключваючы і славянаў, называлі літоўцамі. І вось назва Летува ўведзена ў беларускую мову, каб сярэднявечную Літву ня блытаць з сучаснай Летувай. Паўстае пытанне, як жа тады ў сярэднявеччы называлі этнічную Літву? А што такая была, паказвае ўжо сама назва дзяржавы: Вялікае Княства Літоўскае, Жмудзкае і Рускае.

ВКЛ Літвой, а яго жыхароў літвінамі называлі жыхары Маскоўскага княства. Гэта

палітычная назва, як Масковія, масковец, а не этнічная. Як, скажам, Вугорскае і Польскае княства ў Літве называліся проста Вугоршчына і Польшча, нягледзячы, што ў складзе гэтых княстваў былі і Славакія і частка Украіны. Жыхароў гэтых княстваў у Літве называлі вугорцамі і паліякамі, не вылучаючы іх этнічнага нахождання. Яшчэ ня так даўна Савецкі Саюз называў Расею і частка Украіны — рускімі (сярод іх — літоўцы зь беларусамі). І вось, кіруючыся лёгкімі стваральнікаў ізаляцызму, літоўцы Расею мусяць называць *Rosija*, а расейцаў *рускія*. Аднак гэта абсурд, дык палітычна некарысна. Беларусам жа назва Літва зьмяняць на Летува палітычна карысна. Бач, калі нагадзіцца, што тэрмін Літва выкарыстоўваўся толькі да ўсяго ВКЛ, то не застаецца этнічнай Літвы. Некаторыя беларусы сьцьвярджаюць, што ў сярэднія вякі сучасная этнічная Літва называлася Жмудзьдзію. Тады чыя ж сталіца Вільнюс? Літвы, але ня Жмудзі, г.зн. сталіца этнічнай Літвы. Такім чынам, акрамя Польшчы, зьбіраецца

яшчэ адзін прэзідэнт на Віленскі край. І становіцца зразумела, чаму ў беларускай мове замест Літва ўжываецца Летува.

Аргумент, што мы ня маем права прысвоіць назву Літва, бо Ф.Скарына ды іншыя дзеянні, якія нахадзілі з сучаснай тэрыторыі Беларусі ў сярэднія вякі называліся літоўцамі, гістарычна не абгрунтаваны. На-першае, гэтыя людзі называліся так не з-за этнічнай прыналежнасці, а з-за палітычнай. У сярэднявеччы ў Эўропе адукаваныя людзі, як Ф.Скарына, называлі сябе не этнічна, а палітычна. Гісторыкі Летувы, каб падкрэсьліць розніцу паміж этнічным і палітычным самавызначэннем, увялі тэрмін — грамадзянін ВКЛ. Магчыма, ён грубастькі, але цалкам адлюстроўвае тасачасную сувязь і матывы, наводле якіх людзі далучалі сябе да той або іншай групы Беларусі, уяўляючы імямі летувісы, выключылі з ВКЛ літоўскі народ.

Беларусы любяць падкрэсьліць адрозьненні між гістарычнай і этнічнай Літвой. У

гістарыяграфіі гэтыя адрозьненні даўно вызначаны. Гістарычная Літва ў тым сэнсе, у якім яны ўжываюць, — гэта ВКЛ, як гістарычная Польшча — Польскае карацтва, як гістарычная Расея — Расейская імперыя. Скажыце Расейская імперыя, і ўсе зразумюць, што гаворыцца пра дзяржаву, да якой належалі Расея, Польшча, Фінляндыя і г.д. І сказаўшы ВКЛ, зразумела, што гаворыцца пра дзяржаву, да якой належалі Літва, Беларусь, частка Украіны й Расея. Замену ж назвы Літва ў беларускай мове на Летува мы можам расценьваць толькі як праяву беларускага нацыяналізму, іскіраванага супраць Літвы і літоўцаў.

* * *

Праблема, якую стварылі ў сваім лісьце летувіскія беларусісты, уяўляецца не палітычнай і не гістарыяграфічнай, а можа быць, лягічнай. Ёсць такая беларуская прымаўка: *хоць гаршчок назаві, толькі ў печку ня стаў*. У дачыненні да гэтага ліста яна магла б гучаць так: *назваў гаршчок, каб паставіць у печку. Што*

стагоддзья. Ромэр памёр у 1945 годзе і ў завясеце дазволіў апублікаваць дзёньнік праз 25 гадоў пасля свае смерці.

Якую эвалюцыю прайшлі ягонны палітычныя погляды? Варта было б прасачыць наступны пераход ад ідэі шматнацыянальнага Вялікага Княства да рэчаіснасці этнічнае Літвы. Можна здагадацца, што ягонны гады ў Коўне, нягледзячы на становішча, якое ён займаў (колькі разоў быў абраны рэктарам універсітэту) не былі пазбаўленыя канфліктаў, бо нацыяналістам ён ніколі ня быў, а Літва хварэла на востры прыліў нацыяналізму.

Разумею, што польскаму чатачу заўсёды цяжка ўвайсці ў скуру літоўцаў і зразумець, што яны маюць на ўвазе, калі праклінаюць Люблинскую вуню, прадстаўленую ў польскіх падручніках дабрачыннай. Страта вышэйшых класаў на карысць польскае культуры і паліянізацыя сталіцы В.Княства здаюцца яму нявартым крыку: чаму мова мусіць мець такое значэнне? Аднак жа мае, і ў выпадку Літвы, аточанай славянамі з аднаго боку, немцамі з другога, засталася адзіным знакам тассамасці, як сёння для паўночнаамерыканскіх індзейцаў рэлігійныя абрады. Літоўцы пачуваліся амаль як апошнія з магіканаў, і нездарма Оскар Мілаш называў іх «чырвоначурмы Эўропы». Я не дзе сказаў, што сучасную Літву нарадзіла не гісторыя, а філялегія. Сапраўды, цяжка ўявіць сабе большую, чым у літоўцаў, любоў да мовы, якая ледзь выжыла і зь якой трэба было вывесці ўсю забраную, бо пераказаную на іншай мове, мі-

нуўшчыну. Адсюль правядзенне выразнай мяжы паміж сваім супляменнікам і чужаніцам, які можа прысягаць, што ён літовец ад дзеда-прадзеда, але тое не дапаможа, калі ягонае мова не літоўская. Такія постаці як Міхал Ромэр ці Альфрэд Тышкевіч, пасол Літвы ў Лёндане пасля першай вайны, не маглі не пакінуць мейсца для падозранняў, бо былі яны людзьмі польскай культуры. Оскар Мілаш пісаў прынамсі не па-польску, а па-француску, а вось я, як польскі паэт, ужо на імя літоўца прэтэндаваць не магу. Такі моўны крытэрыў стварае поўную амбівалентнасць, калі гутарка ідзе пра мінуўшчыну. Бо як быць тым, хто гапарыцца архітэктурай Вільні, калі фундавалі яе і будавалі людзі, што не размаўлялі па-літоўску? Як усталяваць пераспектыву ад віленскіх масонскіх ложаў, ад філіяматаў — да сёння, калі Вільня ў той час, наводле моўных крытэрыяў не была літоўскай?

Памешчыкі ў Літве, за рэдкімі выняткамі, непрыхільна або варожа ставіліся да «літваманаў». Як вядома, літоўскі нацыянальны рух быў створаны інтэлігенцыяй і клерам сялянскага паходжання. Але тут трэба зрабіць пэўную напярэўку. Радаводны літоўскі пісьменнік і публіцыстак наказваюць на адмысловы грамадскі крайвід той вёскі. Напрыклад, паэт і сьвятар Майроніс паходзіў зь сям'і вольных гаспадароў, якія падтрымлівалі таварыскі стасункі ў навакольных маёнтках; раманістка Жемайтэ расла ў дробнашляхецкай сям'і, яе бацька быў аканомам; бацькі Басановіча і Кудзіркі былі, здаецца, досыць заможнымі сялянамі; пляхецкага

паходжання быў паэт і сьвятар Баранаўскас. Так што ўсё гэта хутчэй фэрмеры, чым бядота і ў гаспадарчай палітыцы Літвы 1918-1940 узор сярэдняга гаспадаркі быў у выразным фаворы. Зямельная рэформа мела на моц аслабленне тых апірышчаў польскае мовы, якімі былі маёнткі, а таксама падтрымку сярэдняга фэрмы. Сіла маёнткаў вельмі засмучала ўладара «Обэр-Осту» генэрала Людвигорфа, а асаблівай сольлю ўвачу быў для яго Зямельны банк у Вільні, галоўная крыніца крэдыту для маёнткаў.

Літоўцы ў часе першай вайны заляцаліся да немцаў гэтакама як Пільсудскі і паліякі да Галіцыі з Аўстрыяй. Тарыба (Рада) ў Вільні на чале са Сьмятонам ужо здавалася, дамаглася незалежнасці Літвы ў вуні з Рэйхам, як манархіі з нямецкім князем на троне. Але было ўжо позна (1918) і тыя пляны развясціліся. Літва мелася ахопліваць таксама Суваляшчыну і Гарадзеншчыну, што цяжка сабе — моўна — уявіць, калі аднамоўнасць рабілася ўжо абсэсіяй літоўскіх дзеячоў.

Значная частка таго, што літоўцы пішучы і думаюць пра сябе, сьведчыць пра патрэбнасць міталагізацыі і ўтрыманне пэўных легендаў — проста сілаю волі. Як прыклад, магу назваць падручнік літоўскае мовы (вельмі добры), выдадзены ў Амэрыцы. Людзі, якія вядуць там размовы, знаходзяцца ў даважнай Літве са сталіцай у Вільні, нягледзячы на тое, што Вільня тады (за выключэннем 1939/1940 гг.) да Літвы не належала: вось воля тварэння рэчаіснасці «як калі б». Зрэшты, той самай

воляй прадыхтавана вышходніца назвы, хоць места ніколі не называлася так. У даўніх кроніках называлася альбо Япчо Тарыба ўжывала назву

Думкі сучаснага паліяка Дмоўскага літоўцы чыталі ўважліва. Можна нават мінуўшчына (малая паганская Літва, якая кіруе вялізнай нелітоўскай, бо славянскай і праваслаўнай, тэрыторыяй) данамагала ім ў прыняцці дактрыны нацыі як уладальніцы дзяржавы. Хіба што тая даўняя Літва нікога не хацела наварочваць на сваю мову і веру, а гэтая новая вызначыла сабе місію дэналіяцыі, аргументуючы, што гэта, маўляў, усё літоўцы, толькі неўсвядомленыя. Дмоўскі хацеў тое самае зрабіць зь беларусамі і ўкраінцамі, што праўда, не сьцьвярджаючы, што калісьці яны былі паліякамі, бо паліяны былі спачатку імі стаць.

Ромэр, прыхільнік праўнай дзяржавы і заўсёды верны сваёй масонскай Вільні «краёўцаў», мусіў некалі кенска адчуць сябе ў Коўне, у клімаце этнацыяналізму. Тым ня менш, існаванне «польскай меншасці» было дастаткова кенскае, каб літоўскія адміністрацыйныя захады апраўдаць у ягоных вачох. Бо нішто не перашкодзіла б той меншасці прызнаць Літву за айчыну і бараніць правы свае мовы, як адной зь дзвюх моваў Літвы. Не, яны лічылі айчынай Польшчу і сябе — паліякамі.

Гісторыкі інакш, чым я, працитаюць кнігу Сукевічскага. Я беру зь яе цыпер тое, што мне патрэбна. Яна ж дае досыць усебаковае асьвятленне спрэчкі пра Віль-

ню. Валоданне Вільняй ў персэктыве Варшавы азначала расцягванне Польшчы на ўсход як адзіная магчыма кампенсацыя за аб'яднанне яе на захадзе (пераможнай) Нямецчынай. Нямецкая паліяка ў 1918 вагалася — напярэдне згаджалася на праект Тарыбы, зь Вільняй як сталіцай Літвы, зараз абяцала Вільню паліякам. Немцы разумеці, што Тарыба — гэта «нацыянальнае, а не тэрытарыяльнае прадстаўніцтва», бо засядае ў Вільні, месце польска-жыдоўскім, са зніжкім працэнтам літоўцаў, а не ўваходзяць у яе склад ані паліякі, ані жыды. У нядзелью 20 кастрычніка 1918 году шматтысячныя глумы маніфэставалі на вуліцах Вільні супраць Тарыбы й нямецкіх уладаў, польская міліцыя і гарцыры падтрымлівалі парадак. Нямецкая жандармэрыя ўжыла зброю, але абыйшлося без ахвяраў. Між іншым трэба заўважыць, што доўгая прысутнасць нямецкіх войскаў на ўсходзе, нават пасля перамогі Альянтаў, глумачыцца жаданнем заходніх дзяржаваў утрымаць «санітарны кардон» дзеля аховы ад бальшавікоў.

Гісторыя гэтага горада магла б наслужыць матэрыялам для напісання трагедыі. Польска-літоўскія спрэчкі занілі б у ёй сьціслае мейсца, бо заместам яе быў бы канец жыдоўскай Вільні, замарданай на Панарах, і наступная савецкая акупацыя, якая для большасці віленчукоў азначала страту радзімы.

Чэслаў Мілаш

Kultura, Парыж, студзень-люты 1992.

Jazva polskaha pytańnia

Hety artykul Rimantasa Klimasa — staršini hramadzkae Rady pa spravach Uschodniaj Lietuvy — predstavilaje bačainnie sučasnoj situacyji na Vilenščynie i lietuviskaha boku.

U vapošni čas Uschodniaj Lietuva stala nie heahrafiečnym, a palityčnym paniačciem. Henezys hetaj davoli štučnaj problemy viadomy. Polšča va Uschodniaj Lietuve maje vialikija intarezy. Ale ni maralna, ni jurydyčna jany nie abhruntavanyja, bo Vilenški, Salečnicki j inšyja rajony — staražytnyja etničnyja lietuviskija, zemli.

Usich nas, chto dabivajecca, kab rajony Paūdniovaj i Uschodniaj Lietuvy intehravalisia ū niezaležnuju Lietuvu, chvalujuć zajavy viedamstvaŭ Polskaj Respubliki. Paprostu heta treba nazvać umiašańniem u našyja nutranyja spravy.

Pra byccam by antypolskija akty polskaje hramadzta infarmujućca pamytkova, a jak

dokaz, vykarystoŭvajecca fakt rospusku radaŭ Vilenškaha j Salečnickaha rajonaŭ. Heta jašče raz pakazvaje, što Polšča j dalej dumaje pra svaje intarezy ū Vilenškim kraji. I ū hetym jaje trahedyja, bo jaje palityka pašla parušeńnia Suvalskaje damovy 1920 h. i da viartańnia Vilenškaha kraju Lietuvie samoj Polšče, za vyklučeńniem strataŭ, ničoha nie dała. Najhoršaže toje, što ū hety pryjad pamiz lietuvisami j palakami bylo pasiejana šmat nianaviści. Baluča, što j ciapier jošče pašladoŭniki toj palityki.

Rospusk radaŭ zhadanych rajonaŭ — całkam praŭny, kanstruktyŭny akt Respubliki Lietuvy. Chiba, moža, zapoźnieny. Dziejačy hetych radaŭ (asabliva Salečnickaj) usialak imknullisia nie intehravać, a vylučyć hety kraj z Lietuvy. I ciapier treba profesyjna, z vialikaj talerancyjaj vypiraŭlać hetyja pamytki.

U pieršuju čarhu — ašvieta hetaha kraju. Tut za apošnja dva hady зроблена найбо́ль

destruktyŭnaha. Heta surjozny dakor ministerstvu kultury j ašviety.

Treba adkryta, biez namiokaŭ skazać, što histaryčnaja praŭda hetaha kraju adna: akupacyja Vilenščyny ū 1920 h. jošče akupacyja, nastupny žorstki kurs polskich utadaŭ na denacyjanalizacyju — faktyčna duchoŭny j fizyčny henacyd.

Ciapier u polskim druku žjavilisia spekulacyji, niby ūlada Lietuvy akupavala Vilenški kraj. Častku ludziej — i tam, i ū nas — heta ašukvaje. Kali našyja lidery zdoleli damahčyisia asudžeńnia dakumentaŭ paktu Molatava-Rybentropa, dyk i ū vadnosinach z Polščaju jany hetaksama pavynny pastavić kropki nad «i».

Pryneyp niepadzielnasći Lietuvy jošče kanstytucyjny j nieasprečny. Voš čamu Parlamanit spyniŭ dziejnasć destruktyŭnych siłaŭ u Vilenškim kraji dy uviou pramoje

kiravańnie.

Adkryta budziem havaryć i pra polskuju nacyjanalnuju mienšaść. Usim za jasna, što tam, va Uschodniaj Lietuvie, — nijakaja nia mienšaść, tam — častka lietuviskaha narodu (i sam Sajuz palakaŭ nazyvaje jich tutejšymi ludźmi). Heta denacyjanalizavanyja miascevojja lietuvisy, bielarusy, rasejcy, jakija havorač na svojeasablivaj miascevojja movie. U nas jošče nacyjanalnyja mienšaści rasejcaŭ, žydoŭ, karajimaŭ, jošče i polskaja mienšaść — ale tolki nia 300 tysiač. Čamu my pavynnyja «addać», zaličyć častku svaje nacyji da jinšaje nacyji? Heta nam niedaravalna. I heta nijakaja nie varožašć da palakaŭ. Prosta ū Eŭropie vyšpieła spryjalnaja situacyja, kab biez dyktatu siły ūsio spakojna vyšvialič z usimi susiedziami.

Gimnasis kraštas Pieraklad z lietuviskaje K.B.

адбылося? У прымаўцы парушылася прычынна-выніковая сувязь і яна, прымаўка, страціла свае досьціп і мудрасьць, ператварылася ў алягізм. Сапраўды, якая розніца, як мы назавем тое, што паставім у печку? І калі мы назвалі нешта гаршчком — ці ж для таго менавіта, каб ставіць гэтае нешта на агонь?..

Тое, як мы называем народ, ня маедачыненна да таго, якія ў нас з гэтым народам адносіны. Як беларусам называць сваіх суседзяў — літоўцамі ці летувісамі — гэта справа саміх беларусаў. Летувісы называюць нас і балтарусамі, і гудамі, гэта іх справа. Мы вяртаем прымаўцы яе першапачатковы выгляд. Хоць гаршчком... Абы ня ў печку!

Што да тэмы «Летува — не Літва», ня ўся Літва, дык застаецца толькі паўтарыць яе так, як паўтараюць ісьціну.

Літва — гэта палітонім, назва дзяржавы, у якую ўваходзіла Беларусь і дзе белару-

ская мова была моваю справаводзтва. Летува — назва зусім іншай дзяржавы. І калі мы гаворым літоўская армія, мы маем на ўвазе армію Вітаўта, Радзівілаў, К.Астрожскага, а не ковенскую армію міжваеннага часу, не сучасныя атрады А.Буткявічуса. Для нас літоўская — армія нашай гісторыі, а не армія іншай дзяржавы, як польская ці ўкраінская. Альбо — літоўскі кнігадрук. Для нас гэта не выдавецтва «Мінціс» і ня Мажвідас. Гэта Скарына, Будны, Мамонічы, друкарні Вільні, Нясьвіжа, Еўя. Пра «старадаўнюю літоўскую Пагоню» пісаў М.Багдановіч, ніяк ня думаючы, што праз некай час гэтая фраза выкліча непаразуменне — чаму ў такім пранікнёным патрыятычным вершы рэфрэнам згадваецца пра літоўцаў? Былі нават спробы выправіць клясыка і ўжываць «крывіцкую Пагоню». Але ж ня выправім цэлыя бібліятэкі й архівы, ня выправім гісторыю.

Літва — палітонім. І не было б тут праблемы, калі б ніякі народ Вялікага

Княства ня ўзяў сабе гэты палітонім за этнонім. Праўда, трэба зразумець і летувісаў. Для іх такое прысваенне звязанае з набыццём гісторыі, у якой этнічна яны называліся Жмудзьдзі і Аўкіштотай. Хто можа напярэць народ за гэта? Урэшце, кожны народ творыць свой нацыянальны міт, і гэта ягонае справа.

З аднолькавым «правам» маглі б узяць сабе назву Літва і беларусы. М.Ермаловіч даводзіць, што тая старажытная Літва была якраз паміж Наваградкам і Менскам. Гісторыкі пішучы пра славянскі характар той Літвы. Але ж недаказаныя тэарэмы гісторыі для грамадскай сьвядомасці — толькі міты. І каб не заанадаць у мітагісторыю і мітапалітыку, нам застаецца ўсё паставіць на свае мейсцы.

Сучасная Летува ня можа быць аднаасобнай перасмешнай Вялікага Княства, гістарычнай Літвы. Дзеля гэтага сучаснай Летуве трэба было б, прынамсі, прызнаць дзяржаўнымі чатыры (а нават больш)

мовы, адмовіцца ад фактычна дзяржаўнай рэлігіі і ўвесці грамадзянства для ўсіх жыхароў гістарычнае Літвы. Зараз жа гэта — аднанацыянальная дзяржава, перасмешка ковенскай рэспублікі з прырошчанай Віленшчынай.

Нарэшце, варта сказаць два словы і наконт «беларускіх прэтэнзій на Віленскі край». Гэтыя прэтэнзій пачаліся ці не з 1940 года, калі была гвалтам перанясеная ніколі ў гісторыі дагэтуль не парываная сувязь Вільні зь Беларусіяй. Зрэшты й тады вольны ток насельніцтва паміж Беларусіяй і Вільняй спынены ня быў. Але разам з савецкай летувізацыяй пачалося адчужэнне Вільні. А сёння справа ідзе да поўнага перакрыцця току.

Вільня ніколі не была аднанацыянальным горадам, (як ВКЛ ніколі не было аднанацыянальнай дзяржавай) і для кожнай тутэйшай нацыі яна застаецца сваёй. У гэтым яе найвялікшая каштоўнасць.

С.Паўлоўскі

Ordo Fratres Minores

Алег Дзярновіч

У папярэднім артыкуле пра дамініканаў (НН № 5)

ужо была згадка пра рэлігійны крызіс у 12—13 стагодзьдзях. Тады ж знайшлося і некалькі варыянтаў выйсьця з разладу й заняпаду. Адзін з такіх варыянтаў — францішканскі.

Істотна тое, што новыя погляды ўзьніклі ў нэтрах самое каталіцкае царквы, без непасрэднага ўдзелу касьцельных уладаў. У тым ліку й гэта давала спэктар вырашэньня праблемы. Так, сваё бачаньне прапанаваў Сьв. Дамінік. Прыблізна ў тыя ж гады (1206) Джавані Бэрнардонэ, італіец, сын гандляра тканінай з горада Асізі, пасварыўшыся з бацькам, сыходзіць з дому.

Шляхі тагачаснае Эўропы былі запоўненыя арцельнымі, кастыльнымі, што сьпявалі Лазара, сьвятапрадаўцамі, проталекарамі, басурманамі... І розьніцу паміж сэктамі мог вызначыць ня кожны: багамілы, катары, альбігойцы, вальдэнцы, бедныя ліёнцы, патарэны... У барацьбе супраць ерасі Джавані прысьвячае сябе вандруйнай пропаведзі сьвятога жабрацтва як дасканалай формы любові да Бога. У 1207-1209 г. ён — у манастве Францішак — разам са сваімі прыхільнікамі засноўвае суполку братоў-мінарытаў (малодшых братоў), падкрэсьліваючы назовам свой сацыяльны статус. У 1223 годзе папа Інакэнці III зацьвярджае ўжо Ордэн малодшых братоў — Ordo Fratres Minores/гонар заснавальніка гэты ордэн называюць Францішканскім.

Францішканская сьвятых у Вільні.

Але жабрацтва як выратаваньне ўжо прапанаваў Сьв. Дамінік. У Сьв. Францішка Асізікага (Franciscus Assisiatius), які сам сябе называў бланам Божым, няма суворай аскезы дамініканаў. Аднаўляючы сацыяльнае бунтарства, ён жыцьцярэадна й пахорліва ўспрымае наваколны сьвет як Боскае тварьне. Манах-пустэльнік, які ратуецца ў цэлі ад спакусаў зямнога жыцьця, саступае мейсца місыянэру, які ўсьведамляе грахоўнасьць сьвету, але йдзе ў яго, каб выратаваць.

Мінарыты імкнуліся жыць у бядноце, але ніколі не патрабавалі гэтага ад іншых. Нельга беспакарана рабіць замаха на маёмасьць добрых хрысьціянаў, інакш добрыя хрысьціяне палічаць гэта рабаўніцтвам. Асабліва гарадзкія ўлады прыхільна паставіліся да францішканаў, якія далі ім магчымасьць гарманічна ўраўнаважыць народную прагу да пакаяньня з патрэбамі гарадскога жыцьця, суднасьці патрэбы царквы з патрэбамі купецтва.

Сам Францішак Асізікі пабываў у Гішпаніі, Паўднёвай Францыі, браў удзел у крыжовым паходзе ў Эгіпет, дзе спрабаваў наварнуць у хрысьціянства султана. Вярнуўшыся ў Італію, Сьв. Францішак сутыкнуўся са спробамі некаторых манахаў-мінарытаў зьмякчыць Статут, што было падтрымана герархамі касьцёлу. Спрэчкі адштурхнулі Сьв. Францішка ад практычнага кіраваньня ордэнам, і ён зажыў адасобленым жыцьцём. У 1228 г. ён быў кананізаваны. Зьяўляецца адным з самых шанаваных сьвятых каталіцкае царквы (сьвята — 4 кастрычніка). Ужо ў нашым стагодзьдзі ён стаў апекуном Італіі.

Актыўная прырода францішканаў выразна адбілася ў кульце Роха, факты жыцьця якога засталіся паўлегендарнымі. У XIV ст. Рох у часе пілігрымкі ў Рым вылечваў хворых. Ужо з XV ст. прадпівалася пры пагрозе паморкаў учыняць публічныя малітвы Роху. Шанаваньне ягонага культа ўзмацнялася пад час эпідэміяў чумы й халеры ў XVII-XVIII ст. Пра гэта сьведчаць беларускія драўляныя скульптуры.

Пасьлядоўнікі Сьв. Францішка досыць рана патрапілі на тэрыторыю нашага краю. Нароўні з дамініканаў яны былі першыя запрошаны ў Вялікае Княства ў сярэдзіне 13 ст. Ужо пры Гедыміне францішканцы мелі кляштары ў Наваградку й Вільні (устойлівая сымболіка — першая сталіца й сталіца сучасная). Віленскі кляштар фундаваў падольскі ваявода Гаштольд, які прыняў у 1332 г. каталіцтва. Вільня ж заўжды стракатая й разнастайная, там ужо існавалі праваслаўныя храмы, былі моцныя традыцыі паганцаў. Палітычныя супярэчнасьці пераходзілі часам у рэлігійныя. Выступленьне супраць Гаштольда захапіла й францішканскі кляштар. Паганскія вешчунны вельмі рэзка выступілі супраць рыма-каталіцкае прысутнасьці. І пад час бунту 1345 г. кляштар на двары Гаштольда быў спалены, сем манахаў забітыя, яшчэ сямьх прывязалі да драўляных крыжоў і пусьцілі па плыні Вяльлі, берагі якой былі яшчэ пакручастыя й пакрытыя глухімі лясамі. Вялікі князь Альгерд, баронячы права на выбар веры й маёмасьць, пакараў сьмерцю 500 чалавек...

Новы кляштар узьвялі ў прадмесьці Пяскі, зноў на сродкі Гаштольда.

Гэты касьцёл і сёння прываблівае сваімі таямнічымі знакамі, выкладзенымі зь перапаленае цэгля.

У пачатку 15 ст. Вітаўт Вялікі будзе францішканскія кляштары ў Коўне й Драгічыне Падляскім. Паступова, з пашырэннем ордэну, у нашым краі было ўтворана чатыры тэрытарыяльныя адзінкі — кустодыі. У 1773 г. геаграфія францішканаў на Беларусі й Літве выглядала наступным чынам:

1. **Віленская кустодыя.** Кляштары: Віленскі; Ашмянскі (заснаваны ў 1505 г., рэшткі касьцёла й сёння захоўваюцца на ўскайку горада); Гальшанскі (збудаваны ў 1618 г. Радзівілы збудавалі Нясьвіжскі касьцёл як сваю фамільную пахавальню, а Павал Сапега, сын знакамітага канцлера, пабудоваў у Гальшанах свой мэкропаль. Мармуровае надмагілле захоўваецца ў Музэй старажытнай беларускай культуры Акадэміі навук); Наваградзкі (мураваны касьцёл і кляштар пабудаваны ў другой палове 18 ст. Захаваліся); Менскі (заснаваны ў 1679 г. Падмуркі мураванага кляштара 18 ст. хаваюцца недзе ў двары ўнівэрсама «Цэнтральны»).

2. **Гарадзенская кустодыя.** Кляштары: Гарадзенскі (заснаваны ў 1635 г. Барокавы комплекс захаваліся); Сьвіслацкі (вёска Грынявічы каля Сьвіслачы. Касьцёл 18 ст. захаваліся); Драгічыны Падляскі; Драгічыны Кобрынскі (няма і згадкі); Пінскі (закладзены ў 1396 г. Сёньняшнія мураваныя будынкі вядуць свой пачатак з 1510 г.).

3. **Ковенская кустодыя.** Апроч самога Коўна, кляштар на ўдзеле пад Гальшанскі (мураваны касьцёл 1740 г. захаваліся. Фундацыя касьцёла — яшчэ адзін прыклад асаблівай сымпаты Сапегу да францішканскага закону).

4. **Поліцкая кустодыя.** Поліцкі (мураваны будынак кляштара 18 ст. захаваліся); Дзісна (рэшткі мураванага касьцёлу 1773 г. захаваліся); Сянно (змурваны ў 1803 г. Знаходзіцца на Гандлёвым плячы Не захаваліся); Лукомль (не захаваліся); Ворша (мур аснова будынка ўзьведзены ў 1680 г. Не захаваліся).

Ва ўсіх гэтых мейсцах (зрэшты, як і па ўсёй Эўропе), дзе былі й дамініканскія кляштары, паміж францішканаў і дамініканаў існавала традыцыйная прызнасьць, якая абавязвала да адпраўленьня набажэнства ў сьвята закладальніка праз каплана другога закону.

f.

Сомік з Амэрыкі

«Вось сымбаль твой, забыты краю родны!»

Паданьне, якое прыводзіць Ул. Сыракомля, сьведчыць, што сусьлікі патрапілі на Беларусь з прыхамці Радзівілаў, якія завялі іх у Нясьвіжы. Але, ведама ж, гэта толькі паданьне.

Што да амэрыканскага соміка (Amiurus hebulosus), дык момант ягонага прывозу вядомы пэўна — 1935 год. Яму прыйшліся даспадобы азёры на захадзе Берасьцейшчыны і ён пасляхова распаўсюдзіўся там.

Іхтыяфаўна Новае Зеландыі надта бедная, не параўнаць зь беларускай. І каб выправіць становішча, наваззляндцы накідалі ў свае рэкі й сажалкі самых розных рыбаў, не заўсёды бяз шкоды для мясцовай флёры й фаўны.

А вось амэрыканскі сомік зусім бяшкодны. Ён жыве ў самых неспрыяльных для іншых рыбаў умовах і актыўна санітарыць. Дзякуючы сваёй непатрабавальнасьці, сомік атрымаў рэкамендацыю — зарыбляць ім непрыдатныя для іншых рыбаў вадасховішчы. У асобныя гады ўлоў амэрыканскіх сомікаў складаў 30 т. Ня цяжка сабе ўявіць, якую карысьць мела б беларуская гаспадарка пры кваліфікаваным разьвядзеньні гэтай сьціплай рыбіны.

Даўжыня соміка 15—30 см, вага ад 50 і 100 аж да 600 г. Цела голае, крыху сьціснутае з бакоў, ад жаўтаватага да чорнага колеру. Бруха белаватае, часам плямістае. Сярод сомікаў трапляюцца й цалкам чорныя альбо зусім белыя (альбіносы). На шырокай пысе 4 пары вусоў. У дадатак неразгалінаваныя прамяні плаўнікоў утвараюць шыпы. Натуральна, што такая істота ня выклікала ў нашых тубільцаў асаблівага даверу. Што й паспрыяла амэрыканскаму соміку прыжыцца ў гасьціх.

Зараз у прыродзе ён жыве ў Паўночнай Амэрыцы, ад Вялікіх азёраў да Фларыды, і на Берасьцейшчыне. Багатыя на тлушч, сомікі асабліва смачныя ў смажаным выглядзе з цыбуляю. На сьвежым паветры... на беразе возера...

H.S.

Малюнак Сяргея Харужка

Што пішучь?

Пра НН:

(С.Квят зь Менску)

Запісаўся раз хлопец-мянчук Віталік Ш. на курсы кіроўцаў, што на Курасоўшчыне. Хлопец ад беларушчыны далёкі, але інтэлігентны. У першы ж дзень прыйшоў і сьмела сеў за 8-гадзінавыя заняткі. Дабразычлівы матэрыял калегаў настрою не сапсаваў: натуральна, народ завадзкі. Але хлопца, які настроіўся вывучаць ваджэньне, чакала жорсткая неспадзяванка — трохгадзінавая лекцыя «Преимущества социалистического способа ведения народного хозяйства». На перапынку Віталік выйшаў у роспачы папаліць, і ў шапіку «ад няма чаго рабіць» набыў НН № 4. За час лекцыі хлопец прачытаў газету ад коркі да коркі. А кажуць, што ад сацыялістычнага карысьці няма...

Пра маленькае школьнае сьвята:
(Аляксандар Пятрыка з Наваградчыны)

У Ладзеніцкай СШ адбыўся ранішнік, прысьвечаны ста-

годзьдзю М.Багдановіча. Сьвята пачалося з конкурсу чатальнікаў вершаў паэта. Трэцяклясьнікі Скаварада Алена, Фурса Дзіма, Анікевіч Таня дастаткова выразна на беларускай мове чыталі вершы М.Багдановіча «Дзед», «Над магілай», «Над возерам». Хор хлопчыкаў і дзяўчынак выканаў песьню «Зорка Вэнэра». Падрыхтоўка да сьвята праходзіла як на ўроках, так і ў літаратурна-драматычным гуртку, якім кіруе настаўніца Ніна Буцкевіч. Адзеньне ўдзельнікаў было сугучнае сьвяту. Усе былі апранутыя ў нацыянальныя строі, бяз крыку моды. У аздабленьні кляснага пакою нішто не нагадвала пра штотдзённыя заняткі. Дзеці прынеслі з дому сатканыя ці вышываныя іхнімі бабулькамі абрусы, радзюжкі, ручнікі, сурвэткі. Бабуля Васі Буцкевіча Вера саткала радаўніцу. Прабабуля Сашы Шумскага саткала беларускі ўзор «Вясёлка». Бабуля Сьветы Скоблі выканала пляцённе. Ручное тканьне, зробленае бабуляй, прынесла Базарэвіч Сьвета. Калі яны пасьпявалі напесьці, наткаць столькі ў курных хатах, увесь час працуючы на паноў? Магчыма, як сказала

адна бабулька, не стаялі цэлымі днямі ў чэргах, вымотваючы ўсё здароўе, а займаліся карыснай справай. Маленькае сьвята ў цесным будынку школы (раней тут жыў старшыня калгаса) стала зьвязном паміж мінулымі часамі і цяпершчынай. Ад чаго ішлі, да чаго прыйшлі.

Пра сябе:
(Зьміцер Абрамовіч з Барысава)

Нарадзіўся я ў вёсцы Жарсьцьвянка (якая ўваходзіць у вёску Стайкі) Нёманіцкага с/с (Неманіца — кажуць старыя — азначае па-польску Няма нічога) Барысаўскага раёну. Перацярапеў усе пакуты, якія цярапелі й цярапяць вясковыя дзеці, бацькі якіх пасхалі па лепшую долю ў горад, а нас аддалі вучыцца ў расейскую школу. З нас сьмяяліся, настаўнікі са злосьцю перавучвалі. Але скончыўшы ў Барысаве школу №24, я мову не забыўся. Люблю вельмі беларускі фальклёр, сьпяваю сам, вучуся ад бабулькі сваёй Вольгі. Хаджу, калі ёсьць час, у касьцёл (але там у асноўным па-польску, па-беларуску толькі ў нядзелі аб 11 гадзіне). Пасьля таго, як

не паступіў у педінстытут у Менску, я пайшоў працаваць у беларускамоўны дзіцячы садок у вёсцы Бародаўка, 30 км ад Барысава. Падабаецца мне, як размаўляюць па-беларуску 19 маіх выхаванцаў, і я сам ад іх вучуся. Не падумаеце, што я выстаўляюся якім героем. Проста люблю сваю Бацькаўшчыну й хачу прысьвяціць ёй сваё жыцьцё. А яшчэ я хацеў бы перапісвацца з кім-небудзь са сьведаных беларусаў. Мой адрас: 222120, Барысаў, Калектыўная, 20.

Пра сыцягі:
(Яўген Гуцок зь Менску)

Пра праспэкт Машэрава і самога Пятра Міронавіча я збіраюся напісаць даўно (вядома, не з пазыцыі адымоўнікаў і паўлавых), але сёньня на Беларусі надрукаваць такое пакуль што немагчыма, і таму да часу маўчу. А вось пра тое, што я ўбачыў нядаўна на згаданым праспэктце, скажу. А ўбачыў я вось што. На асьвятляльных слупах абпал магістралі перадсьвятлочна трымацелі сыцягі, на кожным слупе па тры: два белыя, а паміж імі — чырвоны. Такое магла прыду-

маць толькі беларуская намяклятурна-прыстасавальніцкая галава або падпольная нацыянальная сьвядомасьць. Падпольная — у свой час, калі кіравалі ўсім камуністы — ускладала ў сьвятых для сябе мясьцінах гваздзікі ў адмысловым парадку: кветка белая, кветка чырвоная, і зноў белая. Кажуць, што пайшло гэта ад Ларысы Геніюш... Са сыцягамі на пр. Машэрава зусім іншае. Тут назіраецца працяг адмысловага прыстасаванства. Разьвесілі б проста дзяржаўныя бел-чырвоныя. Аж не. Зроблена так, што ў любы момант можна ўтварыць неабходную кан'юктурную камбінацыю. Напрыклад, перамаглі ўчарашнія чырвоныя — пакідаем толькі чырвоныя сыцягі, а перамогуць чырвона-брунатыя — пакінем толькі белыя, маўляў, здаемя ў палон, прыймаем, згодныя на ўсё. Думку, што не пасьпелі нашы новыя сыцягоў, не дапускаю, бо на Беларусі так хутка выконваюць каманды зьверху, якія нават яшчэ не прагучалі, што на гэты конт і прымаўка ёсьць: «У Маскве гавораць пра розгі, а ў Менску ўжо штаны здымаюць». Пра сыцягі каманды з Масквы не было. А што, як будзе?..

Што здарылася?

Анталёгія НН

Вільня. Гэтым часам разьбіралася ў тутэйшым судзе справа былых службоўцаў пры Нова-Вілейскай бальніцы для вар'ятаў. Вінілі іх у тым, што яны ў 1905 годзе рабілі там незаконныя сходы; вялі агітацыю паміж работнікаў і сялян проціў правіцельства і інш. Суд прысудзіў доктара Козенцава, Кабжэнава, Малкуса — на чатыры гады ў крэпасць; агародніка Барткевіча таксама на год у крэпасць; Пятрова і Лыкава на 8 месяцаў. Доктароў Клевэзэля і Дамашэвіча; Кармазінава і Шыманскага, Кніво і Пац-Памарнацкага суд апраўдаў.

Менск. У браме тутэйшай турмы гэтымі днямі павесілі двое людзей з шайкі, каторая звалася «унукамі Савіцкага». Адзін зь іх — Карчмарчык — саўсім сьляпы; вочы страціў ад стрэлаў, калі яго лавілі.

м. Лынтупы Віленскай губ. Сьвянцянскага павету. Трэці год ужо, як згарэла ў нас карчма, і нашы мяшчане ходзяць, насы паспущаўшы, бо няма такога прыстанішча на агульныя сабраньні і выпіўкі. Але й на гэта знайшлі раду. Як у самым мястэчку, так і па блізкіх вёсках ёсьць такія дабрадзці, каторыя па хатах прадаюць гарэлку; вось да іх збіраюцца цэлыя грамады ласуноў. А як яшчэ дзе здарыцца якая вечарынка, дык тады гэтыя дабрадзці лупяць па 60 і 90 к. за бутэльку.

З-над Ліды. На самыя Велікодныя сьвяты вярнулася дахаты цэлая грамада людзей, што выбіралася

ўпрыхі ў Амэрыку. А вярнуліся вось зь якой прычыны. Нашы агенты браліся даставіць у Амэрыку па цане 120-140 рублёў ад чалавека. Ахвотнікаў на зьбіралася душ 130. Агенты перавялі іх праз граніцу на прускую старану, купілі білеты на чыгунку аж да Амстэрдама, ды стуль ужо меліся вадою даставіць эмігрантаў у Амэрыку. У Амстэрдаме меўся эмігрантаў сустрэць агент і выдаць усім шыфкарты (білеты на прасезд вадой). Але ані агента, ані шыфкартаў эмігранты не знайшлі, і пэўна пагінулі б з голаду ў чужой старонцы, каб не расейскі консул у Амстэрдаме, каторы ўсіх адаслаў за касёныя грошы ў Ліду. Гэтым ашуканствам агенты злупілі з народу 17 тысяч рублёў, і няма ведама, ці ўзышчыць хто свае грошы назад. Пры тым жа трэба ж і дзівіцца цемнаце нашых мужыкоў: калі ехаць у Амэрыку праз Лібаву, тады каштуе пашпарт каля 15 рубл., даехаць да Лібавы 5 р. і шыфкарта зь Лібавы ў Амэрыку — 65 рублёў — значыць, усяго 88 рубл.

Саратаў. Адзін селянін прывез у горад з пуд валасоў, якіх набраў з кос, адрэзаных у сялянскіх дзяўчат. Косы гэтыя за 550 руб. прадаў ён аднаму купцу. Цяпер за граніцай капіталісты зрабілі хаўрус зь вялікім капіталам, каб купляць людзкія валасы. Дык цэны на гэты тавар дужа падняліся, бо хаўрус выдумляе ўсялякія моды новыя, да каторых патрэбна было б як найбольш чужых валасоў, каб як найбольш зарабляць.

Ніва Нова, 1910

Суд адбудзецца ў Вільні, расстрэл — у Менску

У незалежнай Летуве абвешчаны чатыры сьмяротныя прысуды. Першы, у верасьні 1990, жыхару Менска А.Мельнікава, які ў Друскеніках забіў малатком двух чалавек. Другі, у студзені 1991, А.Шукісу, які ў вёсцы нажом зарэзаў бабулю й падпаліў сінюю хату. У верасьні 1991 да сьмяротнае кары быў прысуджаны Р.Бражынскас, які рабаваў і забіваў таксістаў-прыватнікаў. Апошні сьмяротны прысуд абвешчаны сёлета 24 студзеня жыхару Вільні А.Наваткісу, які сталовым нажом зарэзаў 12-гадовую дзяўчынку. Злачынец панес дачцы сваіх знаёмых 24 нажавыя раны.

Ніводзін з гэтых прысудаў яшчэ ня здзейсьнены. Справа Мельнікава разглядалася зноў, сьмяротная кара была замененая на пажыцьцёвае знявольненьне. Цяпер злачынец сядзіць у віленскай турме на Лукішках і рэгулярна піша касацыйныя скаргі генэральнаму пракурору рэспублікі. Бражынскас таксама асуджаны пажыцьцёва. Шукіс, пачуўшы ў судзе словы «прысудзіць да вышэйшае меры», спытаўся ў судзьдзі: «Дых што, расстрэляюць?» — і наваліўся без прытомнасьці. Праз тры месяцы ён павесіўся ў камэры сьмяротнікаў. Калі ў начальніка Лукіскай турмы І.Анджалы спыталіся, дзе Шукіс узяў вярочку, той адказаў, што для такіх мэтаў можна скарыстаць і кашулю, і штаны, і нават бялізну. Дарэчы, шмат у якіх замежных краінах сьмяротнікаў апрацоўваюць у адмысловую робу, якую дзеля «справы» ніяк не скарыстаеш.

Пасьля сьмерці Шукіса ці жартам, ці сур'ёзна нехта сказаў: «яму падсунулі вярочку, бо ня ведалі, дзе ён выканаць прысуд».

Ня ведаюць і цяпер, бо адпаведныя юрыдычны дакумант яшчэ не гатовы. Гэты праект фармулюе асноўныя прызначыны, а тэхнічны бок справы будзе

вызначаць турэмная адміністрацыя. Яе кіраўнікі ўсё ніяк ня вырашаць, хто возьме на сябе ролю ката.

Дагэтуль сьмяротнікаў вывозілі ў Менск і больш пра іх нічога нічога ня чуў. А між тым з добра інфармаваных крыніцаў удалося даведацца, што ў сталіцы Беларусі злачынцаў прывозілі на турэмныя могілкі, дзе была падрыхтаваная яміна. Стралілі на краі гэтай яміны з блізкае адлегласьці ў галаву. Зрэшты, часта проста сантурхоўвалі ў яміну і стралілі. Потым адрозу заканвалі. У выкананьні прысуду бралі ўдзел два-тры работнікі турмы і вартаўнік могілак.

Кажуць, за ўсю гісторыю чалавецтва выпрабавала каля двухсот спосабаў здзяйсненьня сьмяротнага прысуду. Пачынаючы з чацьвертаваньня, сьніхваньня ў алейны кіпень і сканчаючы электрычным крэслам ці інтравеннай ін'экцыяй. У даваеннай Летуве сьмяротнікаў у адмысловай камэры атручвалі газамі. У Савецкай Летуве да 1968 году асуджаных расстрэльвалі спецыяльныя аддзелы «сверхсрочников».

Пакуль не прыняты дакумант, адзіны на сёньня ў Летуве сьмяротнік Наваткіс працягвае жыць. Ніхто ня ведае, як здзейсьніць прысуд.

Пятае прыказаньне кажа: «Не забі!» У трыццаці васьмі краінах сьвету сьмяротнае кары няма, яшчэ ў трыццаці яна ёсьць, але ўжо вельмі даўно не ўжываецца. Некалькі гадоў таму ў камэрах сьмяротнікаў Лукіскай турмы стала сядзець чалавек дзесьці-пятнаццаць, што чакалі выкананьня прысуду. Цяпер там сядзіць толькі адзін. Зрэшты, ад гэтага ня меншае цяжкіх злачыстваў...

Lietuvos rytas

Уладзімер Арлоў

У нас у Серабранцы

Пераехаўшы ў Менск, я жыў спачатку ў падвале бяз адрасу.

Вядома, я мог напісаць на канверце назву вуліцы й наставіць нумар дому, але пошту ў падвал усё адно не насілі, і ў гэтым сэнсе жылося зацішна. Хто завітаў да мяне на гэтым, можа засьведчыць, што падвал быў з усімі выгодамі і нават бяз вокнаў. Праўда, адтуль гроба было раз-пораз выходзіць на працу, дзе міліцыя і складала тры пратаколы за пражываньне без прапіскі.

Пасьля гэтага ў Саюзе пісьменьніцаў запыталіся ў мяне, дзе я жыю. Я шчыра прызнаўся: у падвале. Аказаліся таварышы прапіскі ішчадабою і праз год далі мне кватэру. Так я і апынуўся ў нас у Серабранцы, і цяпер за пражываньне на маёй плячцы без прапіскі маю законнае права скласьці пратакол на хамяка Хамейні і на кошку Басю (у афіцыйным дакумэнце будзе фігураваць поўнае імя: Басота).

Апрача асобаў сумніцельных і непісаных, у нашым доме ў розны час жылі й жывуць людзі прапісаныя, вядомыя ды заслужаныя. На-першае, у нашай кватэры атайбаваўся калісьці пісьменьнік Вячаслаў Рагойша, а да яго заходзіў Уладзімер Караткевіч, які, кажуць, браў чарку і сьпяваў песьні на гарай, чым ён гэта робіць у забароненым некалі фільме наводзе ягонага рамана «Хрыстос прылямаўся ў Гародні». Цяпер у нас у доме жыве крытык і перакладчык Галіна (ападкажучы яе спакой, абдыземся бяз прозьвішча). Жыве таксама паэтка Валынявіна, якая зьрэдчас падпісваецца псеўданімам Віта Чынава. Атрымліваецца сапраўдная літаратурная віктарыя, да якой можна дадаць пільнае: які вядомы беларускі архэаляг стаўся героем мастацкага твору ў сувязі з тым, што ў яго ў архэалягічнай разведцы ўтаніліся штаны? Гэты архэаляг, купіўшы новыя штаны, таксама на законных падставах

пражывае ў нашым доме. Тут жывуць Алесь, Аліна, палля два Данчыкі і Дануся. А калі дадаць яшчэ й небясьпечнага ў нядаўнім мінулым нацыяналіста, а сёньня народнага дэпутата Пятра Сядоўскага, дык нехта абавязкова скажа: гняздо.

Паблізу нашага дому ёсьць канал, на якім выдуцца качкі. Раней на канале плаваў лебедзь, але ня вытрымаў «перестройкі» і адляцеў кудасьці ў «міраццо».

А вось яшчэ адзін званы нацыяналіст прафэсар Уладзімер Конан «перестройку» вытрымаў і на-ранейшаму глядзіць на свет з верхатуры суседняга дзвяціпавярхонка. Часам прафэсар можа ўбачыць, як раніцай па беразе каналу беге парламэнтар Пятро Сядоўскі. Мінакі з захапленнем назіраюць, як бегун расіраваецца й дае нурца. Як кажа адзін з выбарнічыхаў, на тое ён і народны дэпутат.

Прыбег, значыцца, аднойчы спадар Сядоўскі раніцай на канал і — у ваду. А на беразе сядзіць рыбак з вудай. А мо й не рыбак, і ніяка ў яго ў руках ня вуда, а партыяўны перадачык (як кажуць вэтэраны беларускіх выдавецтваў, «мае рацыю»). Сядзіць гэты вудаль і глыбакадумна так кажа: «Ну што Пятро, дабегаўся?» Дэпутат здзіўлеўся, але плыве як нічога ніякага. А вудаль удакладняе: «Вылазь, Пятро. Пераварот». Дэпутат зірнуў на дом, а адтуль жонка бяжыць. Тут ён і зразумеў, што гэта ня жарцікі. Ды якія вам жарцікі, калі пісьменьнік Барыс Сачанка гэты пераварот прадказваў ад самай зімы ўжо разоў зь даесяць.

Народ вудзіў рыбу, а народны дэпутат атрануўся і паехаў хутчэй у парламэнт. А тым часам нехта з парламэнтароў шукаў, куды б зашліцца, нехта, рыхтуючыся да алідзікі, культурна складала ў партфель камплект блязіны з зубной шчоткай, а нехта ехаў

ужо ў цятыку ў Санкт-Пецярбург, каб пачынаць усё спачатку. Карацей, 19 жніўня.

Гэта парламэнтары. У паспалітых людзей таксама ўзніклі свае праблемы. Да мяне, скажам, падыходзіць на двары старшыня дамкаму — цікі такі пэньсіёнэр і аматар паддаць, што разьмяркоўваў нам талёны на харч. Гляджу: быццам падмянілі старшыню: вока гарыць, не раўнуючы, як у якога варацьмяўскага стралка. «Ну, как там, Владимир Алексеевич, ваш Народный фронт?» Я яму: «А адкуль, прабачце, вы ведаеце, як мяне, давуць?» «Э-э, милок, я, к твоему сведению, человек простой. Я когда-то комсомольский штаб Минска возглавлял».

Мяне неак міжволі ад суровай прозы нацянула на паэзію:

*Цьвёрда трымаўся юнак на дапросе,
Точныя словы і думкі свае...*
«Ня выдам нікога, апрача аднаго пісьменьніка, — прысягнуў я сам сабе страшэннаю прысягай. — Яму ўсё адно нічога ня будзе». І пайшоў слухаць далей радыё «Свабода».

З допытам, як вядома, атрымалася ад-тэрміноўка. І тут я, слабы чалавек, узяў грэх на душу. Пазваніў дні праз тры да былога начальніка камсамольскага штабу ў дзьверы. «Ляксей, хачу, як суседа, папрэдзіць. Народны фронт прыняў рашэньне: усіх старшыняў дамкомаў — арыштаваць». Сьпяраша, бо быў, як зазвычай п'яны, ён даў веры. «Владимир Алексеевич, спасибо». Добра, што цяпер талёны выдаюць у домакіраўніцтве.

Яшчэ дні праз тры ў мяне быў дзень нараджэньня. Якраз тады, як Малафеева (ня трэнэра, а таго, што спрабаваў муштраваць усіх нас) сыягнулі на сьці з трыбуны, а ягоны папярэднік пэньсіёнэр усесаюзнага значэньня Ахром Сакалоў падрываў на службовай «Волзе» да ЦК і ўбачыў туну, вакол — плакальчыцаў, а на труне машастовую

стужку са сьцілым надпісам: «Ум, честь и совесть». Таго вечара сябры надаравалі мне кавалак граніту, адбіты ад будыніны ЦК КПБ, той, што стаяла насупраць гарадаквой прыбыральні, на якую касавурыліся, круцячы насамі, бюсты таварышаў Маркса і Леніна. Такім чынам хоць частку былой партэйнай маёмасьці папэньніла прыватызаваць і мне.

Так нашая Серабранка апынулася ў сувэрэннай Рэспубліцы Беларусь. Жыць, праўда, паспалітаму чалавеку стала ня надта, каб лепей і веселей. Нават бел-чырво-белыя сьцягі вывешвалі на даўбах ужо нешкіана, а бэсэраўскіх назапасінь у нас у доме не даўмеліся. Аднак, калі зробіцца зусім сумна, можна схадзіць на нашую пошту.

Вось, напрыклад, я хачу даць тэлеграму з сувэрэннага Менску знаёмаму ў сувэрэнны Нью-Ёрк. «Ні дурыце галаву, — кажа наштарка. — Ні ў якіх Нью-Ёркі ніякія ціліграмы ні прынімаім». «А ў якіх-небудзь Наваполанкі якія-небудзь тэлеграмы прымаеце?» «У Наваполанкі прынімаім». Пішу, высаліпіўшы ад стараньня язык, друкаванымі літарамі, каб, крый Божа, чаго не пераблыталі. Тэлеграфістка прачытала і пугаецца: «А што такое «віншую»? «Поздравляю», — перакладаю я на мову нашай нацыянальнай меншасьці. «Так бы і пісал. А Вінцэсь — гэта што? Фамілія?» «Імя». «Да нет такова імя», — гаворыць яна з сумесьсю ўквеленасці і шкадобы. «Дурот гока галаву». Тэлеграму яна ўсё ж прымае, ды потым высвятляецца, што мае высікі пайшлі тунна, бо тэкст, каб не пакрыўдзіць нацменшасьці, пераклалі на «б-шчэпнятыны». Дзякаваць Богу, што хоць ня сталася, як з адным мастаком, якому таксама пераклалі і замест наведаньня пра хаўтуры атрымалася запрашэньне на «халтуру».

Праўда, гэтыя пераклады рабіліся яшчэ ў БССРы. У сувэрэннай Рэспубліцы Беларусь новыя праблемы. «Напішы унізу ціліграмы

Сяргей Астраўцоў

Ёгурт Штэфі Граф

1. Дык што, калі яна амаль як Штэфі Граф? Жаўцоткае пісьляня-мячык падбівае й рубам, і тронкам, і гэтак, і так, і наадварот. А я вось да гэнасу ня здатны. Дык і што?!

Сячэ ёдкі зімовы дождж. Бязгода. Кіргізы хаваюць у чэравах аўтабуданую усялякую паўднёвую садавіну, дыні, кавуны. Два палякі едуць на мокрым асфальце на палязэах, западзіўшы фары. Каля рэдакцыі пахаваліся пад дах рабочыя. Абляпілі пліткай аднапавярховы дом. Будзе музей генэрала. Сьмеху варта. Ён парадзіўся зусім ня тут. Усе пра гэта ведаюць.

2. Доўга ваджаецца з замком-зьмейкай.

У аўтобусе для цябе знаходзіцца мейсца. Папярэш адваротам далоні кругаляд у запацелай шыбе, чаго амаль ніколі ня робіш. Быццам абсяжымі рукамі нават ня пэндзля, а квача, акрэсьліваеш, змыўшы смугу, безгустоўны малонак царквы. Спалучэньне колераў: жоўты, зялёны, сіні, бруднабрунатны. Нібы-дойлідства...

Ня вельмі прыгожая Штэфі рэкламуе ў тэлевізары ёгурт.

Кандыдаты ў польскі Сойм ганяць канкурэнтаў ды нахваляваюць сябе. Самыя кемлівыя выступаюць некных дзяўчат, каб тыя казалі, за каго будуць галасаваць. Нейкі іхні кашпіроўскі дзеля парты зялёных удылае на глядачоў ківамігамі, рачыць вочы. Міжволі звязжэш на белы ягоны галыптук на чорнай кашулі.

3. У рэдакцыі засталася два рулёны панеры. Якраз на адзін нумар. Нейкая экспартова-вая. Бэрлінскі стандарт, а для нас — завузкая. Будзем звужаць у друкарні старонкі, калі натрапім. Эўропа, здаецца, гэтак блізка...

4. Прыходзілі тэлемайстры. Несамавіта раз-

глядзіліся. Сапраўды: Пагоня, партрэт Мяндоўга, друкарка, на паліцах чорная кераміка, гарнічковыя кветкі, кактусы, безьліч кніжак. Але зьбянтэжанасьць не перашкодзіла ім таптаць сваімі бруднымі ботамі мой кілім. Мне ж карцела вынерці іх абодвух за дзьверы.

Зірвананасьць наступова перамагло за-давальненьне, зь якім пасья паглядзеў каларовае падарожжа па краінах сьвету. Цяляе Міжземнае мора, туніскі пляж, пальмы, апаламляльныя дзяўчаты.

Потым паказвалі Дучэ. Ён сказаў, захапіўшы Альбанію, што гэта даўнейшая рымска тэрыторыя. Фюрэр раўнаваў яго, бо быў усяго пасьядоўцам. Макароннікі аказаліся кеенкімі жаўнерамі. Расстралянага Дучэ пахвалі за югі партызаны.

5. Прысхаў насья дна працы дахаты. Не стрымаўся, улез у ложка. Зьмежыў вочы, у галаве шумеў горад: вулічны патоўн, сьмярдзючыя аўтобусы, вялізныя чэргі. Пад вакном шасьцелі прыглушана машыны, у лавыніцы празь сыяну гудзеў чыйсьці пяспраўны крап. Нехта развучваў гамы на піяніне. Я заснуў.

6. Раніцай на прыпынку. Вераб'і скочуць у дробныя хмызы, блытаюцца, куляюцца ў гольлі. Ці ім там цяплей? Ківаючыся сярэдзінай, нібы вусень, пад'ехаў раскістаны падвойны аўтобус.

На прыпынках уваходзяць мала не адныя кабеты. Ці толькі ім дазволена сьазьніцца?..

Стаімо. У запацелай шыбе цьмее чырвоная вока. За плотам у загарадцы паныла стаяць шпэнтныя змарнелыя зубры. На кожнага на дашчаным будане й на колькі квадратных мэтраў гразкае гарадзкое зямлі. Нібы паньня хрупчоўскія клеткі. Запарк. Нямытыя нячэсаньныя бароды. Пушчанскія ўладары.

Побач з гатэлем легкавікі з расейскімі нумарамі. Дакі асмужаныя бялуткай шэраньню. Подых зімы. Праехала наперад машына. На тыльнай шыбе хось вывеў палцам шасьцікутную зорку.

7. Каляжанка прынесла табе Ляліту, якую ты ня здолееш прачытаць. Зацялілі ў рэдакцыйных намяшканьнях. Кіргізы на

8. Навукова-гістарычная канфэрэнцыя. Украінскі калета на апошніе паседжаньне прыйшоў зь вялікім заплечнікам. Паўна, з тапарам? Праваслаўны сьвятар усё паўтарас: уладыка сказаў, уладыка гаворыць...

9. Амаль усе дрэвы дазваньня паабляцелі. Нават вярба каля дзьвярэй у дом, заўжды самая апошняя, — жаласна-жоўтая. А лістова вішні дагэтуль зялёная. На сьцяне над самым маім вакном вырасла галіна гаршнік-акацыі, таксама захавалася яшчэ лісьцейка, грэсца ад дому.

Дзе я заўжды чакаю ранішняга аўтобуса — голая апшачіцелая ігруша-дзічка. Не падступіцца. Ад каго яна бароніць свае жорсткія каляныя дудькі? Яны самі абсыпаюцца, нікому непатрэбныя.

Дубкі нібыта ўсё жыцьцё пасьцяць лісто-тай зь мядзянае бляхі. Яны адныя, апроч гольчатых, зімуюць у шатах, аблятаюць недзе напярэдзь. Гэтай хвілі ніколі ня можаш зьмеціць.

10. На самотны ліхтар насупраць вакна прыляцэў вялізны груган. Ледзьве не адзіная птушка, якая не пакідае ўзімку поўны недаедкамі горад.

Субота. Назіраў як пад вакном трох пілі проста на вуліцы чарніла з рыльца, заядалі лёдамі. Чытаў.

Уначы глядзеў польскі фільм жахаў. ХІХ стагодзьдзе, нанская сьдзіба, занябаны сад, у глыбіні — нежылы палацкі, вялікі партрэт некнай маладой жанчыны з дэманічным поглядам і агнёва-рудымі вала-самі. Паляваньні на дасьвечыці зь выжламі, сельская эротыка, розныя жахі, ксёндз.

У нядзелю хадзіў праз пагоркі й лес да Нёмна. Заўважыў для сябе навіну: пачынаеш любіць усякую прыроду, у любую пару. Бачыў занозьненую кветку, доўга разглядаў вялікі чырвоны глыжань у збуцьвелай траве. Вянтэжыла нязвычайная цышныя. Зь лясных сьлібаў не чуваць было ані сабачага броху, ані бадзёрых пеўняў. У горадзе няма яек.

Нёман крыху наваднеў, зноў увабраў у сябе статкі камянеў, якія пасьнелі пагрэць свой раматус у часе посушняга плятка-водзьдзя. Я спусьціўся са стромага берагу. Скальчаваная прыбярэжная крынічка, здавалася, не паказвала знахаў жыцьця, —

Прыкрыя нататкі

напросту стаялая вада. Але ледзь заўваж-на яна жыла.

11. Раніцай узіўся за асялок, якім галюся вельмі рэдка. Безьліч разоў параніўся. Белы шум чамусьці высыхаў на сквінцах і аблятаў кланцымі. Як той казаў, паняд-зеляк.

Пасьля рэдакцыйнае плянёркі, каб неск палешыць гносьны настрой, апрануўся, замкнуў пакой і ступіў у золь, каб папукаць дэ кавы. Марна.

Нават у соннай пасья выхадных кнігарні было сумна і нецікава.

Выйшаў на ганак. Насупраць, на траўніку, спарвалася гайня сабак, вялікіх і малых, беспародных. Спыніўшыся, рагаталі на-шпаркі. Міма сьняпаўся люд. Пачало прыкра імжэць.

12. Хадзіў паглядзець. Зялёная тэнісная пля-цоўка засыпаная жоўклым лісьцем. На кратчай брамцы замок. Да цяпла. Я стаяў і глядзю на шархоткі вечназялёны славуты аўстралійскі «супэр-грас». Было сумна, але сыходзіць не хацелася.

Побач у крамцы ўжо месяцы са два вісіць на цьвіку ракетка «Голдэн стар». Задорага.

Увечары чакаў у тэлерэкламе Штэфі Граф. Белая сетка. Плаўны ўзмах рукой, адбіты жоўты мячык адлятае. Дзеці сма-куюць лыжачкамі ёгурт. Зьбянтэжаная несамавіта ўсьмешка Штэфі. Яна на мігах запрапае мяне таксама пахаптаваць смач-нага ёгурту...

13. Дах легкавіка абсынала лісьцем. Разьбіты вулічны ліхтар. Глухі мур камяніцы. Старэчае, абляцелас ўжо гольле плюшчу. Нібы зьвіўкі жылаў або парэпаане карэнь-не, выстаргнутае зь зямлі.

Сьцюдзёна. Пляц спусьцеў. Апошнія кіргізы зьсэхалі, пакінуўшы пасья сябе грудкі гнілізны. Журботна.

Стаяў у скленіку на шклянку кавы, скончылася перада мной. Кажуць, саветы не закупілі кавовых бабоў. Капцы. Хоць бы якой устнамаксай зноў падзапасілі... Кенска будзе. Мужыкі на вёсках пачалі сеяць тытунь. Хіба суньць улётку цько-рый ды малоць зь якімі жалудамі...

Л.Галубовіч празаізмы

адрас і фамілію», — кажа пантарка. Потым доўга разглядае бланк. «Как фамілія? Арлой?» «Арлоў. На канцы — «у» кароткае». «Нет такой буквы», — акурат, як у тэлеперадачы «Поле чудес» адрасуе пантарка. Я — чалавек рахманы. Дастаю нататнік, малюю й і ў і даходліва тлумачу розніцу. Ня ведаю, дзе асела ў яе тое, што я ўтлумачаў, але ў галаве надзейна зачэпілася, што я ўспадчыў ад бацькі незвычайнае найменьне — Арлой.

Заходжу наступнага разу ў аддзяленьне, і пантарка ўсміхаецца мне, як старому знаёму, ды гукае нейкую Надзю. «Арлой прыйшоў, апаць журналы не данеслі». Зь нетраў аддзяленьня выплывае разлаваная Надзя. «Што вы ўсё ходзіце? Там у вас яшчэ какой-та Садовскі жывёт. Тожэ ходзіт. Навышывалі журналы на-біларускі, а ціпер варуют адзін у аднаго із яшчыкаў...»

Недалёка ад пошты жыне крамяны дзядзька, зь якім нас збліжае тое, што ў яго таксама родкае мяно. У гістарычныя трыццатая гады ідыёва загартананыя бацькі ахрысьцілі сына Камінтэрнам. Ня ведаю, як было зь лексікай у фірме, у гонар якой яго назвалі (мо там сыпалі выключна антыдзюрантамі і пасылалі на эмпірыякрытыцызм), а ў нашага Камінтэрна ўлюбёнае слаўцо, перапрашаю, «блядзі». Зноў адключылі на тыдзень гарачую ваду — «блядзі!» Паднялі кошт на гаралку. — «Што робяць, блядзі!» Абвясцілі Каляды выхадным днём — таксама «блядзі», але з аднёньнем павагі.

Ня ведаю, што там чынілася ў бальшавіцкім Камінтэрне, а наш дзядзька Камінтэрн — вечна нападніткі. Часам ён насмоктаецца да богае маті і можа забурціцца проста пасярод дарогі. «Зноў Камінтэрн паніўся», — кажуць

тады жанчыны ў ягоным двары і просяць мужыкоў завалачы жлукту дахаты, бо дзядзька мае адметную рысу: заваліўшыся на дол, уяўляе, што ён ужо дома, і, палюхаючы мінакоў, пачынае распранацца да майткоў.

У нашай Серабранцы ня менш цікавага, чымся ў Фолкнэравай Ёкнапатофе. Але на сёння я закружляюся, бо да мяне зрабіў візыт мастак С.В.Х., і мы з ім глынем кавы, а потым ён патхліцца і што-небудзь намалюе ў *Нашай Ніве*, і гэта разам з маёй пісанінаю выкліча ў часткі чытачоў новую порцыю нездаровага абурэння. А таму, як звычайна кажуць у Нью-Ёрку, гуд бай! Або, як звычайна кажуць у нас у Серабранцы, у Менску, у незалежнай Рэспубліцы Беларусі, до свиданья!

Люты, 1992.

***

Прачнуся глыбокай ноччу.

У вокнах насупраць

гарыць святло.

Нехта чакае нашай спагады,

А мы засланіліся цемрай...

***

У доўгіх чэргах

вучуся трываньню...

Выжыву не таму,

Што куплю,

А таму,

Што выстаю.

***

Вясёлы такі жабрак

Дное ў мэтро

з абаранкам у роце.

Кіну яму траяк —

Няхай падавіцца

сваім абаранкам...

***

Люблю я бессьмяротнага

Лі Бо.

Наноў яго перачытаўшы,

Я зразумеў, што «сум яго

бясконца доўгі»,

Што зь ім жыву

ў вадным і тым жа часе.

***

Калі паэт нараджаецца

У час дэтэктыўнай прозы,

То чытачы яго,

пэўна,

Народзяцца ў турмах...

Па радзь амэрыканскі прэзыдэнт сказаў, што калі зараз дапамагчы расейцам, наступныя пакаленьні людзей змогуць жыць без вайны. Чуў, што сьлёта расейцы амаль палову бульбы ня выбралі з раллі. Гэткіх нікая Амэрыка не накорміць.

14. Недзе зьлёны дыван тэніснае пляцоўкі палівае напалову зімовы дождж.

Штэфі Граф наказваюць усё радзей.

Коба Або апавядае пра сваё захаваньне фотаздымкай. Сапраўды, найлепшая пасоба для дакладнага ў драбніцах апісаньня краявідаў — іхняя фотавява.

15. Галалёд. Дбайна падае дождж. Каля высокіх сходаў Малой базэлікі купка шчырых беларусаў ніяк не навялічваецца, хоць час ужо распачынаецца П Сойм БКГ. Дзеля масавасці ўся падзея на мейсцоў. Нарэшце. Рукаемся з хлонцамі. Адзін адказвае на маё прывітаньне словамі «Слава Ісусу Хрысту». Аказалася, ксёндз.

Касьцёл. Высокія скляпеньні. Шэрагі апосталаў і эвангелістаў. Хрыстос. Алтар сьв. Казімера з выявамі беларускіх дзеячоў. Россыпам вугольля цьмеюць электрасьвечкі жырандоляў. У вакне на цяжкім шэрым тле неба — чырвоны крыж.

Абываюцца арганы, ззаду — на хорах — спрабуе галасы дзвячых хор. Рантам штось пачынае бразгаць, валіцца. Гэтак заўжды ў «польскім» касьцёле, калі чуюцца беларускі голас. У нагох дзьмуць скавышты. Нехта разносіць беларускія касьцельныя сьпеўнікі.

16. Адкрыцьцё выставы беластоцкага мастака. Малюць вуглем, — драпежныя лямчы, пысы: дзікі, шакалы, ваўкі. Безьліч моладзі, некных дзвучат. Прамоўца незразумела ўсхваляваны, блятасца, ужывае расейскія ды польскія словы. Паляк у вадказ гаворыць роўна, гучна й справыткавана. Пасья словаў — навіна: келіхі і кілішкі. Кудуары. Шампанскае выніта, а гарэлка засталася.

17. Беларусы на выбарах у Польшчы прайгралі. Аднак паказалі, што яны маюць рабіць падобныя справы самі, як і немцы. Украінцы, славакі ды летувісы выступалі на тых выбарах сунольна.

18. За вакном праплывае завэдзганая скрыня 20-га аўтобуса. Каламутна-шпітальнае святло, нібы нападзеныя пасажыры бацька мяне, як я над лямнай схіліўся над друкаркай. Устаю, каб знішчыць у вакне ўсё, што яно хвора мне прапануе.

У керамічным кубку гусьне, высьхаючы кавовая гушча. Спачатку кубак курэў парай — найлепшая хвіля! — потым я крыху адніў, палячы вусны, паставіў кубачка назад у снадак, паглядзеў: вышэй — кропелькі вады, быццам пацерынікі поту, ніжэй няроўным паскам — каўны шум — прыжмета якасьці (габрэ! не шкадуўце заваркі!), у снюдзе — брунатна-чорнае люстэрка. У ім гораца нагалася жоўтая пляма святла, у якой зьрка цьмела крывуліна вітунічкі. Гэтак у яйку прасьпячвае зародак.

Кава выпіта, рабаты спод накрыты сетніцай рыпніка.

19. Расейцы капрызьліва-нахабна патрабуюць ад Амэрыкі і Эўропы кілбасу. Уключыў аднойчы іхні тэлеканал (1). Рэклама біржаў. Агрэсіўная, крыклівая, прыміўная. Мой тэлевізар, нібы адчуваючы настрой гаспадары, наказвае іх найгорш. Расея або якая Манголія. Тугрыкі, Вялікі Хурал, Чайбалсан, мангол шуу дан. Эжотыка. Але можна абыйсьціся й безь яе.

20. Напэўна, ёгурт скончыўся. Увесь прадалі. Штэфі Граф болей не наказваюць. Я йду на кухню й паліваю сабе шклянку заўчорашняга кефіру. Кажуць, гэта штось надобнае да ёгурту... Узімку тэністы сьпартуюцца не на корце, а ў прасьмерджаных кіслым потам залях. Штучную траву сунэр-грас засыпае сынегам.

21. Даўгая кішка гарадзкага аўтобуса. Сто рук (у фашыстоўскім прывітаньні!) трымаюцца за парэнчы, упіраюцца ў столь і шыбы. Кайданкі наручных гадзіннікаў, матава сьвечціцца рукаво дэрамацінавага паліта. Нехта пазяхае, не прачыняючы рота, пуканьца шчокі, сутаргава ўздываюцца скрыльцы носа. Ківаецца голаў п'янога, якога ўсадзілі на саступленае мейсца. На прыпынках праз расшчысленыя дзьверы — або па-сьмешнаму саскокваюць, або няўключна сыходзяць, як калекі. Ледзьве цьмеюць лічаныя лямпачкі (эканомія). Тварамі пасажыры моцна нагадваюць капачоў, якія, змардаваныя працай, бязмоўна ўздываюцца на паверхню з чорнае студні вуглёвае капальні. На вуліцы гэтак жа змрочна (ліхтары зьнарок не запальваюць), таму часам здаецца, што аўтобус пхнецца тунэльным лабірынтам. Блікі асьвятляюць часткі твараў, кожным разам асобныя. Смуроднае панетра трапляе аднекуль звонку.

22. Памёр Фрэдзі Мэркеры. Слухаў Багэмскую рапсодыю, піў азэрбайджанскае віно. Ноччу глядзеў памятны канцэрт. Прадстаўляў нябожчыка Элан Джон.

Пабачыўшы і пачуўшы раскладзены на галасы «Саюз нерушымых», адчуў, што яму сапраўды канцы. Калі нейкая дзеўка выводзіць «па-а-артыя-а Ле-е-еніа» і г.д. — вэтрэранам гэта як сярпом...

23. Людзі купляюць сідар, хутка Новы год.

24. У горадзе сьлёта ўпершыню разам з груганамі зазімвалі і бел-чырвона-белыя. Пабольшала й беларускіх шыльдаў. Нават — Гарнізонны унівэрмаг.

Уначы, таксама ўпершыню, на тэлеэкране неспадзявана прагарцавала Пагоня. Гэтак распачаўся новы год. Назаўтра казалі: і плюмаж недарэчны, і кампютарная выява, і «вершнік без галавы»... Не, хутчэй ён нагадваў караля Стаха.

Горадня, канец 1991-га.

КАЛІГУЛА

Альбэр Камю

Выбраныя сцэны

* * *

КАЛІГУЛА Распарадчык, аддай загад, каб зараз жа зачынілі ўсе хлебныя сховішчы. Указ пра гэта я толькі што падпісаў. Знойдзеш яго ў мяне ў пакоі.

РАСПАРАДЧЫК Але ж...

КАЛІГУЛА Заўтра настане голад.

РАСПАРАДЧЫК Але народ будзе шумець.

КАЛІГУЛА (з націскам і выразна). Я сказаў: заўтра настане голад. Што такое голад, усім вядома — гэта пляга, стыхійнае бедства. Пляга пачнецца заўтра... і я яц спыню, калі мне захочацца. Увогуле ў мяне ня так ужо шмат спосабаў даказаць, што я свабодны. Свабодны бываеш заўсёды за чый-небудзь кошт. Прыкра, але ж рэч гэта сама па сабе звычайная. Вазьміце хоць бы рэўнасьць, і вы ўбачыце, што я маю рацыю. (Задумна.) І ўсё-ткі быць раўнівым — гэта так брыдка! Пакутаваць праз самалюбства і празмернае ўяўленьне! Прымушаць сябе ў думках бачыць, як твая жонка...

* * *

КАЛІГУЛА (вельмі хутка) Сядайма за стол, панове. Ці вядома вам, што мы з Геліконам працуем не складаючы рук? Мы сканчаем невялічкі трактат пра пакараньне сьмерцю, і вы скажаце, што пра яго думаеце.

ГЕЛІКОН Безумоўна, калі вашу думку ў вас спытаюць.

КАЛІГУЛА Будзем велікадушныя, Геліконе! Раскрыем ім нашыя маленькія тайны. Ну, хоць бы вось: разьдзел трэйці, параграф першы.

ГЕЛІКОН (мэханічным голасам дэкламуе) Пакараньне сьмерцю нясе палётку і вызваленьне. Яно ўсеагульнае, супакаяльнае і справядлівае як па спосабах свайго выкананьня, так і па мэтах. Людзі паміраюць, бо яны вінаватыя. Людзі жываць, бо яны Калігулавы падданыя. Але ж Калігулавы падданыя — усе. Такім чынам, усе вінаватыя. Адсюль вынікае, што ўсе памруць. Гэта пытаньне часу й царпеньня.

КАЛІГУЛА (сьмеючыся) Ну, што скажаце, га? Цярпеньне — вось найкаштоўнейшая знаходка! Прызнаюся: гэта самае галоўнае, што мяне ў вас зачароўвае. А цяпер, панове, можаце йсьці. Толькі Цэзонія няхай яшчэ застаецца! І Лепід, і Актавій! І Мэрэя таксама. Я хацеў бы пагутарыць з вамі пра справы ў маім публічным доме. Апошнім часам яны прымушаюць мяне хвалявацца.

* * *

ХЭРЭЯ Мы гатовыя слухаць цябе, Гаю. Што-небудзь не ў парадку? Можна, кепска працуе пэрсонал?

КАЛІГУЛА Ды не, але ж вырчка зусім невялікая.

МЭРЭЯ Трэба павысіць расцэнкі.

КАЛІГУЛА Мэрэя, толькі што ты выпусціў добрую нагоду памаўчаць. У тваім узросьце ўвогуле такія праблемы не павінны цябе цікавіць, і тваёй думкі я ў цябе не пытаўся.

МЭРЭЯ Але навошта ж тады ты загадаў мне застацца?

КАЛІГУЛА Бо хутка мне спатрэбіцца бесстароння парада.

ХЭРЭЯ Калі дазволіш, Гаю, я выкажуся небесстароньне: па-мойму, расцэнкі мяняць ня трэба.

КАЛІГУЛА Ясная рэч. Але ж нашыя фінансавыя справы трэба нейкім чынам напавіць. Я ўжо растлумачыў свой плян Цэзоніі, і яна зараз вам яго перакажа. А я, відаць, выпіў лішку, мяне пачынае хіліць на сон.

ЦЭЗОНІЯ Усё вельмі проста. Калігула ўводзіць новую ўзнагароду.

ХЭРЭЯ Ня бачу сувязі.

ЦЭЗОНІЯ Тым ня менш яна ёсьць. Гэтаю ўзнагародай будзе ордэн «Грамадзяніна-героя», і атрымліваць яго будуць тыя, хто часцей за іншых будзе наведваць Калігулаў публічны дом.

ХЭРЭЯ Бліскучая думка.

ЦЭЗОНІЯ І я так лічу таксама. Але я забылася сказаць яшчэ, што ўручацца ордэн будзе ў канцы кожнага месяца пасля падліку ўваходных білетаў; грамадзянін, які не атрымае ордэна на працягу дванаццаці месяцаў, будзе высланы або пакараны сьмерцю.

ТРЭЙЦІ ПАТРЫЦЫЙ Чаму «або»?

ЦЭЗОНІЯ Таму што Калігула кажа, што гэта ня мае ніякага значэньня. Галоўнае, каб у яго быў выбар.

ХЭРЭЯ Брава! Цяпер дзяржаўная скарбонка папоўніцца.

ГЕЛІКОН Прычым, заўважце, вельмі высокамаральным чынам. Урэшце, заўсёды лепей браць падатак з заганы, чым плаціць за добрапрыстойнасьць, як гэта робіцца ў рэспубліканскіх дзяржавах.

Калігула расплюшчвае вочы і глядзіць на старога Мэрэю, які, стоячы ваддал, вымае з кішэні нейкую пушачку і адпівае глыток.

КАЛІГУЛА (лежачы) Што гэта ты там п'еш, Мэрэя?

МЭРЭЯ Гэта ад астмы, Гаю.

КАЛІГУЛА (расштурхоўваючы іншых, ідзе да яго і абхоўвае яму вусны) Не, гэта супрацьдзьдзе.

МЭРЭЯ Ды не, Гаю. Ты сьмяеся. Я задыхаюся па начох і ўжо вельмі даўно ляжучы ад гэтага.

КАЛІГУЛА Дык значыць, ты баісяся, што цябе атруцяць?

МЭРЭЯ Мая астма...

КАЛІГУЛА Не! Назавем рэчы сваімі імёнамі: ты баісяся, што я цябе атручу.

Ты мяне падазраеш. Ты сочыш за мною.

МЭРЭЯ Ды не, клянусь багамі!

КАЛІГУЛА Ты апасаешся мяне. Адным словам, ты мне не давяраеш.

МЭРЭЯ Гаю!

КАЛІГУЛА (груба) Адкавай! (З матэматычнай лёгкай) Калі ты прымаеш супрацьдзьдзе, гэта значыць, ты прыліскаеш мне намер атруціць цябе.

МЭРЭЯ Так... я хачу сказаць... не...

КАЛІГУЛА І з той самай хвіліны, як я, па-твойму, прыняў рашэньне цябе атруціць, ты робіш усё насуперак гэтай маёй волі.

Запанувае цішыню.

КАЛІГУЛА (з кожным словам усё больш выразна і паслядоўна) Такім чынам, перад намі два злачынствы. І адзіная альтэрнатыва, якой табе не пазьбегнуць: альбо я не хацеў цябе забіваць і ты несправядліва падазраеш мяне — твайго імператара. Альбо я гэтага хацеў і ты, нікчэмнасьць, паўстаеш супраць маіх плянаў! (Паўза. Калігула задаволенна назірае на старога.) Га, Мэрэя? Ну, што ты скажаш наконт гэтае лёгкі?

МЭРЭЯ Яна... яна бездакорная, Гаю. Але яна не стасуецца з маім выпадкам.

КАЛІГУЛА І трэйце злачынства: ты лічыш мяне за шаленца. Дык слухай. З трох гэтых злачынстваў толькі адно — другое — дае табе гонар, бо калі ты мяркуеш, што я прыняў рашэньне, і паўстаеш супраць яго, гэта значыць, што ты бунтар. Ты правадыр паўстаньня, рэвалюцыянэр. Гэта цудоўна. (З сумам.) Я вельмі люблю цябе, Мэрэя. Менавіта таму ты будзеш пакараны за другое злачынства, а не за іншыя. Ты памрэш як мужчына — за бунт.

Мэрэя ўсё больш скурчваецца і глыбей зашываецца ў сваё крэсла.

* * *

КАЛІГУЛА А, гэта ты! (Спыняецца, нібы крыху разгубіўшыся) Даўно я цябе ня бачыў. (Паволі падыходзіць да Сцыпіёна.) Чым займаешся? Усё пішаш? Можна быць, пазнаёміш з апошнімі сваімі творамі? **СЦЫПІЁН** (таксама адчувае сябе няёмка, але душа разьдзіраецца паміж нянавісьцю і нейкім іншым, яму самому незразумелым пачуцьцём) Я напісаў некалькі вершаў, цэзару.

КАЛІГУЛА Пра што?

СЦЫПІЁН Ня ведаю, цэзару. Напэўна, пра прыроду.

КАЛІГУЛА (ужо больш разъяволенна) Цудоўная тэма. І такая шырокая. І што ж падказала табе прырода?

СЦЫПІЁН (схамянуўся, іранічна і са злосьцю) Яна суняшае мяне, што я ня цэзар.

КАЛІГУЛА Ня трэба дзякаваць. Гэта ж натуральна. Вазьмі. (Дае яму флякон і прызначна прапануе.) Выпі гэты яд.

Малюнак Аляксэя Аблясюна

Мэрэя трасецца ў рыданьні, круціць галавой у знак нязгоды.

КАЛІГУЛА (трацячы царпеньне) Ну, давай, давай!

Мэрэя спрабуе ўцячы. Але Калігула ў дзікім скачку наганяе яго на сярэдзіне сцэны, валіць на лаву і пасля кароткае барацьбы, усунуўшы яму між зубоў флякон з ядам, разьбівае яго кулаком. Мэрэя памірае; твар у яго заліты крывёю і слязьмі. Калігула ўстае і машынальна абцірае рукі.

КАЛІГУЛА (Цэзоніі, падаючы ёй асколак ад Мэрэевай пушкі) Што гэта? Супрацьдзьдзе?

ЦЭЗОНІЯ (спакойна) Не, Калігула. Гэта лекі ад астмы.

КАЛІГУЛА (гледзячы на Мэрэю, крыху памаўчаўшы) Якая розьніца. Усё адно. Крыху раней, крыху пазьней...

Рэзка наварочваецца і выходзіць з заклапочаным выглядкам, увесь час выціраючы рукі.

* * *

КАЛІГУЛА А, гэта ты! (Спыняецца, нібы крыху разгубіўшыся) Даўно я цябе ня бачыў. (Паволі падыходзіць да Сцыпіёна.) Чым займаешся? Усё пішаш? Можна быць, пазнаёміш з апошнімі сваімі творамі? **СЦЫПІЁН** (таксама адчувае сябе няёмка, але душа разьдзіраецца паміж нянавісьцю і нейкім іншым, яму самому незразумелым пачуцьцём) Я напісаў некалькі вершаў, цэзару.

КАЛІГУЛА Пра што?

СЦЫПІЁН Ня ведаю, цэзару. Напэўна, пра прыроду.

КАЛІГУЛА (ужо больш разъяволенна) Цудоўная тэма. І такая шырокая. І што ж падказала табе прырода?

СЦЫПІЁН (схамянуўся, іранічна і са злосьцю) Яна суняшае мяне, што я ня цэзар.

КАЛІГУЛА Ага! А як ты думаеш, ці можа яна суняшаць мяне, што я — цэзар?

СЦЫПІЁН (тым жа тонам) Далібог, яна вылучае і больш глыбокія раны.

КАЛІГУЛА (звычайным голасам) Раны? Ты кажаш гэта са злосьцю. Ці не таму, што я забіў твайго бацьку? Але каб ты толькі ведаў, якое гэта дакладнае слова: рана. (Перамяніўшы тон.) Толькі нянавісьць робіць людзей разумнымі.

СЦЫПІЁН (ненатуральна напружаным голасам) Я адкажу табе на тваё пытаньне пра прыроду.

Калігула сядзе, глядзіць на Сцыпіёна, потым раптам бярэ яго за рукі і цягне да сябе, прымушаючы сесці, твар у твар, каля сваіх ног. Бярэ яго твар у далоні.

КАЛІГУЛА Раскажы мне свой верш.

СЦЫПІЁН Не, цэзару, прашу цябе.

КАЛІГУЛА Чаму?

СЦЫПІЁН Ён у мяне не з сабой.

КАЛІГУЛА Ты ня ведаеш яго на памяць?

СЦЫПІЁН Не.

КАЛІГУЛА Скажы, прынамсі, пра што ў ім гаворыцца.

СЦЫПІЁН (гэтак жа напружана, нібы сіламоц) Я пісаў у ім...

КАЛІГУЛА Ну-ну?

СЦЫПІЁН Не. Ня памятаю...

КАЛІГУЛА Паспрабуй...

СЦЫПІЁН Я пісаў у ім пра своеасабліваю суаднасьць, што ўзнікае паміж зямлёй...

КАЛІГУЛА (перабівае яго, нібы занурыўшыся ў свае думкі) ... паміж зямлёй і чалавекам, які на яе ступае.

СЦЫПІЁН (зьдзіўлена, крыху навагаўшыся) Так, бадай, менавіта пра гэта...

КАЛІГУЛА Раскажвай далей.

СЦЫПІЁН ... і яшчэ пра абрысы рымскіх пагоркаў, і пра тое мімалётнае і шчымлівае супакаеньне, у якое іх агортвае вечар...

Пераклад з выданьня: Albert Camus, *Caligula* suivi de *Le malentendu*. Gallimard, Paris, 1989.

Газетны варыянт.

КАЛІГУЛА ... Пра крык стрыжоў у зялёным небе.

СЦЫПІЁН (яшчэ больш памякчэла) Так, і пра гэта.

КАЛІГУЛА Пра што яшчэ?

СЦЫПІЁН Пра тое няўлоўнае імгненне, калі неба, яшчэ ўсё пранізанае залатымі ніткамі, раптам перакульваецца і ў тую ж хвіліну паказвае нам свой іншы бок, перасыпаны бліскучымі зоркамі.

КАЛІГУЛА Пра пахі дыму, дрэваў і вады, што ўздываюцца ад зямлі насустрач блізкай ночы.

СЦЫПІЁН ... Сакатаньне цыкадаў, цішэ дэнная сьпэка, брэх сабак, рып апошніх павозак і гоман сялян...

КАЛІГУЛА ... І дарогі пад самшытамі і алівамі агортваюцца ценем...

СЦЫПІЁН Так, так. Пра ўсё гэта. Адкуль табе гэта вядома?

КАЛІГУЛА (прытуляе Сцыпіёна да сябе) Ня ведаю. Можна быць, мы любім з табой аднолькавыя ісьціны.

СЦЫПІЁН (Дрогкім голасам, хавае твар на грудзях у Калігулы) Ах, ці ня ўсё адно, калі я паўсюль бачу толькі аблічча любові!

КАЛІГУЛА (пяшчотна) Гэта ўласціва людзям з вялікім сэрцам, Сцыпіёне. Каб толькі я мог таксама зьведаць такую ж крыннічную чысьціню душы! Але я надта добра ведаю сваю неадольную прагу да жыцьця, і прырода яе не спатоліць. Ты ня здольны гэтага зразумець. Ты зь іншага сьвету. Ты ўвесь належыш дабру, а я — злу.

СЦЫПІЁН Я здольны зразумець.

КАЛІГУЛА Не. Гэта нешта ўва мне, бязмежная маўклівая багна, прагнілыя водарасьці. (Раптам перамяняе тон.) Твой верш, напэўна, чароўны. Але, калі хочаш маю думку...

СЦЫПІЁН (у ранейшай позе) Хачу.

КАЛІГУЛА Ва ўсім гэтым бракуе крыві.

Сцыпіён разка адкідаецца назад і з жахам пазірае на Калігулу.

СЦЫПІЁН (яшчэ адступаючы, глухім голасам, пільна ўзіраючыся ў Калігулу) О! Пачвара, агідная пачвара! Ты зноў прыкідваўся. Прызнайся, усё гэта была толькі гульня? Ты сабой задаволены?

КАЛІГУЛА (з пэўным сумам) У тым,

што ты кажаш, ёсьць доля праўды. Гэта была гульня.

СЦЫПІЁН (тым жа голасам) Якое ж у цябе павінна быць гноснае і крывавае сэрца! Як цябе мусяць катаваць твае нянавісьць і злосьць!

КАЛІГУЛА (мякка) Досьць, цяпер памаўчы.

СЦЫПІЁН Як мне цябе шкада і як я цябе ненавіджу!

КАЛІГУЛА (гнеўна) Маўчы!

СЦЫПІЁН І ў якой мэртотнай адзіноце ты, напэўна, жывеш!

КАЛІГУЛА (зрываецца, кідаецца да Сцыпіёна і трасе яго) У адзіноце?! Ды хіба ты яе калі-небудзь ведаў? Адноту паэтаў і здыхлякоў? У адзіноце. У якой?

Ты нават ня ведаеш, што чалавек ніколі не застаецца адзін! Што нас паўсюль пераследуе нязьменны цяжар будучыні й мінуўшчыні! Тыя, каго мы заблілі. Але й яны — яшчэ ня самае цяжкае. З намі тыя, каго мы кахалі, каго не кахалі і хто кахаў нас, шкадаваньні, жаданьні, горьч і ласка, шлюхі і цэлая зграя багоў.

(Выпускае яго і вяртаецца на месца.) У адзіноце! О, каб толькі замест гэтай — маёй — адзіноты, атручанай прысутнасьцю іншых, я мог паспытаць адзіноты сапраўднай, цішыні і шлоаху дрэваў!

(Сеўшы, раптам стомленым голасам.) Адзінота! Не, Сцыпіёне. Яна ўся перапоўненая скрыгтаньнем зубоў, рэхам аціхлых гукіў і страчаных галасоў. Нават з жанчынай, калі нас агортвае ноч і я, ласкаючы яе, аддзяляюся ад свае нарэшце здаволенае плочі і пачынаю ўжо верыць, што хоць на адно імгненне паміж сваім нараджэньнем і сьмерцю здолею пабыць сам сабой, мая адзінота цалкам, да берагоў запўняецца зьвончэлым водарам асалоды ад той, што ціха, лежачы побач, пагружаецца ў сон.

У яго змораны выгляд. Доўгае маўчаньне. Сцыпіён заходзіць Калігулу за сьпіну і няўпэўнена набліжаецца да яго. Выпростае да Калігулы руку й кладзе яму на плячо. Не азіраючыся, Калігула накрывае ягоную руку сваёй.

СЦЫПІЁН У кожнага ў жыцьці ёсьць свая аддушныя. Тая, што дапамагае нам жыць далей. Людзі зьвяртаюцца да яе,

калі адчуваюць, што ў іх не застаецца ўжо сілы.

КАЛІГУЛА Гэта так, Сцыпіёне.

СЦЫПІЁН Няўжо ў цябе няма нічога падобнага, што дало б выхад сьлёзам, падарыла ціхі прыстанак?

КАЛІГУЛА Ды бадай што ёсьць.

СЦЫПІЁН Што?

КАЛІГУЛА (паволі) Пагарда.

* * *

СЦЫПІЁН (Калігулу) Тое, што ты зрабіў, Гаю, — блюзьнерства. Заліўшы зямлю крывёю, ты цяпер паліваеш брудам неба.

КАЛІГУЛА (зацікаўлена) Дык ты верыш у багоў, Сцыпіёне?

СЦЫПІЁН Не.

КАЛІГУЛА Тады я не разумею, чаму ты з такім імпэтам кідаецца выкрываць блюзьнерства?

СЦЫПІЁН Я магу зь нечым не пагаджацца, але не абавязкова павінен усё гэта бэсьціць ці забіраць у іншых права ў гэце верыць.

КАЛІГУЛА Але ж якая ў яго сьціпласць, га, ну — сапраўдная сьціпласць! Ах, дарагі Сцыпіёне, як я радуся за цябе. І ведаеш, нават зійдощу... Бо гэта ж адзінае пачуцьцё, якое мне, напэўна, ніколі ня зьведаць.

СЦЫПІЁН Ты зайздосціш ня мне, ты зайздосціш самім багам.

КАЛІГУЛА З твайго дазволу, няхай гэта застанеца вялікай таямніцай майго цараваньня. А ўвогуле, усё, у чым мяне сёньня можна папракнуць, дык гэта ў тым, што я зрабіў яшчэ адзін маленечкі крок на дарозе да магутнасьці і свабоды. Чалавеку, які любіць уладу, суперніцтва багоў вельмі назаліе. Я зь ім пакончыў. Я даў гэтым уяўным багам, што чалавек, у якога ёсьць воля, можа без ніякае падрыхтоўкі займацца іх нікчэмным рамяством.

СЦЫПІЁН Гэта й ёсьць блюзьнерства, Гаю.

КАЛІГУЛА Не, Сцыпіёне, гэта празорлівасьць. Проста я зразумеў, што ёсьць толькі адна магчымасьць параўнацца з багамі: досьць быць такім жа ўзьялітасным.

СЦЫПІЁН Досьць пераўтварыцца ў тырана.

КАЛІГУЛА Што такое тыран?

СЦЫПІЁН Сьляпая душа.

КАЛІГУЛА Зусім, не абавязкова, Сцыпіёне. Тыран — гэта той, хто ахвяруе

народамі дзеля сваіх ідэяў ці праз прагу да славы. У мяне ж такіх ідэяў няма, а калі казаць пра пашану ды ўладу, то і тут мне ўжо няма больш чаго дамагацца. Калі я й карыстаюся ўладай, дык толькі каб захаваць раўнавагу.

СЦЫПІЁН Раўнавагу з чым?

КАЛІГУЛА З глупствам і злосьцю багоў.

СЦЫПІЁН Адна злосьць не ўраўнаважыць другую. І ўлада тут не дапаможа. Я ведаю толькі адзін спосаб процістаяць варожасьці сьвету.

КАЛІГУЛА Які ж?

СЦЫПІЁН Беднасьць.

КАЛІГУЛА (робячы сабе пэдыкор) Ну што ж, трэба будзе паспрабаваць і гэта.

СЦЫПІЁН А тым часам вакол цябе паміраюць людзі, шмат людзей.

КАЛІГУЛА Вельмі мала, Сцыпіёне, ня верыш? Ведаеш, ад колькіх я адмовіўся войнаў?

СЦЫПІЁН Не.

КАЛІГУЛА Ад трох. І ведаеш — чаму?

СЦЫПІЁН Таму што табе начхаць на веліч Рыма.

КАЛІГУЛА Не. Таму што я паважаю чалавечэе жыцьцё.

СЦЫПІЁН Ты кпіш зь мяне, Гаю.

КАЛІГУЛА Ну, ці прынамсі паважаю яго больш за славу заваўніка. Праўда, чужое жыцьцё я паважаю ня больш за сваё. І калі мне лёгка забіць, дык толькі таму, што мне й памерці няцяжка. Не, чым больш я разважаю пра гэта, тым больш пераконваюся, што я не тыран.

СЦЫПІЁН Але якая нам з гэтага карысьць, калі мы мусім плаціць за ўсё гэтак жа дорага, як калі б ты ім і быў.

КАЛІГУЛА (крыху зьневавана) Каб ты ўмеў лічыць, ты б ведаў, што самая нязначная вайна, учыненая разумным тыранам, каштавала б вам тысячу разоў даражэй за ўсе капрызны маёй фантазіі.

СЦЫПІЁН Але ў гэтай вайне быў бы прынамсі хоць нейкі сэнс. Бо галоўнае — якраз у тым, каб можна было зразумець.

КАЛІГУЛА Лёс зразумець немагчыма, таму я й вырашыў заняць ягонае месца. Я пераняў бяздумнае і няўцямае аблічча багоў. І твае нядаўнія паплечнікі пасьпяхова вывучыліся яму пакланяцца.

СЦЫПІЁН А гэта й ёсьць блюзьнерства, Гаю.

(Праці на старонцы 14)

АНАБЭЛЬ ЛІ

Эдгар По

Можна й помніце вы: вельмі-вельмі даўно

У каралеўстве прыморскай зямлі

Мноі каханая страсна дзяўчына жыла

Зь дзіўным іменем Анабэль Лі; —

Мы кахалі й хацелі быць разам заўжды,

Толькі гэтым мы зь ёй і жылі.

Быў я гэтакім жа самым дзіцём, як яна,

У каралеўстве прыморскай зямлі,

І мацней за любога кахалі мы там —

Я і юная Анабэль Лі —

Сэрафімы і тыя зайздосьцілі нам

І каханьню, якім мы жылі.

І таму з вышні вельмі-вельмі даўно

У каралеўстве прыморскай зямлі

Неяк ноччу дыхнуў сьцюжны вецер з-за хмар

На каханую Анабэль Лі;

Сваякі яе шэсьцем хаўтурным прыйшлі

І яе ў мяне з рук узалі,

І схавалі у склеп, каб кахаць не маглі

Мы ніколі ў прыморскай зямлі.

І анёлы на небе ня зьведалі той

Асалоды, ў якой мы жылі: —

І таму з вышні (тое знаюць усе

У каралеўстве прыморскай зямлі)

Неяк ноччу дыхнуў сьцюжны вецер з-за хмар

І забіў маю Анабэль Лі.

Але ж людзі так моцна кахаць не маглі,

Хоць старэйшыя значна былі,

І мудрэйшыя значна былі, —

Ні анёлы зь бяскрайнасьці райскіх далін,

Ані дэмань зь нетраў зямлі

Не маглі разлучыць мяне з Анабэль Лі,

Зь незабыўнаю Анабэль Лі: —

І так зьдзе ўгары месяц мне з той пары,

Каб я сьніў маю Анабэль Лі;

І так зорка мігціць, каб ня мог я забыць

Вочы любай мне Анабэль Лі;

І таму я ўначы тут ляжу на плячы

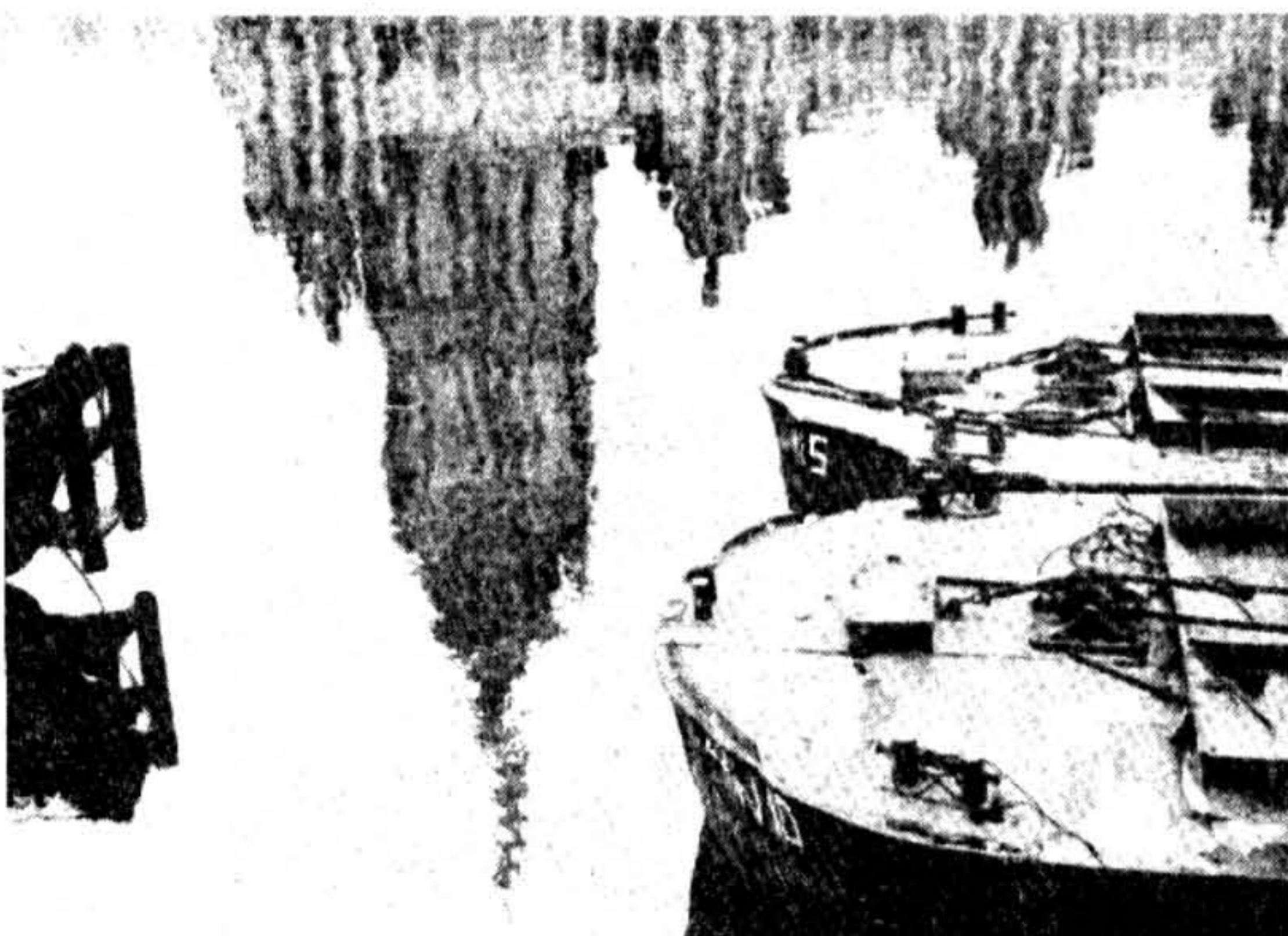
Самай юнай, каханай і пекнай з жанчын

У каралеўстве прыморскай зямлі —

Тут, у склепе прыморскай зямлі.

Маскоўскія невясёлыя малюнкi

Антон Бакіноўскі

Сум па імперыі

Адкуль ён, гэты сум па імперыі? Чаму журба агортае маю душу? Няўжо недастаткова я зьведаў услякіх прыніжэнняў? Ці можа, па славянскай звычцы, стаячы на пахаванні, трэба згадваць пра набойчыка толькі лепшае? Пэўна ж. Але сум расыцякаецца па сьведомасьці, гасіць агрэсію, на таліе мужчынскую прагу вайны й ненакоры. Згадкі пра Маскву сьвятлеюць...

Красная плошча. Мальбэрт.

Вялікі аркуш. Малюю сабор Васіля-Бажаволка — вясёлкавую іэрыліну расейскага дойлідства. Складаю сабор з картачных сымбляў — чырва, віна, хросці, званкі. Міліцыянт. Пытаньне пра дазвол маляваць на Краснай плошчы, у сэрцы нашай Радзімы. Адказ па-беларуску. Міліцыянтава непаразуменьне. На яго розум, у сэрцы ягонаў Радзімы можна маляваць толькі чужынцу. Я чужаніца ў Маскве. Усьцешанасьць. На малюнку зьяўляюцца словы з расейскай лаянкі — мат. Гледачы пасьміхаюцца. Сабор на

малюнку атрымліваецца ўдваа стракацейшы, вясёлкавы, крывы, радасны.

Сум вяртаецца. Страчана вялікае. І справа ня ў тым, якую адзнаку выступаецца зьяе. Тут іншас, тут адчуваньне халоднай пусткі, прорвы на тым мейсцы, дзе ўчора ўзвышалася імперыя СССР.

Расейцы мітусяцца, яны неспакойныя ў сваіх памкненых залляпіць тую дзірку ў сьведомасьці, дзе чырванела камуністычная йдэя. Ім здаецца, што на не мейсцы трэба паставіць веру ў Бога, а доказам будзе аднаўленьне сабора Хрыста Збаўцеля. Не! Сабор Хрыста Збаўцеля вельмі ўжо падобны да Белага дому ў Вашынгтоне. Сабор Хрыста Збаўцеля пабудаваны на грошы абрабаванае Эўропы. І нездарма на мейсцы царскага сабору цяпер басэйн, вада, калюга...

Сумна згадваць смугу, што ўздымаецца па-над мейсцам, дзе некалі стаяў халодны сабор Хрыста Збаўцеля ў вэчна крыклівай Маскве.

Масква й Масква

А ў Менску ёсьць кінатэатар «Масква», ён стаіць насурацца Палаца спорту й фантана-градзірні, якую ўключаюць нават узімку. І тады густая пара плыве на

праспэкт Машэрава да кінатэатру «Масква».

Па сакрэце скажу: пасья адкрыцьця кінатэатар насіў назоў не «Масква», а «Масква». І калі ўважліва прыгледзецца да літары «о» ў гэтай вычаканенай, пупырystай, як сыніна вялізнай рапучкі, шыльдзе, дык можна ўбачыць: яна сьвятлейшая за астатнія, бо зробленая пазьней...

Некаму з ЦК КПБ не спадабалася, што сьвятло для ўсіх камуністаў слова нейкі там беспартыйны мастацок вычаканіў на тутэйшай мове. Як вядома, у ЦК КПБ сядзелі беларусы, расейцы ў галаву не прыйшло б чапляцца да такой драбязы. Расейцы ж самі кажучь і малако, і карова, і Масква. А вось халуй-беларус-камуніст ведаў: гавораць расейцы адно, а пішуць зусім іншае. Быў загад заманіць літару. Але якому мастаку хочацца перарабляць зробленае? Толькі ўсё адно знайшлі на творцу ўправу. Паднялі дакуманты й высьветлілі: за ўсе літары ў шыльдзе мастак атрымаў аднолькавыя грошы, як за арыгіналы. А ў шыльдзе «Масква» дзьве літары аднолькавыя. Значыцца, вяртай, мастак, грошы, або рабі «о». А дзе ў мастака грошы? І ён вычаканіў «о». І ў Менску цяпер стаіць кінатэатар «Масква».

Белы дом

Белы дом у Вашынгтоне й Белы дом у Маскве. Як шмат у іх агульнага, нават колеры сьцягоў над імі аднолькавыя. І як мала агульнага ў іх зь белым домам, пра які пісаў Максім Багдановіч.

У краіне сьветлай, дзе я ўміраю, У белым доме ля сіняй бухты, Я не самотны, я кнігу маю З друкарні пана Марціна Кухты.

Але пакінем лірыку й вернемся да Белага дому ў Вашынгтоне. У Амэрыцы ён сымбалізуе магутнасьць улады. Сходы, калінада, купал, пад якім сытыя штаты напіваюцца пераўзымьсяці ў дасягненьнях старэнькую Эўропу. І ў нечым сапраўды пераўзыходзяць. Колькасьць зброі, колькасьць усьмехаў з парцалінавамі зубамі, колькасьць удараў па галаве ў мультыплікацыйных сэрыялах, наогул колькасьць. Вось у чым Амэрыка пераўзымля Эўропу. Эўропу, але не Расею, якая таксама шмат колькасьць. Тоны, мільённы, кілямэтры паказваюцца па тэлевізіі Расеі. Пра іх гаворыцца па радыё, на зьездах, на парадах, у прыбіральнях... Расея ня можа існаваць без колькасьці, яна жыць ня можа, каб не ўдзіўляць, ня ўражваць, не палюбаць. І ён вычаканіў «о». І ў Менску цяпер стаіць кінатэатар «Масква».

КАЛІГУЛА

(Працяг са старонкі 13)

КАЛІГУЛА Не, Сцыпіёне, гэта толькі своеасаблівае драматычнае мастацтва. Памылка ўсіх гэтых людзей у тым, што яны ня надта вераць у тэатар. Інакш яны б ведалі, што гэта нябесныя трагедыі і ператварэньне ў бога дазволена кожнаму. Досыць толькі прымусяць ачарсьцець сваё сэрца.

СЦЫПІЁН Можна быць, яно так, Гаю. Але калі гэта праўда, то здаецца мне, што ты зрабіў ужо ўсё патрэбнае, каб аднойчы вакол цябе паўсталі лепшыя такіх самых няўмольных багоў і залілі крывёю тваё часовае боства.

ЦЭЗОНІЯ Сцыпіёне!

КАЛІГУЛА (цвёрдым і жорсткім голасам) Чакай, Цэзонія. Ты сам, Сцыпіёне, ня ведаеш, як ты гэта слушна сказаў: я зрабіў усё патрэбнае. Мне цяжка ўзяцца да гэтага, пра які ты кажаш. Але часам я пра яго мару. І ва ўсіх тварах, якія тады пачынаюць наступаць на мяне, узнікаючы з глыбокай і горкай цемры, у іх перакрываюцца нянавісьцю і трывогаю рысах я сапраўды — з радасьцю — пазнаю адзінага бога, якога ўпадабаў у гэтым сьвеце: нікчэмнага і баязлівага, як само чалавечае сэрца. (Раздражэна.) А цяпер — ідзі проч. Ты і так ужо занадта многа тут нагаварыў. (Мяняючы тон.) Мне яшчэ трэба нафарбаваць пазногці. У мяне тэрміновая справа.

* * *

Калігула шчыльна закручваецца ў плашч і крыху адкідаецца на сьпінку фатэля. Выгляд у яго змораны.

ХЭРЭЯ Ты мяне клікаў?

КАЛІГУЛА (слабым голасам) Так, Хэрэя.

ХЭРЭЯ Ты хацеў мне сказаць нешта асаблівае?

КАЛІГУЛА Не, Хэрэя.

ХЭРЭЯ (крыху раздражэна) Ты ўпэўнены, што мне трэба тут яшчэ быць?

КАЛІГУЛА Абсалютна ўпэўнены, Хэрэя.

Маўклівая паўза.

КАЛІГУЛА (раптам нібыта сьпяшаючыся) Але — праба. Я ня надта ўважны і кепска цябе прыймаю. Сядай вось на гэты фатэль, і давай пагамонім як сябры.

Мне проста трэба крыху пагутарыць з разумным чалавекам.

Хэрэя сядзе.

КАЛІГУЛА Як па-твойму, Хэрэя, ці могуць два чалавекі, роўныя па духу й гонару, хоць раз у жыцьці пагутарыць па ўсёй шчырасьці, адкрыцца, скінуўшы зь сябе ўсё — хлусьню, забабоны, уласны інтарэсы, якімі яны жывуць?

ХЭРЭЯ Я думаю, гэта магчыма, Гаю. Але ты, па-мойму, на гэта няздольны.

КАЛІГУЛА Твая праўда. Я хацеў толькі даведацца, ці падзяляеш ты маю думку. Што ж, схаваемся за нашымі маскамі. Узброімся кожны сваёй хлусьнёй. Пакрыем сябе дасьпехамі і будзем лічыць, што наша размова — тая ж бойка сам насам. Хэрэя, чаму ты мяне ня любіш?

ХЭРЭЯ Таму што нічога любяга ў табе, Гаю, няма. Таму што такія рэчы заганяць немагчыма. І таму што я надта добра цябе разумею і не магу палюбіць у табе тое сваё аблічча, якое сам стараюся схаваць ад іншых.

КАЛІГУЛА Чаму ж ты мяне ненавідзіш?

ХЭРЭЯ Тут ты памыляеся, Гаю. У мяне няма да цябе нянавісьці. Я лічу цябе небясьпечным і жорсткім, эгаістычным і пыхлівым. Але я не магу цябе ненавідзець, бо не лічу шчаслівым. І не магу адчуваць да цябе пагарды, бо ведаю, што ты не баязлівец.

КАЛІГУЛА Чаму ж тады ты хочаш мяне забіць?

ХЭРЭЯ Я ўжо сказаў: я лічу цябе небясьпечным. А мне даспадобы і больш патрэбна — бясьпека. Большасць людзей такія ж, як я. Яны ня здольныя жыць у сьвеце, дзе самая дзівакая думка ў вадно імгненьне можа ператварыцца ў рэальнасьць і ўвайсьці ў іх жыцьцё — а часцей за ўсё і ўваходзіць, як нож у сэрца. Я таксама не хачу жыць у такім сьвеце. Я люблю адчуваць цьвёрды грунт пад нагамі.

КАЛІГУЛА Бясьпека й лёгкія — ня тыя рэчы, якія можна спалучаць.

ХЭРЭЯ Гэта праўда. Няхай у такіх думках і няма лёгкі, але ж гэта здаровыя думкі.

КАЛІГУЛА Ну-ну, чаго ж ты замаўчаў?

ХЭРЭЯ Мне няма больш чаго казаць.

Я не хачу прыймаць тваёй лёгкі. У мяне іншы погляд на мае чалавечыя абавязкі. І я ведаю, што большасць тваіх падданых падзяляе мае думкі. Ты ўсім замінаеш. І таму ў тваім зьнікненьні ня будзе нічога ненатуральнага.

КАЛІГУЛА Усё гэта ясна і ўвогуле справядліва. Для большасці людзей гэта было б нават відавочнае выйсьце. Але ж не для цябе. Ты разумны, а за розум трэба плаціць — або адмовіцца ад яго. Я — плачу. Чаму ж ты ня хочаш ані адмовіцца, ані плаціць?

ХЭРЭЯ Таму што я хачу жыць і быць шчаслівым. А ні тое, ні другое, па-мойму, немагчыма, калі даводзіць усё да крайняй ступені абсурду з усімі ягонымі наступствамі. Я такі ж, як усе. І каб вызваліцца ад гэтага думкі, я часам жадаю сьмерці тым, каго люблю, і пажадліва прагну жанчын, якія мне забароненыя паводле законаў сям'і і сьброўства. Калі трымацца лёгкі, я павінен быць у такіх выпадках забіць ці забраць і валодаць. Але я лічу, што такім цьмяным думкам ня трэба надаваць значэньня. Калі б кожны пачаў іх выконваць, мы ўжо не маглі б ані жыць, ані быць шчаслівымі. А для мяне якраз гэта і важна.

КАЛІГУЛА Тады табе трэба верыць у нейкую вышэйшую ідэю.

ХЭРЭЯ Я веру, што адныя ўчынкi крыху лепшыя за другія.

КАЛІГУЛА А я — што ўсе раўназначныя.

ХЭРЭЯ Мне гэта вядома, Гаю. Менавіта таму я не адчуваю да цябе нянавісьці. Але ты замінаеш і павінен зьнікнуць.

КАЛІГУЛА Справядліва думка. Але навошта мне заўважыць пра гэта і рызыкаваць жыцьцём?

ХЭРЭЯ На маё мейсца ўсё адно прыйдуць іншыя. І я не люблю хлусьні.

КАЛІГУЛА Хэрэя!

ХЭРЭЯ Слухаю, Гаю.

КАЛІГУЛА Як па-твойму, ці могуць два чалавекі, роўныя па духу і гонару, хоць раз у жыцьці пагутарыць па ўсёй шчырасьці?

ХЭРЭЯ Па-мойму, мы з табой толькі што якраз гэта і зрабілі.

КАЛІГУЛА Так, Хэрэя. Але ж ты лічыў, што я на гэта няздольны.

ХЭРЭЯ Я ня меў рацыі, Гаю, прызнаюся

і дзякую табе. А цяпер я чакаю твой вырак.

КАЛІГУЛА (няўважна) Мой вырак? Ага! Ты хочаш сказаць... (Вымае з-пад плашчы таблічку.) ... і пазнаеш гэта, Хэрэя?

ХЭРЭЯ Я ведаў, што яна ў цябе.

КАЛІГУЛА (з запалам) Так, Хэрэя, і ўся твая шчырасць была толькі фальшыўка. Так што два чалавекі ня гутарылі па шчырасьці. Зрэшты, гэта ня важна. Давай жа цяпер адхінем гульні і вернемся да нашага ранейшага жыцьця. Але табе трэба будзе зрабіць яшчэ адно намаганьне, каб зразумець, што я табе скажу, і вытрымаць мае зьнявагі і мае капрызны. Паслухай, Хэрэя. Гэтая таблічка — адзіны доказ.

ХЭРЭЯ Я сыходжу, Гаю. Мяне натаміла гэтае страшнае крыўляньне. Я надта яго добра ведаю і не хачу болей бачыць.

КАЛІГУЛА (з такім самым запалам, спагадліва) Пачакай. Гэта ж доказ, скажы?

ХЭРЭЯ Па-мойму, табе ня трэба ніякіх доказаў, каб асудзіць чалавека на сьмерць.

КАЛІГУЛА Праўда. Але гэты раз я хачу здраціць сваім звычкам. Гэта ж нікому не пашкодзіць. А час ад часу здраджаць сваім звычкам — гэта так прыемна. Гэта дорыць палёгку. А мне трэба крыху адпачыць, Хэрэя.

ХЭРЭЯ Не разумею. І ўвогуле ня маю схільнасьці да такіх мудрагельстваў.

КАЛІГУЛА Вядома, Хэрэя. У цябе ж здаровыя думкі. Нічога незвычайнага табе ня трэба. (Раптам гучна сьмяецца.) Ты хочаш жыць і быць шчаслівым. І толькі.

ХЭРЭЯ Па-мойму, на гэтым нам лепей і скончыць.

КАЛІГУЛА Яшчэ не. Крыху цяперняня, згода? Вось гэты доказ, глядзі, — у мяне. А я хачу застацца пры думцы, што каб асуджаць нас на сьмерць, ён мне не патрэбны. Гэта мой ідэал. І мой спачынак. А цяпер глядзі, у што ператвараюцца доказы ў руках імператара! (Падносіць таблічку да паходні. Таблічка пачынае раставаць.) Бачыш, змоўнік! Яна растае, і разам са зьнікненьнем гэтага доказу заранак бязьвінасьці загарэецца на тваім абліччы. У цябе цудоўныя, чыстыя рысы

Амерыканскі й Расейскі Белья дамы аднае стыль — каленіяны, вайскова-аскетычна-мужны.

Менавіта паміж гэтымі дамамі быў нацягнуты жалезны ланцуг, які разьдзіраў на дзве часткі Эўропу, які разьдзіраў Нямеччыну й Вэрлін.

Ня ведаю, што кавасца за вашынгтонскім Бельям домам, але ведаю, што хаваўся за Бельям домам у Маскве. Там, у запляваным сквэрку, на тумбе ўздымаў бронзавы сьцяг такі ж бронзавы хлопчык — Паўлік Марозаў, пісьмэр-герой, пакутнік, які паводзі адной вэрсіі выкрыў бацьку, здрадніка рэвалюцыі, а паводзі другой — быў ахвяраю НКВД. Як бы там ні было, але хлопчыка-беларуса забілі, і мне ўсё адно, сьвядома ці несьвядома ён зрабіўся ахвяраю савецкай імперыі, якая парупілася стварыць культ ягонае асобы, папярэдні зьмяніўшы ягоную нацыянальнасьць. Паўлік стаў расейцам. У савецкай дзяржаве героямі былі пераважна расейцы й грузіны.

Але імперыя пачала гнісьці. Ёй спатрэбіліся новыя героі. А старых трэба было знішчыць. Не абыйшлі й Паўліка, успомнілі, што ад яго сьмярдзела сікунамі. Помнік зьвярнулі, і ён ляжаў у брудным сквэрку, тварам у каляжыне.

Толькі спачатку быў пуч. Былі барыкады. Былі танкі каля Белага дому. Быў крываваы спектакль, пасля якога на тэлеэкраны й старонкі газэт выплывлі твары новых герояў. Але, як і вядзецца ў Расеі, твары былі акрэслены жалобнымі рамкамі...

Не разумею я тых мастакоў, пісьменьнікаў, журналістаў, тэлевізійшчыкаў, што ўслаўляюць Белья дамы Масквы й Вашынгтону. Мне даражэй белы дом ля сінёй бухты, там жыло мастацтва.

Дракон на Барыкаднай

Калі апусьціцца ў бруднае маскоўскае мэтро й дасяць да станцыі Барыкаднай, дык можна выйсьці да ампірнага хмарачоса. Гэты жаўтавата-шэры тэрмітнік, поўны прусакоў, усповае неба азораным шпілем і прыаблівае галодных сваім бязьмерным гастронамам. На карнізах будыніны сядзяць загорнутыя ў сеткі скульптуры. Рукатворных будаўнікоў і будаўніц абкруцілі сеткамі, бо ў пачалі развальвацца. Камікі бэтону падалі на тратуары, што вядуць ад гастронаму да станцыі Барыкаднай.

Які характэрны назоў для сталіцы імперыі! Тут і барыга, і бар, і «Бары, каті», і барацьба на барыкадах за мір, за волю, за лепшую долю ўсяго чалавецтва.

І я не аднойчы падумаўся на Барыкаднай, заходзіў перахапіць які бутэрброд з сырам у гастронамны кафетэрыі, дзе, калі ня піць каву з малаком групнага колеру, дык можна замовіць гарбаты хатняе тэмпературы. Можна есьці, калі не гідуюцца, бо прусакі тамака маюць роўныя правы з чалавекам. А я там бодзь харчаванца не магу, бо сустрэў такі экзэмпляр, што ад адной згядкі мутарна робіцца. І быў гэта не прусака, не жамярына, а чалавек, маскаль, жабрак, барыга.

У раскідлай вушанцы зь дзіркаю ад вайсковай кукарды ён бокам падыйшоў да мармуровага стала, сьведкі былое раскошы, і ўзяў недапітую шклянку кавы ды абгрызены бутэрброд. Ягоны рыхлы, што танны кардон, твар нічога не выказваў. І нават не выклікаў млоснай гідлівасьці, а вась рукі...

Можна, вам даводзілася бачыць у тэлевізары ці на фотаздымках людзей, якія дзеля забаўкі гадуць пазногці. Доўгімі, бывае ажно паўмэтровымі, стужкамі пазногці зьвісаюць з растапыраных пальцаў. Непрыемнае, але й не абуральнае відонішча. Іншы малюнак у барыгі з Барыкаднай. Ягоныя пазногці былі жоўта-шэрыя, вострыя, як кіпці, ды крывыя, даўжынёю сантымэтраў на пяць. Разам з кароткімі пальцамі й шырокай даланёю ў сініх

жылах яны нагадвалі драконаву лапу. О, непераможны азіяцкі дракон — сымбаль багацьця імперыі! Чаму ты так зьмізарнеў, што ясі недаедкі? Чаму твае крылы схаваліся пад зношанае сукно салдацкага шыняля? Чаму

(Працяг на старонцы 16)

твару, Хэрэя. Як прыемна глядзець на бязьвіннага чалавека, бязьвіннасьць заўсёды прыгожая! Аддай жа належнае маёй магутнасьці. Нават багі ня здольныя вярнуць бязьвіннасьць, спачатку не пакараўшы. А твайму імператару спатрэбіўся толькі агонь, каб зрабіць цябе зноў бязгрэшным і бяспрашным. Жыві ж далей, Хэрэя, і дзядзі да канца чароўнага развагі, якімі ты са мной толькі што падзяліўся. Твой імператар чакае спачынку. Гэта й ёсьць ягоны спосаб жыць і быць шчаслівым.

Хэрэя агаломшана глядзіць на Калігулу.

* * *

ЦЭЗОНІЯ Што здарылася?

КАЛІГУЛА Сцыпіён пайшоў. Зь сяброўствам я пакончыў. Але ты — я пытаюся ў сябе, чаму ты яшчэ тут...

ЦЭЗОНІЯ Таму, што я табе падабаюся.

КАЛІГУЛА Не. Я зразумеў бы гэта, напэўна, асудзіўшы цябе на сьмерць.

ЦЭЗОНІЯ Што ж, можа быць, гэта выйсьце. Дык асудзі. Але ці ня можаш ты хоць на хвіліну дазволіць сабе проста і свабодна пажыць?

КАЛІГУЛА Ужо некалькі гадоў я толькі й жыў у поўнай свабодзе.

ЦЭЗОНІЯ Я ня тое маю на ўвазе. Зразумеі. Проста жыць і любіць чыстай душой — гэта можа быць так цудоўна.

КАЛІГУЛА Кожны дабіваецца сваёй чысьціні, як умее. Я раблю гэта, шукаючы ва ўсім сутнасьці. Але нягледзячы на гэта, я ўсё роўна мог бы асудзіць цябе на сьмерць. (Сьмяецца.)

Гэта па-сапраўднаму ўвянчала б мой шлях... Забаўна. Калі я нікога не забіваю, я адчуваю сябе самотна. Аказваецца, жыць мала, каб запоўніць гэты сьвет і прагнаць зь яго сум. Калі вы ўсе — тут, я адчуваю вакол бязьмежную пустату, у якую немагчыма глядзець. Мне добра толькі з маімі нябожчыкамі. Яны ўжо — сапраўдныя. Такія, як я. Яны чакаюць мяне і прысьпяваюць. Я вяду доўгія размовы — з тым ці зь іншым, што крычаў, просячы ў мяне літасці, і я загадаў адрэзаць яму язык.

ЦЭЗОНІЯ Хадзі. Лягай побач са мной. Пакладзі галаву мне на калені. Вось і добра. Усё ціха.

КАЛІГУЛА Усё ціха. Ты перабольшываеш. Няўжо ты ня чуеш гэты бразгат зброі? (Чуецца бразгат зброі.) Няўжо не заўважаеш, што адусюль гучаць тысячы няўцяжытых галасоў, што выдаюць затоненую нянавісьць?

ЦЭЗОНІЯ Ні ў кога ня хопіць сьмеласьці...

КАЛІГУЛА Хопіць — у глупства.

ЦЭЗОНІЯ Але глупства не забівае. Яно робіць людзей асьцярожнымі.

КАЛІГУЛА Яно нясе сьмерць, Цэзонія. Яно нясе сьмерць, калі лічыць сябе зьявжаным. О, мяне заб'юць ня тыя, у каго я забраў бацьку ці сына. Гэтыя зразумелі. Яны са мной, у іх у роце той самы прысмак. Мяне заб'юць іншыя, тыя, з каго я сьмяяўся і кпіў, і ад іхняе пыкі й фанабэрыі ў мяне няма абароны.

ЦЭЗОНІЯ (зь імпэтам) Мы абаронім цябе. Нас, хто любіць цябе, яшчэ нямала.

КАЛІГУЛА Вас застаецца ўсё меней і меней. Дзеля гэтага я зрабіў усё, што трэба. Дый будзем да канца справядлівыя: супраць мяне не адно толькі глупства, але ж і вернасьць, і мужнасьць тых, хто хоча быць шчаслівым.

ЦЭЗОНІЯ (з тым жа імпэтам) Не, яны цябе не заб'юць. А калі й асьмеляцца, сілы нябесныя спаяляць іх раней, чым яны да цябе дакрануцца.

КАЛІГУЛА Сілы нябесныя! Няма нічога нябеснага, няшчасная ты кабетка. (Сядзе.) І адкуль гэта раптам столькі любові? У нашай дамове гэтага не было.

ЦЭЗОНІЯ Значыць, мала мне бачыць, як ты пасылаеш на сьмерць іншых, — я павінна ведаць, што і цябе таксама заб'юць? Мала, што ты кожны раз прыходзіш да мяне жорсткі і змучаны і што ў маім ложку ад цябе тхне забойствам! Я кожны дзень гляджу, як у табе ўсё больш памірае ўсё чалавецца.

Я старая і хутка зраблюся брыдкай, я гэта ведаю. Але цяпер душа ў мяне настолькі поўная клопату пра цябе, што мне ўжо няважна, кахаш ты мяне ці не. Мне хацелася б толькі аднаго — каб ты акрыяў, ты ж яшчэ дзіцё. Усё жыцьцё ў цябе наперадзе! Чаго ж табе хацець большага, чым усё жыцьцё?

КАЛІГУЛА (устрае і глядзіць на яе) Ты ўжо вельмі даўно са мной.

ЦЭЗОНІЯ Але ж ты мяне не прагоніш?..

КАЛІГУЛА Ня ведаю. Я ведаю толькі — чаму ты са мной: таму што былі ўсе гэтыя ночы, што дарылі мне такую вострую і бязрадасную асалоду, і таму што ты столькі ведаеш пра мяне. (Абдымае яе і адною рукою крыху закідае ёй галаву назад.) Мне дваццаць дзевяць гадоў. Няшмат. Але цяпер, калі маё жыцьцё здаецца мне, нягледзячы ні на што, такім доўгім, такім перагружаным рэшткамі мінуўшчыны і такім нарэшце завершаным, ты — застаецца апошнім сьведкам. І я бяссьліны перад гэтай сарамлівай пяшчотай да той старой кабеты, якою ты хутка будзеш.

ЦЭЗОНІЯ Скажы, што ты мяне не прагоніш!

КАЛІГУЛА Ня ведаю. Я ўсьведамляю толькі, і гэта самае страшнае, што гэтая сарамлівая пяшчота — адзінае чыстае пацудзьцё, падоранае мне дагэтуль жыцьцём. (Цэзонія вызваляецца, Калігула зноў ідзе да яе.) Ші не было б лепей, каб астатні сьведка таксама зьнік?

ЦЭЗОНІЯ Гэта ня мае значыньня. Я шчаслівая тым, што ты мне сказаў. Чаму ж мне нельга падзяліцца гэтым шчасьцем з табой?

КАЛІГУЛА А хто табе сказаў, што я нешчаслівы?

ЦЭЗОНІЯ Шчасьце — велікадушнае. Каб жыць, яму ня трэба нічога знішчаць.

КАЛІГУЛА Значыць, бываюць два розныя шчасьці. І я выбраў тое, што нясе сьмерць. Бо я — шчаслівы. Быў час, калі мне здавалася, што я ўжо дайшоў да апошняй мяжы пакуты. Аж не! Можна йсьці і йсьці далей. І толькі за берагамі гэтай краіны болю — пачынаецца сапраўднае шчасьце, велічнае і беспліннае. (Цэзонія паварочваецца да яго.) Мне сьмешна, Цэзонія... Мне мала любові. Любіць ці кахаць — гэта значыць, пагадзіцца старэць разам з чалавекам, якога ты любіш. Я ня здольны на такое каханьне. Людзі думваюць, што чалавек пакутуе ад таго, што другі ці другая, каго ён кахаў, — аднойчы і раптам памірае. Але ж сапраўднай прычына пакуты ня ў гэтай лухце: пакута прыходзіць тады, калі заўважаеш, што і гора таксама мінае. Што нават боль і той пазбаўлены сэнсу.

Вось бачыш, у мяне ў жыцьці няма ніякага апраўданьня: ні ценю каханьня, ні горкае скрухі. Ніякага алібі. Але сёньня я адчуваю сябе яшчэ больш

свабодным, чым колісь. Я вызваліўся нарэшце ад успамінаў і ўсякіх ілюзіяў. (Сьмяецца, як ашалелы.) Цяпер я ведаю: усё мінае! Нішто ня вечнае! За ўсю гісторыю нас было ўсяго дзёбе-трые, хто па-сапраўднаму адчуў гэта на сабе, хто перажыў гэтае шалёнае шчасьце. Цэзонія, даволі забаўна трагедыя, глядачом якой ты была, скончылася. Настаў час апусьціць перад табой заслону.

Зноў стае ў Цэзоніі за сьцінай і абхоплівае яе шыю рукою.

ЦЭЗОНІЯ (у страху) Няўжо гэтая страшная свабода і ёсьць шчасьце?

КАЛІГУЛА (усё мацней сьціскаючы руку вакол яе горла) Гэта яно і ёсьць, Цэзонія. Бяз гэтай свабоды я быў бы ўсім задаволены чалавек. Але дзякуючы ёй, набыў богападобную празорлівасьць самотніка. (Усё болей распяляецца, павольна дукачы Цэзонію, якая не супраціўляецца, толькі крыху выставіла наперад рукі. Ён кажа, схліўшыся ёй да вуха.) Я жыў, забіваю і валодаю той шалёнай, усё разбуральнаю ўладай, побач зь якой улада багоў здаецца намаганьнямі мураша. Гэта й ёсьць — быць шчаслівым. Гэта й ёсьць шчасьце — нясьмертнае вызваленьне, пагарда да ўсяго і ўсіх у гэтым сьвеце, і кроў, і нянавісьць вакол, і гэтая ні з чым не параўнальная адасобленасьць чалавека, які акідае вокам усё сваё жыцьцё, і бязьмежная радасьць непакаранага забойцы, і гэтая няўхільная лёгка, што перамольвае чалавечыя жыцьці. (Сьмяецца.) І тваё, Цэзонія, таксама, каб нарэшце настала так доўга чаканая мною і вечная адзінота.

ЦЭЗОНІЯ (слаба адбіваючыся) Гаю!

КАЛІГУЛА Не, ніякай пяшчоты! Пара з усім гэтым сканчаць. Час ня церпіць, дарагая Цэзонія!

Цэзонія хрыціць Калігула цягне яе да ложка і кідае на яго.

КАЛІГУЛА (гледзячы на яе, разгублена, хрыплым голасам) І ты таксама, ты таксама была вінаватая. Але забіваць — ня выйсьце...

Пераклаў з французскае З.К.

Маскоўскія невясёлыя малюнкi

(Працяг са старонкі 15)

выклікаеш замест страху адно гідлівасць? Чаму ты не загінуў на барыкадах, а падыхаеш, дупачыся кавалкам чужога батону?

Я не шкадую цябе, маскальскі дракон, я згодны пераплочваць за хлеб, каб не сядзець і нават не ставаць з табою за адзін стол. Вось так.

Калі вам давядзецца выйсці з маскоўскага мэтро на Барыкаднай, крыў Бог, не заходзьце ў кафэтэрый, нават галодным ня йдзеце туды, бо там памірае апонні дракон Трэйціга Рыму — барыга з Барыкаднай.

Трэйці Рым

Раней расейцы казалі, што Масква — трэйці Рым, а чацвёртага ня будзе ніколі. Можа, яны й зараз так думаюць. Вольнаму воля. Толькі сталіца імперыі страціла свой статус, зрабілася адно цэнтрам Расейскае дзяржавы, якая вось-вось трэсьне й

распаўзецца па швах некалі ўмоўных, а цяпер цалкам намацвальных межаў. Татары, чачэны, камікі дый усе астатнія народы, акрамя хіба што цыганоў, жыдоў і расейцаў, з пагардаю назіраюць на некалі магутны горад. На Маскву, што чырвоною зоркаю яшчэ зьяе на мапах, якім ў сёньняшнім дні зрабіліся падобныя да схемы разборкі тушаў, якая — вісіць у мясных аддзеле прадуктовае крамы.

Прадукты

Ні ў адным горадзе, а я быў у шмат якіх гарадох, ня думаеш столькі пра хлеб надзённы, як у Маскве. Не адмаўляю, што гэта мае асабістае назіраньне, але ў Маскве я ўвесь час думаю пра харчы. Увесь Божы дзень знаходжуся ў паўгалодным ці паўатручаным стане. На маскоўскіх вуліцах мне або млосна, або хочацца есьці. Як толькі я зьём які-небудзь чабурэк у шашлыч-

най ці пяльмені ў забягалаўцы «Русский чай», мне пачынае муціць. А як перастае, зноў хочацца есьці. І дзе я толькі ня сёў у Маскве — вакзальны буфэт, двор за гастронамам, рэстаран «Валдай», рэстаран «Прага», гатэльны нумар, пад'езд, лаўка, ваенная частка, рабочая сталюка, мастакоўская майстэрня, — паўсюль адно й тое ж.

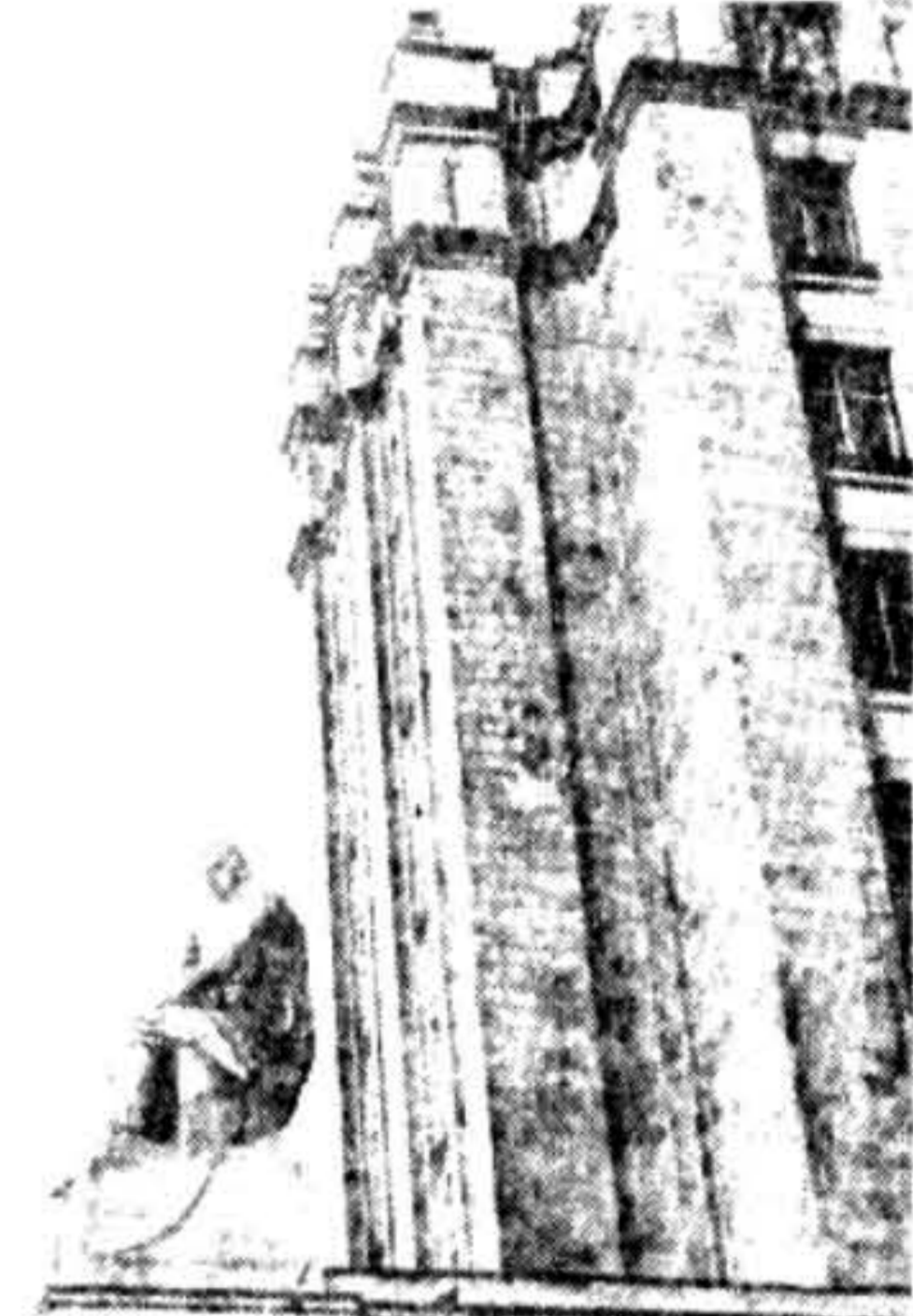
У гасьцёх я быў заўсёды п'яны, а гэта іншы стан душы й цела, пра яго я гаварыць ня буду. Значыць адно: у Маскве можна піць любы алькаголь, а вось у Піцеры лепей не ўжываць каньяк. У Піцеры лепей піць гарэлку, ад каньяку ў горадзе на Ныве блажыць. Поўнач! І чым далей на поўнач, тым чысьцей трэба напой. Пэўна, у Хельсінкі трэба піць сьпірт, але я там ня быў. А быў у Маскве, дзе ня хочацца піць, а п'еш, дзе хочацца есьці, а не ясі. Баісяся. А есьці ж

хочацца заўсёды, нават тады, калі жывеш у якім-небудзь інтэрнаце дый на агульных варэльнях бачыш вялізную рандэлю з малаком, у якім чарнеюць кавалкі мяса. Гэта манголы вараць мяса ў малацэ, а гідка-салодкі смурод паўзе па калідоры. Аж пакуль не сустрэнецца з салёна-алеінным нахам. Гэта ўетнамцы смажаць селядца. У такіх часы я ўцякаў з калідораў і крочыў па вуліцы, назіраў на тысячы запаленых вокнаў начной Масквы і думаў, што ў кожнай кватэры сядзіць чалавечак, і ў яго ёсьць прадукты. Іх мала, яны нясмачныя, але прадукты ёсьць. І я разумеў сэнс словаў — галодная Расея. І разумеў, што так было, так ёсьць і так будзе: пакуль на зямлі стаіць Трэйці Рым — Расея будзе галодная... А вось чаму расейцы ставяць на стол рандэлі, не разумею. Не, каб наліць суп у талеркі, а рандэлю пакінуць на пліце...

Расейцы навараць беларускае бульбы й гарачую рандэлю — бух на сярэдзіну стала. Не разумею.

Антон Бакіноўскі

1992.

Лічыць Алены Адамчык.

адраджаецца
СКАЎЦКІ РУХ
Просьба да ўсіх, хто мае матэрыял з гісторыі беларускага скаўтызму, дапамагчы.
220090, Менск-90, вул. Кальцова, 16-133, Быкоўскаму Паўлюку.
Дзякуй.

Гэты № НН выданы дзякуючы фінансавай падтрымцы фірмы GAUSA

наш адрас:
Летува,
Вільня,
Жырмуну 139А
тэлеграф «Super»
тэлетайп 261203
факс (0122) 774933
тэл. 775716 і 775591

— **КОМПЛЕКСНАЕ ПРАЕКТАВАНЬНЕ:** дапраектныя работы, генпланы, праектаваньне забудовы, падрыхтоўка тэхналёгіяў, фармаваньне эстэтычнага асяроддзя, узгадненне дакументацыі, складаньне каштарысу й вырашэньне эклягічных праблем;
— **АРГАНІЗАЦЫЯ БУДАЎНІЦТВА:** забесьпячэньне, перавозка матэрыялаў;
— **ВЫТВОРЧАСЬЦЬ ТАВАРАЎ ШЫРОКАГА ЎЖЫТКУ:** вырабы з дрэва, мэбля, харчовыя прадукты, будаўнічыя канструкцыі, сантэхнічная арматура, паслугі аўтасэрвісу й перавозка грузаў;
— **КАМЭРЦЫЙНАЯ БРОКЕРСКАЯ ДЗЕЙНАСЬЦЬ:** досьвед і шырокія магчымасьці брокераў на біржах Летувы й краінаў СНД, купля і продаж сыравіны, будаўнічых матэрыялаў, нерухомасьці, камплектацыя абсталяваньня.

Усё гэта — GAUSA. Трывалыя сувязі з партнёрамі на Беларусі.

Выдавецкая суполка ПОЛАЦКАЕ ЛЯДА
прапануе:
Алесь Аркуш, Павал Бурдыка
ТАЙНІЦА, зборнік вершаў — 2 р.
КСЭРАК БЕЛАРУСКІ № 2,
літаратурны альманах — 4 р.
МАЛАДАЯ БЕЛАРУСКАЯ ПАЗЭІЯ,
набор фотартрэтаў — 15 р.

Адрас для замоваў і грашовых пераказаў: 211440, Наваполацк, вул. Маладзёжная, 181—2—49. Тацяне Козік.

Выдавецкая суполка ПОЛАЦКАЕ ЛЯДА
здымае відэафільм Замовы — па тэле-
«Зандроўка па мясь фоне ў Наваполац-
цях Яна Барысэўскага». ку: 2-67-55.

Выдавецкая суполка ПОЛАЦКАЕ ЛЯДА
прымае ад белару- мовіць відэафільм
саў, якія жывуць пра гістарычныя
на эміграцыі, замовы мясьціны (Пола-
цы на здымкі цак, Наваградак,
відэафільмаў Нясьвіж, Вільня,
«Родны кут». Па Менск). Кошт ад-
Вашым жаданьні наго фільма ад
мы здымем Вашы 100 да 1000 дала-
родзь мясьціны, раў. Замовы дасы-
Вашых сваякоў. лайце на адрас
Асобна можна за- Рэдакцыі НН.

Крама «Чмель»
Менск, вул. Багдановіча, 25.
Тэл. 34-17-40
Вырабы народных промыслаў Беларусі, Украіны, Летувы й Расеі, разнастайныя прамысловыя тавары па самых нізкіх у Менску камэрцыйных коштах.
Працуем з 12 да 17 без перапынкаў і выхадных.
Ласкава запрашаем!
Запрашаем народных майстроў і пачаткоўцаў, тэлефануйце нам: 34-17-40
І прыносьце свае вырабы на продаж.
НВП «Чмель».

Жарты

КУКАБАКА
вершык для завучваньня

Хоць ён і з выгляду, і з твару
Падобны чымсь на канібару,
А яшчэ больш на кукабару —
На кукабару-выхваляку,
Ды самахвальства ані знаку
Ня знойдзеш ты у Кукабаку.

У чорных бурках ходзяць горцы,
У белых жупаных літоўцы,
А Кукабака — у ватоўцы,
Бо ў мейсцы, дзе зімуець ракі,
Худыя ракі-небаракі,
Прайшло жыццё у Кукабаці.

Ня бачыў там ён булак з макам
І грыз шчарсцьцывелы хлеб са смакам,
Аднак на зло ўсім злым сабакам
Ня стаў ні Букам ён, ні Бякам,
А так і выйшаў Кукабакам —
Вясёлым, добрым Кукабакам.

А.М.

Мал. С. Харэўскага

Паштовая скрынка

Алесь С. зь Менску. Друкаваць усю газету лацінкай? Сёньня гэта значыла б стаць спецыялізаваным выданьнем, што не ўваходзіць у пляны НН. Пачакаем.

Тамашу зь Менску. Вершаў, сапраўды, мы атрымліваем шмат, а друкуем зусім мала. І гэта таму, што ня ставім на мэце быць шкolkай ці «стартвай пліцоўкай для талентаў». Выданьняў з такой задачай на Беларусі шмат. Нас жа цікавіць паэзія, усё адно якая, толькі б арыгінальная і, нажадана, дасканалая.

Тацяне Р. з Гарадка. Як для сябе — добры верш. Але — ня твор мастацтва. Што, зрэшты, ня значыць, што Вы пацірнелі нейкую параду. Наадварот. Добрыя вершы варты пісаць. І хіба так ужо істотна — для сябе ці для друку. Некаторыя лічаць, што якраз гэта самае істотнае, калі даяраюць нам «вырашэньне свайго лёсу». Але гэта памылка. Ня трэба думаць, што адзіны крытэрыў вартасці Вашых вершаў належыць тым «кантралёрам», якія сядзяць у рэдакцыях і вырашаюць, друкаваць ці не. «Праскочу — не праскочу» — матыў, зусім ня варты паэзіі. Крытэрыяў шмат, і галоўны зь іх належыць усё ж Вам. А выглядае гэты крытэрыў так: ці пачуваюся я паэтам? Калі адказ будзе станоўчы, дык Вы самі адчуеце: напісалі штось ня толькі для сябе. А калі не — ніякая публікацыя не надасць Вашаму твору «іншую якасьць».

Валянціну П. з Алма-Аты. На жаль, нічога, апроч назвы, мы пра гэты твор ня ведаем. Магчыма, рукапіс Ул.Хлябцэвіча «Прамежкавая ступень паміж беларусамі і маларосамі» ёсьць у некага з нашых чытачоў?

Яўхіму С. з Воршы. Сцэнка фэйная. Калі не састарэе праз нашу «рэгулярнасьць», у наступным нумары надрукуем.

Юрыю Г. з Горадні. Пра такія вершы які-небудзь мэтр сказаў бы — «неадшліфаваныя». Ёсьць збоі для вока і розуму. «Трэба працаваць» — сказаў бы які-небудзь іншы мэтр.

Міколу Е. з Полацку. Шчыра кажучы, пераклады ня ўражваюць. Магчыма, прычына ў арыгіналах?

Міколу В. зь Беластоку. Што рабіць, калі так затрымліваецца выданьне НН, што на зьмену добрым тэкстам пасьпяваюць прыісьці новыя, больш актуальныя... Інтэрвію, факты, падзеі робяцца «колішнімі». Але ў дасланай Вамі гутарцы ёсьць і заўсёды актуальнае, і тое, што для Беларусі яшчэ доўга будзе адкрыцьцём. Таму прыдумаем, як гэта выкарыстаць.

Аляксандру Урб. з Гомля. Гомель павойным зусім асаблівы горад. І гэтую асаблівасьць, напэўна, можна сфатаграфавать. Атрымаюцца якраз такія здымкі, якіх бракуе ў НН.

Ахвяравалі

на выданьне НН:
Алесь Стральцоў зь Менску — 20 р.
Аляксей Каўка з Масквы — 150 р.
Вялікі дзякуй!

Шляхецтва

Калі Вашы продкі шляхецкага роду, і Вы хочаце мець выяву гербу, генеалагічную схему ды іншыя дакуманты, узгадайце некалькі імянаў Вашых продкаў (прадзедаў), майсцовасць іхняга наджаньня ці зямельных уладаньняў, назву герба і разам з дакладным напісаньнем Вашага прозьвішча дашліце на адрас: 232051, Вільня, а/с 2425, Тацяна Поклад. Пры наяўнасьці паштовага пераказу на 100 р. архівіст адразу пачне пошук.

Падпіска

Падпіска на НН на другое паўгодзьдзе 1992г. можна ў любым паштовым аддзяленьні Беларусі. Падпісны індекс: 63125. Кошт на 1 месяц — 3 руб., на 3 месяцы — 9 руб., на паўгодзьдзе — 18 руб. Каб падпіска на НН па-за межамі Беларусі, трэба пераслаць адвольную суму грошай на адрас: 232051, Вільня, а/с 2425, Кардзіс Людвіха або 220131, Менск, а/с 229, Чубрыч Кацярына. У Польшчы грошы можна пералічыць на конту 5526-90725-136 II PKO Białystok, Czołopa — dla Naszej Nivy. У Амерыцы падпіску зьбіраюць на адрас: Belarusian-American Community Center "Polack", 11022 Webster Road, Strongsville, OH, 44130, U.S.A. Аітн: Mr. S.Karnilović.